

ČASOPIS ZA TEORIJU I PRAKSU OSIGURANJA

TOKOVI OSIGURANJA

**DUNAV
OSIGURANJE**

**BEOGRAD 2023 / BROJ 1
GODINA XXXIX**

ISSN 1451 – 3757, UDK: 368

BEOGRAD 2023/ BROJ 1/ GODINA XXXIX

ISSN 1451 - 3757, UDK: 368

TOKOVI OSIGURANJA

ČASOPIS ZA TEORIJU I PRAKSU OSIGURANJA

BELGRADE 2023/ No. 1/ XXXIX YEAR

ISSN 1451 – 3757, UDK: 368

INSURANCE TRENDS

JOURNAL OF INSURANCE THEORY AND PRACTICE

**DUNAV INSURANCE
COMPANY**

Časopis za teoriju i praksu osiguranja

<http://tokoviosiguranja.edu.rs/>
UDK: 368 / ISSN 1451 - 3757
Godina XXXIX, broj 1/2023
Izlazi tromesečno.

Izdavači

KOMPANIJA „DUNAV OSIGURANJE“ A.D.O.
Beograd, Makedonska 4
INSTITUT ZA UPOREDNO PRAVO
Beograd, Terazije 41

Glavni i odgovorni urednik

dr Dragica Janković, Kompanija „Dunav osiguranje“ a.d.o., Beograd

Redakcijski odbor

dr Dragica Janković, Kompanija „Dunav osiguranje“ a.d.o., Beograd
prof. dr Tatjana Rakonjac Antić, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet
prof. dr Šime Ivanjko, član Akademije pravnih znanosti Hrvatske, profesor emeritus na
Pravnom fakultetu Univerziteta u Mariboru
prof. dr Marijan Ćurković, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet
prof. dr Nataša Petrović Tomić, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet
prof. dr Željko Šain, Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet
prof. dr Jasmina Labudović Stanković, Univerzitet u Kragujevcu, Pravni fakultet
Ljiljana Lazarević Davidović, dipl. pravnik, Kompanija „Dunav osiguranje“ a.d.o., Beograd

Izdavački savet

Ivana Soković, Kompanija „Dunav osiguranje“ a.d.o., Beograd, predsednik Izvršnog odbora
dr Dragica Janković, Kompanija „Dunav osiguranje“ a.d.o., Beograd
prof. dr Jasna Pak, Univerzitet „Singidunum“ u Beogradu
prof. dr Jelena Kočović, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet
dr Vladimir Colović, Institut za uporedno pravo u Beogradu, direktor

Lektor

Draško Vuksanović

Prelom teksta

JP Službeni glasnik, Beograd

Štampa

JP Službeni glasnik, Beograd

Redakcija

Makedonska 4/VI, 11000 Beograd
tel. 011/3221-746
i-mejl: redakcija@dunav.com

Tiraž

400 primeraka

Časopis „Tokovi osiguranja“ nalazi se na listi naučnih časopisa Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Uvršćen je u kategoriju M 51 u grupi časopisa za društvene nauke u 2020, 2021. i 2022. godini.

Journal of Insurance Theory and Practice

<http://tokoviosiguranja.edu.rs/>

UDK: 368 / ISSN 1451 - 3757

XXXIX Year, No. 1/2023

The journal is published quarterly.

Co-publisher

DUNAV INSURANCE COMPANY

Makedonska 4, Belgrade

INSTITUTE OF COMPARATIVE LAW

Terazije 41, Belgrade

Editor-in-Chief

Dragica Janković, PhD, Dunav Insurance Company j.s.c., Belgrade

Editorial Board

Dragica Janković, PhD, Dunav Insurance Company j.s.c., Belgrade

Professor Tatjana Rakonjac Antić, PhD, University of Belgrade, Faculty of Economics

Professor Šime Ivanjko, PhD, member of Croatian Academy of Legal Sciences, Professor Emeritus at Faculty of Law, University of Maribor

Professor Marijan Ćurković, PhD, University of Zagreb, Faculty of Law

Professor Nataša Petrović Tomić, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law

Professor Željko Šain, University of Sarjevo, Faculty of Economics

Professor Jasmina Labudović Stanković, PhD, University of Kragujevac, Faculty of Law

Ljiljana Lazarević Davidović, Law Graduate, Dunav Insurance Company j.s.c., Belgrade

Publishing Board

Ivana Soković, Dunav Insurance Company j.s.c., Belgrade, Chairman of the Executive Board

Dragica Janković, PhD, Dunav Insurance Company j.s.c., Belgrade

Professor Jasna Pak, PhD, Singidunum University, Belgrade

Professor Jelena Kočović, PhD, University of Belgrade, Faculty of Economics

Vladimir Čolović, PhD, Institute of Comparative Law, Belgrade, Director

Language Editor

Draško Vuksanović

Graphic Design

JP Službeni glasnik, Belgrade

Print

JP Službeni glasnik, Belgrade

Circulation

400 copies

Editorial Office

Makedonska 4/VI, 11000 Belgrade

Phone: +381 11/3221-746

e-mail: redakcija@dunav.com

The journal *Insurance Trends* is on the list of periodicals of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. It is categorised as M 51, among the social science journals in 2020, 2021. and 2022.

ČLANCI – ARTICLES

Dr Stefan Ž. Vržina

OPTEREĆENJE POREZOM NA DOBITAK U MULTINACIONALNIM OSIGURAVAJUĆIM GRUPAMA: SLUČAJ HRVATSKE, SRBIJE I SLOVENIJE	9
CORPORATE INCOME TAX BURDEN OF MULTINATIONAL INSURANCE GROUPS: A CASE OF CROATIA, SERBIA AND SLOVENIA	26

Dr Miloš M. Petrović

MULTIDIMENZIONALNA PRIRODA RIZIKA U KONTEKSTU RATA U UKRAJINI	43
MULTIDIMENSIONAL NATURE OF RISKS IN CONTEXT OF WAR IN UKRAINE	59

Marija B. Kovačević

FAKTORI KOJI UTIČU NA RAZVOJ DOBROVOLJNOG ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA U REPUBLICI SRBIJI	75
FACTORS AFFECTING DEVELOPMENT OF VOLUNTARY HEALTH INSURANCE IN THE REPUBLIC OF SERBIA	89

PRIKAZ SAVETOVANJA - CONFERENCE REVIEW

TRIDESET PETI SUSRET KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA – SEKCIJA OSIGURANJE, prikaz: Sarita A. Olević, mast. prav.	103
THE THIRTY-FIFTH MEETING OF THE KOPAONIK SCHOOL OF NATURAL LAW – INSURANCE SECTOR Review by: Sarita A. Olević, Mast. of Law	107

PRIKAZ ZBORNIKA – REVIEW OF THE PROCEEDINGS

USKLAĐIVANJE POSLOVNOG PRAVA SRBIJE S PRAVOM EVROPSKE UNIJE (2018) I USKLAĐIVANJE POSLOVNOG PRAVA SRBIJE S PRAVOM EVROPSKE UNIJE (2019) prikaz: mr Slobodan N. Ilijić	112
HARMONIZATION OF THE SERBIAN BUSINESS LAW WITH THE EUROPEAN UNION LAW (2018) AND HARMONIZATION OF THE SERBIAN BUSINESS LAW WITH THE EUROPEAN UNION LAW (2019) Review by: Slobodan N. Ilijić, LLM	119

INOSTRANO OSIGURANJE – FOREIGN THEORY AND PRACTICE

Inostrana sudska praksa – International Court Practice:

PRESUDA EVROPSKOG SUDA PRAVDE U PREDMETU JOHANNES EVERT ANTONIUS MASSAR v. DAS NEDERLANDSE RECHTSBIJSTAND VERZEKERINGSMAATSCHAPPIJ NV <i>prikaz: mr Nikola L. Filipović</i>	126
JUDGMENT OF THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE IN THE CASE JOHANNES EVERT ANTONIUS MASSAR v. DAS NEDERLANDSE RECHTSBIJSTAND VERZEKERINGSMAATSCHAPPIJ NV <i>Review by: Nikola L. Filipović, LL.M.</i>	130

Prikaz inostranog članka - Review of International Article:

CENTAR ZA EDUKACIJU I ISTRAŽIVANJE U FUNKCIJI UNAPREĐENJA TRŽIŠTA OSIGURANJA, <i>prikaz: Ana V. Vodinelić, MA</i> CENTER FOR EDUCATION AND RESEARCH FOR PROMOTION OF INSURANCE MARKET, <i>Review by: Ana V. Vodinelić, MA</i>	134
--	-----

VESTI IZ SVETA – FOREIGN NEWS..... 136

Izbor i prikaz: Ana V. Vodinelić, MA
Selection and review by: Ana V. Vodinelić, MA

SUDSKA PRAKSA – COURT PRACTICE..... 146

Izbor: Ljiljana J. Lazarević Davidović, dipl. pravnik
Selection: Ljiljana J. Lazarević Davidović, Law Graduate

PITANJA I ODGOVORI – QUESTIONS AND ANSWERS..... 158

BIBLIOGRAFIJA – BIBLIOGRAPHY..... 161

Izbor i prikaz: Tijana V. Đekić, dipl. filol.
Selection and review by: Tijana V. Đekić, Grad. Philol.

IN MEMORIAM

Prof. dr Jasna Pak DUH I INTELEKT KOJI ODOLEVAJU PROLAZNOSTI.....	165
Professor Jasna Pak, PhD SPIRIT AND INTELLECT THAT RESIST TRANSIENCE.....	167

SADRŽAJ/CONTENTS

POLITIKA ČASOPISA I UPUTSTVO ZA AUTORE 170

POLICY AND AUTHORS GUIDELINES 172

LISTA RECENZENATA 174

REFEREES 175

UDK: 366.271.5:886:(1.924.11):336.2.0275:(497.120):(497.111)
DOI: 10.5937/TokOsig2301009V

Dr Stefan Ž. Vržina¹

OPTEREĆENJE POREZOM NA DOBITAK U MULTINACIONALNIM OSIGURAVAJUĆIM GRUPAMA: SLUČAJ HRVATSKE, SRBIJE I SLOVENIJE

ORIGINALNI NAUČNI RAD

Apstrakt

Opterećenje porezom na dobitak može biti važan faktor prilikom donošenja odluke o investiranju. Multinacionalne kompanije značajnu pažnju posvećuju analizi poreskog opterećenja u državama u kojima posluju i u kojima planiraju investicije. S druge strane, opterećenje porezom na dobitak može značajno varirati između država, usled različitih propisanih stopa, ali i različitih pravila za utvrđivanje oporezivog dobitka. U ovom radu ispitano je opterećenje porezom na dobitak filijala multinacionalnih osiguravajućih grupa u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Pokazano je da se opterećenje porezom na dobitak u osiguravajućim društvima značajno razlikuje u posmatranim državama. Poresko opterećenje osiguravajućih društava u Srbiji je ubedljivo najmanje, primarno usled korišćenja poreskih gubitaka i kamata na državne hartije od vrednosti, koje su izuzete od oporezivanja. Iako je propisana stopa poreza na dobitak najviša u Sloveniji, osiguravajuća društva u Hrvatskoj imaju najveće prosečne vrednosti efektivne stope poreza na dobitak. Rezultati istraživanja mogu biti od koristi brojnim interesnim grupama, a pogotovo vlasnicima i menadžerima multinacionalnih osiguravajućih grupa.

Cljučne reči: *porez na dobitak, poreske stope, poresko planiranje, multinacionalne kompanije, osiguranje, strane direktne investicije.*

JEL klasifikacija: *F23, G22, H25.*

¹ Asistent sa doktoratom, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, imejl: stefan.vrzina@kg.ac.rs.
Rad je primljen: 27. decembra 2022.
Rad je prihvaćen: 17. marta 2023.

I. Uvod

Na globalnom nivou, osiguravajućim sektorom dominiraju multinacionalne osiguravajuće grupe, obično iz najrazvijenijih država sveta (članice Evropske unije, Sjedinjene Američke Države ili Japan). Primera radi, neka od najpoznatijih evropskih osiguravajućih društava, kao što su „Allianz“ (sa sedištem u Nemačkoj), „Assicurazioni Generali“ (sa sedištem u Italiji), AXA (sa sedištem u Francuskoj), ING (sa sedištem u Holandiji) ili „Zurich Insurance Group“ (sa sedištem u Švajcarskoj) imaju filijale u velikom broju država, ostvarujući prihode veće od bruto domaćeg proizvoda većine država.

S druge strane, glavne učesnice na tržištu osiguranja u posttranzicionim i tranzicionim državama jesu multinacionalne osiguravajuće grupe, koje potiču primarno iz evropskih država – Austrije, Grčke, Italije, Mađarske, Nemačke, Rusije i slično. Naime, u sklopu liberalizacije i internacionalizacije tržišta osiguranja, većina osiguravajućih društava u ovim državama je privatizovana.²

U poslednjih nekoliko decenija, interesovanje za umanjenje opterećenja porezom na dobitak pokazale su kako kompanije tako i nacionalne vlade. Dyreng i saradnici³ pokazali su da je u poslednjih nekoliko decenija opterećenje porezom na dobitak kompanija značajno smanjeno. S tim u vezi, poresko opterećenje smanjile su i domaće i multinacionalne kompanije, i državne i privatne kompanije, i kompanije u razvijenim državama i kompanije u državama u razvoju. Lu i saradnici⁴ smatraju da je smanjenje poreskog opterećenja kompanija posledica veće primene strategija izbegavanja poreza na dobitak, ali i smanjivanja propisanih stopa poreza na dobitak od strane nacionalnih vlada.

Predmet rada je poresko opterećenje osiguravajućih društava koja posluju u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji, a koja su deo multinacionalnih osiguravajućih grupa. Osiguravajuća društva iz Hrvatske, Srbije i Slovenije bila su predmet nekih ranijih komparativnih istraživanja,⁵ premda se ona nisu bavila pitanjem oporezivanja. Prvi cilj istraživanja jeste poređenje opterećenja porezom na dobitak koje multinacionalne osiguravajuće grupe imaju u posmatranim državama, dok je drugi cilj istraživanja ispitivanje uticaja propisane stope poreza na dobitak na opterećenje porezom na dobitak posmatranih osiguravajućih društava.

² J. Kočović, M. Jovović, Effects of Liberalization and Privatization on Serbian Insurance Market Development, *Insurance Trends*, 32(1), 2016, str. 21.

³ S. Dyreng, M. Hanlon, E. Maydew, J. Thornock, Changes in Corporate Effective Tax Rates over the Past 25 Years, *Journal of Financial Economics*, 2017, 124(3), str. 441.

⁴ Y. Lu, L. Shao, Y. Zhang, The Declining GAAP ETR Trend over 1960-2016, *Review of Accounting and Finance*, 21(5), 2022, str. 398.

⁵ D. Medved, S. Kavčić, An Empirical Study of Efficiency in Croatia and Slovenia Insurance Markets, *Economic Research*, 25(1), 2012, str. 87; M. Kostić, Lj. Maksimović, B. Stojanović, The Limitations of Competition in the Insurance Market of Slovenia, Croatia and Serbia, *Economic Research*, 29(1), 2016, str. 395; J. Kočović, M. Jovović, str. 21.

Prema najboljim saznanjima autora, ovo je prvo komparativno istraživanje o oporezivanju filijala multinacionalnih osiguravajućih grupa u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Takođe, prethodna istraživanja u sektoru osiguranja u tim državama obično su obuhvatala sva osiguravajuća društva, nezavisno od njihove vlasničke strukture. Prethodna istraživanja o oporezivanju multinacionalnih kompanija primarno su obuhvatala kompanije iz realnog sektora (u većem stepenu) i bankarskog sektora (u manjem stepenu), dok je sektor osiguranja bio relativno zapostavljen. Autor veruje da rezultati istraživanja mogu biti od koristi brojnim interesnim grupama, a pogotovo vlasnicima i menadžerima multinacionalnih osiguravajućih grupa i nacionalnim vladama.

Izuzev uvoda i zaključka, rad je strukturiran iz četiri celine. U prvom delu razvijene su istraživačke hipoteze na bazi pregleda literature. U drugom delu rada data je analiza konteksta, odnosno poreskog okruženja u kojem osiguravajuća društva posluju u posmatranim državama. Metodologija istraživanja prikazana je u trećem delu, dok su rezultati istraživanja i diskusija prikazani u četvrtom delu rada.

II. Pregled literature i razvoj hipoteza

Više istraživanja⁶ pokazalo je da smanjenje poreskog opterećenja (kroz smanjenje propisanih poreskih stopa ili obezbeđenje posebnih poreskih podsticaja investitorima) ohrabruje priliv stranih direktnih investicija. To može značiti da multinacionalne osiguravajuće grupe analiziraju buduće poresko opterećenje prilikom izbora države u kojoj će osnovati filijalu. Dodatno, Marjanović⁷ pokazuje da porez na dobitak predstavlja ključni poreski oblik koji zanima strane investitore u tranzicionoj državi.

Multinacionalne kompanije posebnu pažnju posvećuju porezu na dobitak, usled mogućnosti da relativno lako sele dobitak u poreske rajeve. To se može postići različitim strategijama seljenja dobitka, poput intragrupne trgovine, kreditiranja, licenciranja nematerijalne imovine i slično.⁸ S druge strane, istraživanja o opterećenju porezom na dobitak u određenim državama u kojima filijale multinacionalnih kompanija posluju relativno su retka.

⁶ C. Bellak, M. Leibrecht, Do Low Corporate Income Tax Rates Attract FDI? – Evidence from Central- and East European Countries, *Applied Economics*, 41(21), 2009, str. 2691; K. Vogiatzoglou, Differences in Inward FDI Performance between the Southern Eurozone and Eastern EU Members: A Panel-Data Analysis Over 2004–2016, *Economic Themes*, 56(4), 2018, str. 519; F. Merko, K. Muco, Tax Incentives and the Location of FDI. Evidence from a Panel Data in Balkan Countries, *Journal Transition Studies Review*, 27(2), 2020, str. 3.

⁷ D. Marjanović, Competitiveness of the Serbian Economy Through the Prism of Tax Incentives for Foreign Investors, *Economic Analysis*, 51(3-4), 2018, str. 95.

⁸ M. Holtzblatt, E. Jermakowicz, B. Epstein, Tax Heavens: Methods and Tactics for Corporate Profit Shifting, *International Tax Journal*, 41(1), 2015, str. 36; S. Beer, R. de Mooij, L. Liu, International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots, *Journal of Economic Surveys*, 34(3), 2020, str. 662.

Seljenje dobitka u poreske rajeve naročito je značajno pitanje u delatnosti osiguranja, imajući u vidu da osnivanje *captive* (grupnog) osiguravajućeg društva u poreskom raju predstavlja važnu strategiju seljenja dobitka.⁹ Hampton i Christensen¹⁰ navode da su Bermudska Ostrva tradicionalni poreski raj u kojem je locirano najviše *captive* osiguravajućih društava. Takođe, na osiguravajuća društva se u nekim državama primenjuju povoljnija pravila za seljenje dobitka (na primer propisi o sprečavanju utanjene kapitalizacije).¹¹

Brojna istraživanja pokazala su da se opterećenje porezom na dobitak značajno razlikuje po državama, usled različitih propisanih stopa poreza na dobitak, poreskih podsticaja i kredita, i prilika za izbegavanje poreza. Primera radi, nekoliko istraživanja¹² pokazalo je da anglo-saksonske kompanije imaju niže efektivne stope poreza na dobitak u odnosu na kompanije iz kontinentalnog dela Evrope.

Bubanić i Šimović¹³ pokazuju da su prosečne efektivne stope poreza na dobitak kompanija u Hrvatskoj niže u odnosu na propisanu poresku stopu, premda je razlika između propisane i efektivne stope relativno mala. Dodatno, Vržina i Janković¹⁴ pokazuju da filijale multinacionalnih kompanija u Srbiji imaju, u proseku, niže efektivne stope u odnosu na propisane stope. Klun¹⁵ analizira poreske podsticaje koji se nude kompanijama u Sloveniji u cilju minimiziranja opterećenja porezom na dobitak. Imajući u vidu rezultate prethodnih istraživanja, postavljena je prva istraživačka hipoteza:

H₁: Multinacionalne osiguravajuće grupe imaju značajno različito opterećenje porezom na dobitak u različitim državama.

Merenje opterećenja porezom na dobitak može biti otežano kada posmatrane kompanije posluju u državama s različitim propisanim stopama poreza na dobitak, pa istraživači moraju preduzeti dodatne aktivnosti. Primera radi, uticaj određenih

⁹ A. Elemes, B. Blaylock & C. Spence, Tax-Motivated Profit Shifting in Big 4 Networks: Evidence from Europe, *Accounting, Organizations and Society*, 95(1), 2021, str. 17.

¹⁰ M. Hampton, J. Christensen, Offshore Pariahs? Small Island Economies, Tax Havens, and the Re-configuration of Global Finance, *World Development*, 30(9), 2002, str. 1658.

¹¹ T. Buettner, M. Overesch, G. Wamser, Anti Profit-Shifting Rules and Foreign Direct Investment, *International Tax and Public Finance*, 25(3), 2018, str. 557.

¹² E. Fernandez-Rodriguez, A. Martinez-Arias, Determinants of Effective Tax Rate: Evidence for USA and the EU, *Intertax*, 39(8), 2011, str. 381; M. Thomsen, C. Watrin, Tax Avoidance over Time: A Comparison of European and U.S. Firms, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 33(1), 2018, str. 40.

¹³ M. Bubanić, H. Šimović, Determinants of the Effective Tax Burden of Companies in the Telecommunications Activities in the Republic of Croatia, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 24(2), 2021, str. 70.

¹⁴ S. Vržina, N. Janković, The Relation between Multinational Companies and the Republic of Serbia, *Facta Universitatis. Series: Economics and Organization*, 16(4), 2019, str. 422.

¹⁵ M. Klun, Slovenian Income Taxes and Analysis of Their Tax Expenditure in 2006–2010, *Financial Theory and Practice*, 36(3), 2012, str. 236.

karakteristika kompanije na opterećenje porezom na dobitak mora biti kontrolisan za varijabilnost propisanih poreskih stopa, pa propisana stopa mora biti uključena kao kontrolna varijabla.¹⁶ Druga opcija podrazumeva korišćenje alternativnih merila opterećenja porezom na dobitak, odnosno skaliranje opterećenja porezom na dobitak propisanom stopom poreza na dobitak.¹⁷

Analizirajući determinante opterećenja porezom na dobitak, brojni autori nalaze da kompanije s višim propisanim stopama poreza na dobitak ostvaruju veće opterećenje porezom na dobitak. Delgado i saradnici¹⁸ i Dias i Reis¹⁹ studirali su opterećenje porezom na dobitak kompanija iz Evropske unije i pronašli da veća propisana stopa poreza na dobitak rezultuje u statistički značajno većem poreskom opterećenju kompanija. Štaviše, Delgado i saradnici, koristeći kvantilnu regresiju, nalaze da propisana stopa ostvaruje takav uticaj na svakom delu distribucije opterećenja porezom na dobitak.

Vintila i saradnici²⁰ analiziraju kotirane kompanije iz pet država centralne i istočne Evrope i nalaze da kompanije s višom propisanom stopom poreza na dobitak imaju statistički značajno veće razlike u merilima poreskog opterećenja. Stamatopoulos i saradnici²¹ posmatraju grčke kompanije i pokazuju da su one imale veće opterećenje porezom na dobitak u godinama kada je propisana stopa poreza na dobitak bila veća. Imajući u vidu rezultate prethodnih istraživanja, postavljena je druga istraživačka hipoteza:

H₂: Opterećenje porezom na dobitak filijala multinacionalnih osiguravajućih grupa značajno raste s povećanjem propisane stope poreza na dobitak.

III. Institucionalna pozadina

Kao tranzicione i posttranzicione države, Hrvatska, Srbija i Slovenija imaju dosta sličnosti u pogledu nivoa ekonomskog rasta i razvoja. Dodatno, te države dele zajedničku prošlost, s obzirom na to da su bile deo Socijalističke Federativne

¹⁶ F. Delgado, E. Fernandez-Rodriguez, A. Martinez-Arias, Effective Tax Rates in Corporate Taxation: A Quantile Regression for the EU, *Engineering Economics*, 25(5), 2014, str. 487; P. Dias, P. Reis, The Relationship between the Effective Tax Rate and the Nominal Rate, *Contaduria y Administracion*, 63(2), 2018, str. 1; G. Vintila, S. Gherghina, R. Paunescu, Study of Effective Corporate Tax Rate and Its Influential Factors: Empirical Evidence from Emerging European Markets, *Emerging Markets Finance & Trade*, 54(3), 2018, str. 571; I. Stamatopoulos, S. Hadjidema, K. Eleftheriou, Explaining Corporate Effective Tax Rates: Evidence from Greece, *Economic Analysis and Policy*, 62(1), 2019, str. 236.

¹⁷ E. Fernandez-Rodriguez, R. Garcia-Fernandez, A. Martinez-Arias, Business and Institutional Determinants of Effective Tax Rate in Emerging Economies, *Economic Modelling*, 94(1), 2021, str. 697.

¹⁸ F. Delgado, E. Fernandez-Rodriguez, A. Martinez-Arias, str. 492.

¹⁹ P. Dias, P. Reis, str. 1.

²⁰ G. Vintila, S. Gherghina, R. Paunescu, str. 583.

²¹ I. Stamatopoulos, S. Hadjidema, K. Eleftheriou, str. 245.

S. Vržina: Opterećenje porezom na dobitak u multinacionalnim osiguravajućim grupama: slučaj Hrvatske, Srbije i Slovenije

Republike Jugoslavije. S tim u vezi, zakonska i profesionalna poreska regulativa u tim državama relativno je slična, premda je u prošlosti više puta menjana, primarno kao deo usklađivanja s regulativom Evropske unije.

Profesionalna poreska regulativa u tim državama gotovo je identična, s obzirom na to da se u svim državama primenjuju Međunarodni računovodstveni standardi (MRS), odnosno Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja (MSFI). S tim u vezi, osiguravajuća društva u sve tri države u obavezi su da primenjuju MRS 12 – Porezi na dobitak. S druge strane, zakonska poreska regulativa se u nekoj meri razlikuje, primarno u pogledu poreskih podsticaja i pravila za utvrđivanje oporezivog dobitka.²²

Posmatrane države primenjuju umerene propisane stope poreza na dobitak, što nije iznenađujuće, imajući u vidu da u značajnoj meri zavise od stranih direktnih investicija. Povoljno poresko okruženje može biti presudan faktor za privlačenje stranih investitora. Stoga glavne izvore poreskih prihoda posmatranih država predstavljaju porezi na potrošnju, pre negoli porezi na dohodak.²³ Najviša propisana stopa poreza na dobitak u Hrvatskoj iznosi 18%, a do 2017. godine iznosila je 20%. Hrvatska primenjuje progresivni sistem oporezivanja, pa su mali poreski obveznici oporezovani po stopi od 12%.

Propisana stopa poreza na dobitak u Srbiji iznosi 15%, a do 2013. godine iznosila je 10%. Slovenija primenjuje propisanu poresku stopu od 19%, a do 2017. godine ova stopa iznosila je 17%. Srbija i Slovenija primenjuju proporcionalni metod oporezivanja dobitka kompanija.

Saglasno MRS 12, kompanije u finansijskim izveštajima priznaju tekući i odloženi porez na dobitak. Tekući porez je, prema standardu, iznos obaveze za plativ (povrativ) porez na dobitak koji se odnosi na oporezivi dobitak (poreski gubitak) za određeni period. U sve tri države, kompanije obično akontaciono plaćaju porez na dobitak na mesečnom nivou.

Oporezivi dobitak se u sve tri države utvrđuje korigovanjem dobitka iz bilansa uspeha, u skladu s poreskom regulativom. Pri tome su korekcije rashoda obično brojnije u odnosu na korekcije prihoda. Neke vrste rashoda se ne priznaju za svrhe obračuna poreskog opterećenja (na primer kazne izrečene od javnih organa), dok se neke vrste priznaju samo delimično (na primer troškovi reprezentacije), što dovodi do toga da oporezivi dobitak bude veći od dobitka pre oporezivanja iz bilansa uspeha.

Sve tri države pružaju kompanijama važne poreske podsticaje, premda se uslovi za njihovo korišćenje značajno razlikuju. Primarno su posredi poreski podsticaji i krediti kod investiranja u stalnu imovinu. Takođe, kompanije u sve tri države imaju pravo na korišćenje poreskih gubitaka za svrhe umanjenja poreskog opterećenja

²² R. Gabršek, Income Tax, Deferred Tax and Their Impact on the Financial Statements in Slovenia, Croatia, and Serbia, *China-USA Business Review*, 16(2), 2017, str. 81.

²³ M. Deskar-Škrbić, H. Šimović, The Effectiveness of Fiscal Spending in Croatia, Slovenia and Serbia: The Role of Trade Openness and Public Debt Level, *Post-Communist Economies*, 29(3), 2017, str. 348.

u budućnosti. U Hrvatskoj i Srbiji poreski gubici se mogu prenositi tokom petogodišnjeg perioda, dok je u Sloveniji taj period neograničen. Uslovi za korišćenje poreskih gubitaka se, takođe, razlikuju između država. Povraćaj poreza na dobitak plaćenog u prethodnim godinama na ime poreskih gubitaka tekućeg perioda nije dozvoljen ni u jednoj državi.

Strategija grupnog oporezivanja (poreskog konsolidovanja) nije dostupna kompanijama u Hrvatskoj i Sloveniji. S druge strane, kompanije u Srbiji mogu koristiti grupno oporezivanje, pod uslovom da su članice grupe rezidenti Srbije i da matični entitet ima učešće od najmanje 75% u kapitalu zavisnog entiteta.

U kontekstu oporezivanja multinacionalnih kompanija naročito mogu biti važni ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja (pre svega oni između matične države i države domaćina). Bogatija mreža takvih ugovora može pozitivno uticati na priliv stranih direktnih investicija. Sve tri države imaju potpisane ugovore o izbegavanju dvostrukog oporezivanja s velikim brojem (primarno evropskih) država, a sve tri države, takođe, imaju međusobno potpisane ugovore.

Osiguravajuća društva u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji posluju isključivo kao akcionarska društva. Akcije nekih osiguravajućih društava kotirane su na nacionalnim berzama, dok preostala društva posluju kao nejavna akcionarska društva. Njihovo poslovanje pod nadzorom je regulatornih tela za nadzor sektora osiguranja, a u poreskom smislu nadzor vrše i nacionalne poreske vlasti i revizori finansijskih izveštaja.

IV. Metodologija istraživanja

Selekcija osiguravajućih društava koja će biti uzorkovana izvršena je kroz nekoliko koraka. Prvo, pristupljeno je spiskovima osiguravajućih društava sa dozvolom za rad u svakoj državi, dostupnim na zvaničnim sajtovima organizacija za nadzor sektora osiguranja – Hrvatske agencije za nadzor finansijskih usluga (www.hanfa.hr), Narodne banke Srbije (www.nbs.rs) i slovenačke Agencije za nadzor osiguranja (www.a-zn.si). Drugo, analizirana je struktura vlasništva svakog osiguravajućeg društva u cilju ispitivanja njegove pripadnosti multinacionalnim osiguravajućim grupama. Pri tome su zanemarene one multinacionalne osiguravajuće grupe čiji matični entitet ima sedište u nekoj od tri posmatrane države, kako bi bile uzorkovane isključivo filijale multinacionalnih grupa. Treće, uzorkovane su tri multinacionalne osiguravajuće grupe – jedna sa sedištem u Italiji i dve sa sedištem u Austriji. Na taj način, uzorak sačinjava devet osiguravajućih društava. Sve osiguravajuće grupe imaju dugu tradiciju poslovanja – italijanska grupa je osnovana u XIX veku, dok su obe austrijske grupe osnovane u XVIII veku.

Istraživanje pokriva period od 2017. do 2021. godine, usled ograničene dostupnosti podataka. Finansijski podaci o uzorkovanim osiguravajućim društvima preuzeti su iz registara finansijskih izveštaja hrvatske Finansijske agencije (www.fina.hr),

srpske Agencije za privredne registre (www.apr.gov.rs) i slovenačke Agencije za javnopravne evidencije i usluge (www.ajpes.si). Korišćeni su podaci iz pojedinačnih finansijskih izveštaja, kako bi se ublažio uticaj nerezidentnih i neosiguravajućih povezanih pravnih lica. Svi finansijski izveštaji bili su predmet nezavisne eksterne revizije, što povećava njihovu upotrebljivost.

U literaturi je razvijen veliki broj merila opterećenja porezom na dobitak, premda nijedno od njih nije idealno. Verovatno najčešće korišćeno merilo jeste efektivna poreska stopa, koja predstavlja odnos opterećenja porezom na dobitak (obično iz bilansa uspeha ili izveštaja o novčanim tokovima) i nekog rezultata poslovanja (najčešće dobitka pre oporezivanja). Iako računovodstveni standardi propisuju korišćenje računovodstvene efektivne poreske stope (odnos ukupnog rashoda za porez na dobitak – zbiru tekućeg i odloženog rashoda – i dobitka pre oporezivanja), u praksi se često koristi tekuća efektivna poreska stopa (odnos tekućeg rashoda za porez na dobitak i dobitka pre oporezivanja). S obzirom na to da kompanije u tranzicionim državama imaju teškoće sa priznavanjem odloženog poreza na dobitak,²⁴ ali i da odloženi porez na dobitak često nema značajnu ulogu u osiguravajućim društvima,²⁵ korišćena je tekuća efektivna poreska stopa (ETR).

Međutim, značajna manjkavost ETR-a leži u činjenici da ona obuhvata isključivo efekte strategija upravljanja porezom na dobitak koje umanjuju tekući rashod za porez na dobitak, a dobitak pre oporezivanja ostaje konstantan. Takvi su efekti, na primer, korišćenja poreskih podsticaja kod investiranja ili neiskorišćenih poreskih gubitaka. S druge strane, efekti strategija koje umanjuju i tekući rashod za porez na dobitak i dobitak pre oporezivanja neće biti obuhvaćeni ETR-om. Primer takve strategije jesu transakcije s povezanim pravnim licima, koje su u multinacionalnim kompanijama izuzetno značajne. Stoga je korišćen TpA racio²⁶ – odnos tekućeg rashoda za porez na dobitak i ukupne imovine, s obzirom na to da ovaj racio obuhvata efekte svih strategija upravljanja porezom na dobitak.

Obuhvatajući devet osiguravajućih društava kroz petogodišnji period, inicijalni istraživački uzorak sačinjava 45 opservacija. Ipak, jedna opservacija je poslovala s gubitkom pre oporezivanja, te za nju nije moguće izračunati i protumačiti ETR, pa konačan istraživački uzorak čine 44 opservacije.

Prva istraživačka hipoteza testirana je poređenjem ETR i TpA između tri države. Stoga su korišćeni testovi za testiranje značajnosti razlike za više grupa – parametarska Jednofaktorska analiza varijance različitih grupa (ukoliko poresko

²⁴ V. Obradović, M. Čupić, D. Dimitrijević, Application of International Financial Reporting Standards in the Transition Economy of Serbia, *Australian Accounting Review*, 28(1), 2018, str. 57.

²⁵ S. Vržina, Importance of Deferred Income Tax in Insurance Companies: Case of the Republic of Serbia, *Insurance Trends*, 38(1), 2022, str. 50.

²⁶ P. Jansky, A. Prats, International Profit-Shifting out of Developing Countries and the Role of Tax Havens, *Development Policy Review*, 33(3), 2015, str. 279.

S. Vržina: Opterećenje porezom na dobitak u multinacionalnim osiguravajućim grupama: slučaj Hrvatske, Srbije i Slovenije

opterećenje ima normalnu distribuciju) ili neparametarski Kruskal-Voliz test (ukoliko poresko opterećenje nema normalnu distribuciju). Normalnost distribucije poreskog opterećenja ispitana je Šapiro-Vilk i Kolmogorov-Smirnov testovima.

Druga istraživačka hipoteza testirana je uzimanjem u odnos merila poreskog opterećenja (ETR i TpA) i propisane stope poreza na dobitak. Osim deskriptivne analize, primenjena je regresiona analiza u kojoj je propisana stopa nezavisna varijabla, a merila poreskog opterećenja zavisne varijable.

V. Rezultati i diskusija

Deskriptivna statistika za korišćena merila opterećenja porezom na dobitak prikazana je u Tabeli 1 i Tabeli 2. Medijane ETR i TpA su više u odnosu na aritmetičke sredine, što ukazuje na određene relativno niske ekstremne vrednosti. Dodatno, 11 opservacija (10 u Srbiji i jedna u Hrvatskoj) iskazalo je ETR i TpA od 0%, uprkos ostvarenom dobitku pre oporezivanja. Pet opservacija u Hrvatskoj i četiri opservacije u Sloveniji iskazale su ETR veće od propisane stope poreza na dobitak (18% i 19%, respektivno), dok takve opservacije nisu zabeležene u Srbiji. Uzorkovane multinacionalne osiguravajuće grupe iskazuju najveću aritmetičku sredinu i medijanu ETR u Hrvatskoj, dok su prosečni indikatori TpA najveći u Sloveniji. Najmanju aritmetičku sredinu i medijanu ETR i TpA imaju osiguravajuća društva u Srbiji. Najveća ETR je iskazana u Hrvatskoj, a najveće TpA u Sloveniji.

Tabela 1. Deskriptivna statistika za ETR

	Ukupno	Hrvatska	Srbija	Slovenija
Aritmetička sredina	11,301%	17,165%	1,502%	15,626%
Medijana	15,790%	17,718%	0,000%	16,401%
Minimum	0,000%	0,000%	0,000%	0,088%
Maksimum	23,134%	23,134%	5,696%	20,077%
Standardna devijacija	8,365%	5,263%	2,350%	5,137%
Opservacija	44	14	15	15

Tabela 2. Deskriptivna statistika za TpA

	Ukupno	Hrvatska	Srbija	Slovenija
Aritmetička sredina	0,131%	0,153%	0,082%	0,160%
Medijana	0,133%	0,158%	0,000%	0,162%
Minimum	0,000%	0,000%	0,000%	0,001%
Maksimum	0,368%	0,300%	0,331%	0,368%
Standardna devijacija	0,108%	0,076%	0,130%	0,099%
Opservacija	44	14	15	15

S. Vržina: Opterećenje porezom na dobitak u multinacionalnim osiguravajućim grupama: slučaj Hrvatske, Srbije i Slovenije

U Tabeli 3 i Tabeli 4 predstavljeni su ETR i TpA za svaku uzorkovanu osiguravajuću grupu, u svakoj uzorkovanoj državi, za svaku godinu. Osiguravajuća grupa 1 iskazala je u tri godine najveću ETR u Sloveniji, premda je maksimalna ETR zabeležena u Hrvatskoj. Ta grupa je iskazala ETR od 0% jedino u 2021. godini u Hrvatskoj, primarno usled značajnih prihoda koji su oslobođeni poreza na dobitak.

Osiguravajuća grupa 2 i osiguravajuća grupa 3 u Srbiji nisu iskazale tekući rashod za porez na dobitak ni u jednoj od pet posmatranih godina. Obe grupe su u Srbiji ostvarile relativno velike prihode od kamata na državne hartije od vrednosti, koje se izuzimaju iz obračuna poreza na dobitak, pa su čak često ostvarivale poreske gubitke uprkos ostvarenom dobitku pre oporezivanja. Takođe, osiguravajuća grupa 2 u svakoj godini iskazuje najveće ETR u Hrvatskoj. Osiguravajuća grupa 3 iskazuje najveće ETR u Sloveniji u tri od pet posmatranih godina.

Tabela 3. ETR uzorkovanih osiguravajućih grupa

	Godina	Hrvatska	Srbija	Slovenija
Grupa 1	2017.	23,134%	2,040%	19,568%
	2018.	19,947%	5,696%	18,863%
	2019.	18,840%	5,415%	20,077%
	2020.	Gubitak	5,480%	15,491%
	2021.	0,000%	3,901%	15,792%
Grupa 2	2017.	17,432%	0,000%	13,314%
	2018.	19,802%	0,000%	9,635%
	2019.	15,787%	0,000%	14,275%
	2020.	17,805%	0,000%	16,401%
	2021.	17,401%	0,000%	0,088%
Grupa 3	2017.	17,947%	0,000%	16,228%
	2018.	17,630%	0,000%	18,498%
	2019.	17,311%	0,000%	19,164%
	2020.	17,091%	0,000%	19,123%
	2021.	20,177%	0,000%	17,880%

Napomena: opservacije u kojima je ETR veće od propisane poreske stope su osenčene.

Slični zaključci mogu se doneti ukoliko se kao merilo opterećenja koristi TpA, premda je osiguravajuća grupa 1 iskazala najveće TpA u Srbiji u tri od pet posmatranih godina. Osiguravajuća grupa 2 je iskazala najveće TpA u Hrvatskoj u četiri od pet godina, dok je osiguravajuća grupa 3 iskazala najveće TpA u Sloveniji u tri od pet godina.

S. Vržina: Opterećenje porezom na dobitak u multinacionalnim osiguravajućim grupama: slučaj Hrvatske, Srbije i Slovenije

Tabela 4. TpA uzorkovanih osiguravajućih grupa

	Godina	Hrvatska	Srbija	Slovenija
Grupa 1	2017.	0,220%	0,109%	0,198%
	2018.	0,162%	0,331%	0,329%
	2019.	0,102%	0,305%	0,230%
	2020.	<i>Gubitak</i>	0,299%	0,085%
	2021.	0,000%	0,184%	0,368%
Grupa 2	2017.	0,300%	0,000%	0,121%
	2018.	0,205%	0,000%	0,036%
	2019.	0,154%	0,000%	0,077%
	2020.	0,071%	0,000%	0,120%
	2021.	0,153%	0,000%	0,000%
Grupa 3	2017.	0,227%	0,000%	0,145%
	2018.	0,183%	0,000%	0,190%
	2019.	0,168%	0,000%	0,168%
	2020.	0,084%	0,000%	0,162%
	2021.	0,106%	0,000%	0,175%

Pre sprovođenja statističkih testova za kompariranje opterećenja porezom na dobitak između uzorkovanih država, ispitana je normalnost distribucije korišćenih merila poreskog opterećenja. Rezultati tih testova prikazani su u Tabeli 5. S obzirom na relativno malu veličinu uzorka, pogodnije je osloniti se na rezultate Šapiro-Vilk testa, premda su rezultati oba testa saglasni, te ukazuju na to da raspored korišćenih merila opterećenja porezom na dobitak ne aproksimira normalnoj distribuciji. Rezultati tih testova značajni su na nivou od 1%. Stoga je korišćen neparametarski Kruskal-Valis test.

Tabela 5. Testiranje normalnosti distribucije merila poreskog opterećenja

	Šapiro-Vilk test			Kolmogorov-Smirnov test		
	Statistika	Stepeni slobode	p-vrednost	Statistika	Stepeni slobode	p-vrednost
ETR	0,237	44	***0,000	0,806	44	***0,000
TpA	0,160	44	***0,007	0,918	44	***0,004

Napomena: statistički značajno na nivou od 10% (), 5% (**) i 1% (***)*

Rezultati Kruskal-Valis testova prikazani su u Tabeli 6. U skladu s rezultatima testova, može se zaključiti da se ETR i TpA statistički značajno razlikuju u uzorkovanim državama. U slučaju ETR, rezultati su statistički značajni na nivou od 1%, dok su u slučaju TpA oni značajni na nivou od 10%. Stoga se *prva istraživačka hipoteza ne može odbaciti*.

Tabela 6. Rezultati Kruskal-Valis testa

Merilo poreskog opterećenja	ETR	TpA
Hi-kvadrat statistika	25,954	5,975
Stepeni slobode	2	2
p-vrednost	***0,000	*0,050

Napomena: statistički značajno na nivou od 10% (), 5% (**) i 1% (***)*

Statistički značajna razlika u opterećenju porezom na dobitak između osiguravajućih društava iz različitih država može biti rezultat brojnih činjenica. Prvo, posmatrane države primenjuju različite propisane stope poreza na dobitak. To implicira da je, prilikom merenja opterećenja porezom na dobitak osiguravajućih društava iz različitih država, potrebno uključiti propisanu stopu. Jedan od načina jeste korišćenje razlike između propisane i efektivne poreske stope kao merila poreskog opterećenja i upravljanja poreskim opterećenjem. Ipak, savremeniji (i verovatno pouzdaniji) način jeste korišćenje odnosa efektivne i propisane poreske stope kao merila. Dodatno, prilikom ispitivanja determinanti opterećenja porezom na dobitak osiguravajućih društava potrebno je koristiti propisanu poresku stopu kao kontrolnu varijablu ili prethodno pomenuta alternativna merila poreskog opterećenja.

Drugo, posmatrane države primenjuju različite poreske podsticaje i različita pravila za utvrđivanje oporezivog dobitka. S tim u vezi, naročito je važno objasniti relativno nisko opterećenje porezom na dobitak osiguravajućih društava u Srbiji. Ta društva mogu koristiti brojne poreske podsticaje, a primarno poreske podsticaje za investicije u stalnu imovinu. Ipak, relativno malo osiguravajućih društava u Srbiji koristi te podsticaje usled malih investicija u stalnu imovinu, manjeg značaja stalne imovine nego u realnom sektoru i uzimanja stalne imovine u poslovni i finansijski lizing. Takođe, osiguravajuća društva u Srbiji mogu prenositi poreske gubitke u relativno dugom periodu, premda je broj društava koja koriste ovu strategiju relativno mali, usled oporavka od posledica globalne finansijske krize i profitabilnog poslovanja.

Ipak, glavni izvor velikog umanjenja opterećenja porezom na dobitak osiguravajućih društava u Srbiji jeste ulaganje u državne hartije od vrednosti. Zakon o porezu na dobit pravnih lica u Srbiji predviđa da prihod koji rezidentni obveznik ostvari od kamata po osnovu dužničkih hartija od vrednosti čiji je izdavalac Republika, autonomna pokrajina, jedinica lokalne samouprave ili Narodna banka Srbije, ne ulazi u poresku osnovicu. Takođe, u poresku osnovicu ne ulaze ni prihodi rezidentnog obveznika od dividendi primljenih od drugog rezidentnog obveznika.

Kako bi se detaljno ispitalo između kojih država postoji statistički značajna razlika u opterećenju porezom na dobitak, sprovedeni su dodatni neparametarski Man-Vitni testovi. U Tabeli 7 predstavljeni su rezultati tih testova. Rezultati pokazuju da se oba merila opterećenja porezom na dobitak u Srbiji statistički značajno

S. Vržina: Opterećenje porezom na dobitak u multinacionalnim osiguravajućim grupama: slučaj Hrvatske, Srbije i Slovenije

razlikuju u odnosu na ostale uzorkovane države. Razlike u poreskom opterećenju osiguravajućih društava u Hrvatskoj i Sloveniji nisu statistički značajne.

Tabela 7. Rezultati dodatnih Man-Vitni testova

Varijabla 1	Varijabla 2	Man-Vitni U	Z-statistika	p-vrednost
ETR (Hrvatska)	ETR (Srbija)	10,000	-4,263	***0,000
ETR (Hrvatska)	ETR (Slovenija)	80,000	-1,091	0,275
ETR (Srbija)	ETR (Slovenija)	5,000	-4,543	***0,000
TpA (Hrvatska)	TpA (Srbija)	61,000	-1,975	**0,048
TpA (Hrvatska)	TpA (Slovenija)	102,500	-0,109	0,913
TpA (Srbija)	TpA (Slovenija)	59,000	-2,275	**0,023

Napomena: statistički značajno na nivou od 10% (*), 5% (**) i 1% (***).

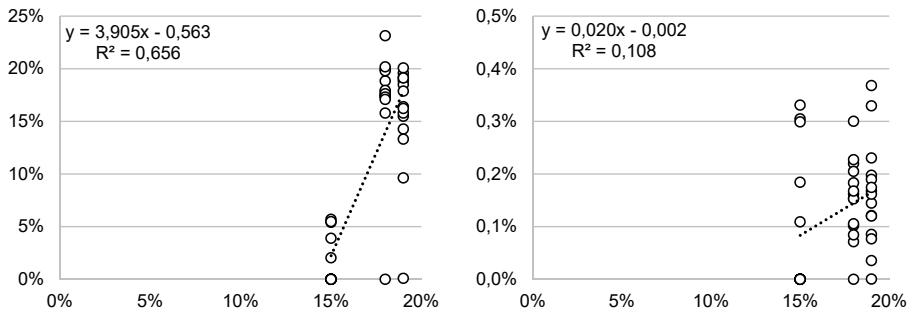
Sudeći po propisanim stopama poreza na dobitak u tri uzorkovane države, može se očekivati da najviše opterećenje porezom na dobitak imaju osiguravajuća društva u Sloveniji (jer je propisana stopa najveća), a najmanje u Srbiji (jer je propisana stopa najmanja). Međutim, takva pretpostavka je u ovom istraživanju samo delimično potvrđena, s obzirom na to da su prosečne vrednosti ETR najviše u Hrvatskoj. Takođe, maksimalna vrednost ETR zabeležena je u Hrvatskoj.

Dodatno, kretanje ETR nije proporcionalno kretanju propisane stope poreza na dobitak. Osiguravajuća društva u Hrvatskoj i Sloveniji imaju ETR koje su relativno blizu propisane stope, dok je ETR osiguravajućih društava u Srbiji izuzetno niska, to jest značajno niža od propisane stope. Stoga se *druga istraživačka hipoteza može delimično odbaciti*.

Rezultati Man-Vitni testova dodatno potvrđuju razlike u propisanim stopama poreza na dobitak za objašnjavanje razlika u stvarnom opterećenju porezom na dobitak osiguravajućih društava. Tako Hrvatska i Slovenija imaju relativno slične propisane poreske stope, pa između njih ne postoji statistički značajna razlika u opterećenju porezom na dobitak. S druge strane, Srbija ima nešto niže propisane stope i od Hrvatske i od Slovenije, pa osiguravajuća društva u Srbiji imaju statistički značajno niže opterećenje porezom na dobitak u odnosu na opterećenje u ostalim državama.

Na Slici 1 prikazan je odnos propisane stope poreza na dobitak i korišćenih merila opterećenja porezom na dobitak (ETR i TpA). Generalno, linije tendencije na grafikonima pokazuju rastući smer, što ukazuje na pozitivan odnos između propisane stope i poreskog opterećenja osiguravajućih društava. Ipak, sa grafikona se mogu videti brojne atipične tačke, koje slabe uticaj propisane stope na korišćena merila poreskog opterećenja. Takođe, R^2 pokazuje da propisana stopa poreza na dobitak objašnjava znatno veći procenat varijacija ETR u odnosu na varijacije TpA. Takav nalaz nije iznenađujući, imajući u vidu da TpA primarno zavisi od profitabilnosti kompanije, te da je to njegova glavna determinanta.

Slika 1. Uticaj propisane stope poreza na dobitak na ETR (levo) i TpA (desno)

VI. Zaključak

Istraživanje u ovom radu obuhvatilo je devet osiguravajućih društava, sa sedištem u tri različite države. To su filijale multinacionalnih osiguravajućih grupa u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Cilj istraživanja bio je poređenje opterećenja porezom na dobitak tih osiguravajućih društava, kao i ispitivanje odnosa između propisane stope poreza na dobitak i stvarnog opterećenja porezom na dobitak osiguravajućih društava. S tim u vezi, empirijsko istraživanje je obuhvatilo period od 2017. do 2021. godine.

Rezultati istraživanja pokazali su da između posmatranih država postoji statistički značajna razlika u visini opterećenja porezom na dobitak koje snose osiguravajuća društva. Uzorkovane multinacionalne osiguravajuće grupe imaju, u proseku, najveće efektivne stope poreza na dobitak u Hrvatskoj, iako je propisana stopa poreza na dobitak najveća u Sloveniji. Ipak, prosečne vrednosti odnosa tekućeg rashoda za porez na dobitak i ukupne imovine najveće su u slovenačkim osiguravajućim društvima.

Pokazano je i da osiguravajuća društva u Srbiji imaju značajno niže opterećenje porezom na dobitak (nezavisno od korišćenog merila) u odnosu na osiguravajuća društva u Hrvatskoj i Sloveniji. Pored najmanje propisane stope poreza na dobitak, osiguravajuća društva u Srbiji iskazuju najveću razliku između propisane i efektivne stope poreza na dobitak. Korišćenje poreskih gubitaka iz prethodnih godina i ulaganje u državne hartije od vrednosti (sa neoporezivim prinostom) predstavljaju ključne razloge niskog poreskog opterećenja osiguravajućih društava u Srbiji.

Autor veruje da rezultati istraživanja mogu biti od koristi brojnim interesnim grupama. Prvo, menadžeri i vlasnici multinacionalnih osiguravajućih grupa mogu imati koristi od poznavanja opterećenja porezom na dobitak u različitim državama. Ovi nalazi su naročito važni prilikom odabira države u koju će investirati ili iz koje će dezinvestirati, ali i prilikom merenja performansi svojih filijala. Jasno je da propisana

stopa poreza na dobitak nije dovoljan indikator poreskog opterećenja, s obzirom na to da se efektivno poresko opterećenje može značajno razlikovati.

Drugo, nacionalne vlade mogu imati koristi od poznavanja stvarnog opterećenja porezom na dobitak (a ne samo propisanih stopa poreza na dobitak) multinacionalnih kompanija u regionu. Takva analiza je važna, imajući u vidu da tranzicione i posttranzicione države neretko koriste fiskalnu politiku kao instrument privlačenja stranih direktnih investicija. S tim u vezi, moguće je da niže efektivno opterećenje porezom na dobitak bude odlučujući faktor za investiranje u određenoj državi.

Rezultate istraživanja treba tumačiti u svjetlu određenih ograničenja. Istraživanje je realizovano na relativno malom broju država, osiguravajućih društava i pokriva relativno kratak period. Moguće je da bi rezultati istraživanja bili drugačiji u slučaju promene takvih karakteristika uzorka. Takođe, moguće je da bi promena primenjene metodologije istraživanja uticala na rezultate.

Buduća istraživanja bi trebalo da obuhvate veći broj država u cilju kompariranja rezultata. Dodatno, interesantno bi bilo poređenje opterećenja porezom na dobitak u matičnoj državi multinacionalne osiguravajuće grupe i državama u kojima su inkorporirane filijale. Poređenje rezultata s multinacionalnim kompanijama iz realnog ili bankarskog sektora bi, takođe, bilo interesantno.

Literatura

- Beer, S., de Mooij, R. & Liu, L. (2020). International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots. *Journal of Economic Surveys*, 34(3), 660-688.
- Bellak, C. & Leibrecht, M. (2009). Do Low Corporate Income Tax Rates Attract FDI? – Evidence from Central- and East European Countries. *Applied Economics*, 41(21), 2691-2703.
- Bubanić, M. & Šimović, H. (2021). Determinants of the Effective Tax Burden of Companies in the Telecommunications Activities in the Republic of Croatia. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 24(2), 59-76.
- Buettner, T., Overesch, M. & Wamser, G. (2018). Anti Profit-Shifting Rules and Foreign Direct Investment. *International Tax and Public Finance*, 25(3), 553-580.
- Delgado, F., Fernandez-Rodriguez, E. & Martinez-Arias, A. (2014). Effective Tax Rates in Corporate Taxation: A Quantile Regression for the EU. *Engineering Economics*, 25(5), 487-496.
- Deskar-Škrbić, M. & Šimović, H. (2017). The Effectiveness of Fiscal Spending in Croatia, Slovenia and Serbia: The Role of Trade Openness and Public Debt Level. *Post-Communist Economies*, 29(3), 336-358.

- Dias, P. & Reis, P. (2018). The Relationship between the Effective Tax Rate and the Nominal Rate. *Contaduria y Administracion*, 63(2), 1-21.
- Dyreng, S., Hanlon, M., Maydew, E. & Thornock, J. (2017). Changes in Corporate Effective Tax Rates over the Past 25 Years. *Journal of Financial Economics*, 124(3), 441-463.
- Elemen, A., Blaylock, B. & Spence, C. (2021). Tax-Motivated Profit Shifting in Big 4 Networks: Evidence from Europe. *Accounting, Organizations and Society*, 95(1), 1-18.
- Fernandez-Rodriguez, E. & Martinez-Arias, A. (2011). Determinants of Effective Tax Rate: Evidence for USA and the EU. *Intertax*, 39(8), 381-395.
- Fernandez-Rodriguez, E., Garcia-Fernandez, R. & Martinez-Arias, A. (2021). Business and Institutional Determinants of Effective Tax Rate in Emerging Economies. *Economic Modelling*, 94(1), 692-702.
- Gabršek, R. (2017). Income Tax, Deferred Tax and Their Impact on the Financial Statements in Slovenia, Croatia, and Serbia. *China-USA Business Review*, 16(2), 81-91.
- Hampton, M. & Christensen, J. (2002). Offshore Pariahs? Small Island Economies, Tax Havens, and the Re-configuration of Global Finance. *World Development*, 30(9), 1657-1673.
- Holtzblatt, M., Jermakowicz, E. & Epstein, B. (2015). Tax Heavens: Methods and Tactics for Corporate Profit Shifting. *International Tax Journal*, 41(1), 33-50.
- Jansky, P. & Prats, A. (2015). International Profit-Shifting out of Developing Countries and the Role of Tax Havens. *Development Policy Review*, 33(3), 271-292.
- Klun, M. (2012). Slovenian Income Taxes and Analysis of Their Tax Expenditure in 2006-2010. *Financial Theory and Practice*, 36(3), 229-243.
- Kočović, J. & Jovović, M. (2016). Effects of Liberalization and Privatization on Serbian Insurance Market Development. *Insurance Trends*, 32(1), 21-36.
- Kostić, M., Maksimović, Lj. & Stojanović, B. (2016). The Limitations of Competition in the Insurance Market of Slovenia, Croatia and Serbia. *Economic Research*, 29(1), 395-418.
- Lu, Y., Shao, L. & Zhang, Y. (2022). The Declining GAAP ETR Trend over 1960-2016. *Review of Accounting and Finance*, 21(5), 398-422.
- Marjanović, D. (2018). Competitiveness of the Serbian Economy Through the Prism of Tax Incentives for Foreign Investors. *Economic Analysis*, 51(3-4), 95-104.
- Medved, D. & Kavčić, S. (2012). An Empirical Study of Efficiency in Croatia and Slovenia Insurance Markets. *Economic Research*, 25(1), 87-98.

- Merko, F. & Muco, K. (2020). Tax Incentives and the Location of FDI. Evidence from a Panel Data in Balkan Countries. *Journal Transition Studies Review*, 27(2), 3-12.
- Obradović, V., Čupić, M. & Dimitrijević, D. (2018). Application of International Financial Reporting Standards in the Transition Economy of Serbia. *Australian Accounting Review*, 28(1), 48-60.
- Stamatopoulos, I., Hadjidema, S. & Eleftheriou, K. (2019). Explaining Corporate Effective Tax Rates: Evidence from Greece. *Economic Analysis and Policy*, 62(1), 236-254.
- Thomsen, M. & Watrin, C. (2018). Tax Avoidance over Time: A Comparison of European and U.S. Firms. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 33(1), 40-63.
- Vintila, G., Gherghina, S. & Paunescu, R. (2018). Study of Effective Corporate Tax Rate and Its Influential Factors: Empirical Evidence from Emerging European Markets. *Emerging Markets Finance & Trade*, 54(3), 571-590.
- Vogiatzoglou, K. (2018). Differences in Inward FDI Performance between the Southern Eurozone and Eastern EU Members: A Panel-Data Analysis Over 2004-2016. *Economic Themes*, 56(4), 519-532.
- Vržina, S. (2022). Importance of Deferred Income Tax in Insurance Companies: Case of the Republic of Serbia. *Insurance Trends*, 38(1), 50-87.
- Vržina, S. & Janković, N. (2019). The Relation between Multinational Companies and the Republic of Serbia. *Facta Universitatis. Series: Economics and Organization*, 16(4), 415-427.

UDK: 366.271.5:886:(1.924.11):336.2.0275:(497.120):(497.111)
DOI: 10.5937/TokOsig2301009V

Stefan Ž. Vržina, PhD¹

CORPORATE INCOME TAX BURDEN OF MULTINATIONAL INSURANCE GROUPS: A CASE OF CROATIA, SERBIA AND SLOVENIA

SCIENTIFIC PAPER

Abstract

The corporate income tax burden may be an important factor in investment decision-making. Multinational companies pay close attention to the analysis of corporate income tax burden in the countries where they operate and plan to invest. On the other hand, the corporate income tax burden may significantly vary across countries due to different statutory rates and rules for calculating taxable income. The corporate income tax burden in subsidiaries of multinational insurance groups in Croatia, Serbia, and Slovenia is analyzed in this paper. It is shown that the corporate income tax burden in insurance companies significantly differs between studied countries. Insurance companies in Serbia have by far the lowest tax burden, notably owing to tax loss carryforward and interest on government securities that are exempt from taxation. Although Slovenia has the highest statutory tax rate, insurance companies in Croatia have the highest average corporate effective tax rates. Many interest groups, particularly owners and managers of multinational insurance groups, may find the research findings interesting.

Keywords: *corporate income tax, tax rates, tax planning, multinational companies, insurance, foreign direct investments.*

JEL Classification: *F23, G22, H25.*

¹ Teaching Assistant, University of Kragujevac, Faculty of Economics, e-mail: stefan.vrzina@kg.ac.rs.
Paper received on: 27 December 2022
Paper accepted on: 17 March 2023

I. Introduction

Multinational insurance groups, typically from the most developed countries in the world (European Union members, the United States of America, or Japan) dominate the global insurance sector. For instance, some of the most widely known insurance companies, such as Allianz (headquartered in Germany), Assicurazioni Generali (headquartered in Italy), AXA (headquartered in France), ING (headquartered in the Netherlands) or Zurich Insurance Group (headquartered in Switzerland) have subsidiaries in a number of countries, reporting the revenues higher than gross domestic products of majority of countries.

On the other hand, the main players in the insurance market of post-transition and transition countries are multinational insurance groups, that primarily originate from the European countries – Austria, Germany, Greece, Hungary, Italy, Russia, etc. Namely, as a part of the liberalization and internationalization of the insurance market, most of the insurance companies in these countries are privatized.²

In the past few decades, both companies and national governments showed an interest in the reduction of the corporate income tax burden. Dyreng et al.³ showed that the corporate income tax burden substantially declined in the past few decades. In this regard, the tax burden is reduced by both domestic and multinational companies, both state-owned and private companies, both companies from developed and companies from developing countries. Lu et al. argue that the reduction of the corporate tax burden is a result of the bigger implementation of corporate income tax avoidance strategies, but also a result of the reduction of statutory corporate income tax rates by the national governments.⁴

The subject of this paper is the tax burden of insurance companies that operate in Croatia, Serbia, and Slovenia and are part of multinational insurance groups. Previous studies focused on insurance companies in Croatia, Serbia, and Slovenia,⁵ but they did not address tax-related issues. The first objective of this research is to compare the corporate income tax burden that multinational insurance groups have in studied countries, while the second objective of the research is to examine

² J. Kočović, M. Jovović, Effects of Liberalization and Privatization on Serbian Insurance Market Development, *Insurance Trends*, 32(1), 2016, p. 21.

³ S. Dyreng, M. Hanlon, E. Maydew, J. Thornock, Changes in Corporate Effective Tax Rates over the Past 25 Years, *Journal of Financial Economics*, 2017, 124(3), p. 441.

⁴ Y. Lu, L. Shao, Y. Zhang, The Declining GAAP ETR Trend over 1960-2016, *Review of Accounting and Finance*, 21(5), 2022, p. 398.

⁵ D. Medved, S. Kavčić, An Empirical Study of Efficiency in Croatia and Slovenia Insurance Markets, *Economic Research*, 25(1), 2012, p. 87; M. Kostić, Lj. Maksimović, B. Stojanović, The Limitations of Competition in the Insurance Market of Slovenia, Croatia and Serbia, *Economic Research*, 29(1), 2016, p. 395; J. Kočović, M. Jovović, p. 21.

the impact of the statutory corporate income tax rate on the corporate income tax burden of studied insurance companies.

According to the best of the author's knowledge, this is the first comparative research on the taxation of subsidiaries of multinational insurance groups in Croatia, Serbia, and Slovenia. In addition, prior research in the insurance sector of these countries usually captured each insurance company, regardless of its ownership structure. Prior research on the taxation of multinational companies primarily captured real-sector companies (to a higher extent) and the banking sector (to a lower extent), while the insurance sector was relatively neglected.

In addition to the introduction and conclusion, the paper is divided into four parts. The first part develops the research hypotheses based on the literature review. The second part provides the analysis of the context or the tax environment in which insurance companies operate in the countries studied. The third part of the paper presents the research methodology, and the fourth part presents the results and discussion.

II. Literature Review and Hypotheses Development

Several studies⁶ have shown that the reduction of the tax burden (through the reduction of statutory tax rates or granting special tax incentives to investors) encourages the inflow of foreign direct investments. It may imply that multinational insurance groups analyze the future tax burden when choosing the country in which they will set up the subsidiary. In addition, Marjanović⁷ shows that corporate income tax is the key type of tax that foreign investors in transition countries are interested in.

Multinational companies pay special attention to the corporate income tax due to the possibility of relatively simple profit shifting to tax havens. This may be achieved through various profit-shifting strategies such as intragroup trade, borrowing, intangible assets licensing, etc.⁸ On the other hand, research on the corporate income tax burden in certain countries in which subsidiaries of multinational companies operate is relatively scarce.

Profit shifting to tax havens is a particularly important issue in the insurance industry since setting up a captive (group) insurance company in the tax haven is

⁶ C. Bellak, M. Leibrecht, Do Low Corporate Income Tax Rates Attract FDI? – Evidence from Central- and East European Countries, *Applied Economics*, 41(21), 2009, p. 2691; K. Vogiatzoglou, Differences in Inward FDI Performance between the Southern Eurozone and Eastern EU Members: A Panel-Data Analysis Over 2004-2016, *Economic Themes*, 56(4), 2018, p. 519; F. Merko, K. Muco, Tax Incentives and the Location of FDI. Evidence from a Panel Data in Balkan Countries, *Journal Transition Studies Review*, 27(2), 2020, p. 3.

⁷ D. Marjanović, Competitiveness of the Serbian Economy through the Prism of Tax Incentives for Foreign Investors, *Economic Analysis*, 51(3-4), 2018, p. 95.

⁸ M. Holtzblatt, E. Jermakowicz, B. Epstein, Tax Havens: Methods and Tactics for Corporate Profit Shifting, *International Tax Journal*, 41(1), 2015, p. 36; S. Beer, R. de Mooij, L. Liu, International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots, *Journal of Economic Surveys*, 34(3), 2020, p. 662.

an important strategy of profit shifting.⁹ Hampton and Christensen¹⁰ argue that Bermuda is the traditional tax haven in which most captive insurance companies are headquartered. In addition, in some countries, insurance companies are subject to favorable profit-shifting rules (for instance, the rules on the prevention of thin capitalization).¹¹

A number of studies have found that the corporate income tax burden varies significantly among countries due to the different statutory corporate income tax rates, tax incentives and credits, and tax avoidance possibilities. For instance, numerous studies¹² have shown that Anglo-Saxon companies have lower effective corporate income tax rates than companies from the continental part of Europe.

Bubanić and Šimanić¹³ show that the average effective corporate income tax rates of companies in Croatia are lower than the statutory tax rate, though the difference between statutory and effective rate is relatively small. In addition, Vržina and Janković¹⁴ show that subsidiaries of multinational companies in Serbia have, on average, lower effective rates than the statutory rate. Klun¹⁵ analyzes tax investments offered to companies in Slovenia to minimize the corporate income tax burden. Bearing in mind the results of previous research, the first research hypothesis is defined as follows:

H₁: Multinational insurance groups have significantly different corporate income tax burdens in different countries.

Measuring the corporate income tax burden may be more difficult when companies operate in countries with different statutory corporate income tax rates, so researchers have to take on additional activities. For instance, the impact of certain company characteristics on the corporate income tax burden should be controlled for the variability of the statutory tax rates, so the statutory rate should be included

⁹ A. Elemes, B. Blaylock & C. Spence, Tax-Motivated Profit Shifting in Big 4 Networks: Evidence from Europe, *Accounting, Organizations and Society*, 95(1), 2021, p. 17.

¹⁰ M. Hampton, J. Christensen, Offshore Pariahs? Small Island Economies, Tax Havens, and the Re-configuration of Global Finance, *World Development*, 30(9), 2002, p. 1658.

¹¹ T. Buettner, M. Overesch, G. Wamser, Anti Profit-Shifting Rules and Foreign Direct Investment, *International Tax and Public Finance*, 25(3), 2018, p. 557.

¹² E. Fernandez-Rodriguez, A. Martinez-Arias, Determinants of Effective Tax Rate: Evidence for USA and the EU, *Intertax*, 39(8), 2011, p. 381; M. Thomsen, C. Watrin, Tax Avoidance over Time: A Comparison of European and U.S. Firms, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 33(1), 2018, p. 40.

¹³ M. Bubanić, H. Šimović, Determinants of the Effective Tax Burden of Companies in the Telecommunications Activities in the Republic of Croatia, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 24(2), 2021, p. 70.

¹⁴ S. Vržina, N. Janković, The Relation between Multinational Companies and the Republic of Serbia, *Facta Universitatis. Series: Economics and Organization*, 16(4), 2019, p. 422.

¹⁵ M. Klun, Slovenian Income Taxes and Analysis of Their Tax Expenditure in 2006-2010, *Financial Theory and Practice*, 36(3), 2012, p. 236.

as a control variable.¹⁶ Another possibility assumes using the alternative measures of the corporate income tax burden and scaling the corporate income tax burden with a statutory corporate income tax rate.¹⁷

Analyzing determinants of the corporate income tax burden, many authors find that companies with higher statutory corporate income tax rates report a higher corporate income tax burden. Delgado et al.¹⁸ and Dias and Reis¹⁹ studied the corporate income tax burden of companies from the European Union and found that higher statutory corporate income tax rate results in a statistically significantly higher tax burden for companies.

Vintila et al.²⁰ analyze quoted companies from five countries in Central and Eastern Europe and find that companies with higher statutory corporate income tax rates have different and significantly higher measures of the tax burden. Stamatopoulos et al.²¹ study Greek companies and show that they had a heavier corporate income tax burden during years with higher statutory corporate income tax rates. Bearing in mind the results of previous research, the second research hypothesis is defined as follows:

H₂: Corporate income tax burden of multinational insurance groups significantly increases with the increase of the statutory corporate income tax rate.

III. Institutional Background

Croatia, Serbia, and Slovenia, as transition and post-transition countries, share many similarities in terms of economic growth and development levels attained. In addition, these countries share a history as part of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia. In this regard, the legal and professional tax regulation in these countries is relatively similar, though it has frequently changed in the past, primarily to align with the European Union regulations.

¹⁶ F. Delgado, E. Fernandez-Rodriguez, A. Martinez-Arias, Effective Tax Rates in Corporate Taxation: A Quantile Regression for the EU, *Engineering Economics*, 25(5), 2014, p. 487; P. Dias, P. Reis, The Relationship between the Effective Tax Rate and the Nominal Rate, *Contaduria y Administracion*, 63(2), 2018, p. 1; G. Vintila, S. Gherghina, R. Paunescu, Study of Effective Corporate Tax Rate and Its Influential Factors: Empirical Evidence from Emerging European Markets, *Emerging Markets Finance & Trade*, 54(3), 2018, p. 571; I. Stamatopoulos, S. Hadjidema, K. Eleftheriou, Explaining Corporate Effective Tax Rates: Evidence from Greece, *Economic Analysis and Policy*, 62(1), 2019, p. 236.

¹⁷ E. Fernandez-Rodriguez, R. Garcia-Fernandez, A. Martinez-Arias, Business and Institutional Determinants of Effective Tax Rate in Emerging Economies, *Economic Modelling*, 94(1), 2021, p. 697.

¹⁸ F. Delgado, E. Fernandez-Rodriguez, A. Martinez-Arias, p. 492.

¹⁹ P. Dias, P. Reis, p. 1.

²⁰ G. Vintila, S. Gherghina, R. Paunescu, p. 583.

²¹ I. Stamatopoulos, S. Hadjidema, K. Eleftheriou, p. 245.

Professional tax regulation in these countries is nearly identical to International Accounting Standards (IAS) and International Financial Reporting Standards (IFRS), which are implemented in each of the countries studied. In this regard, insurance companies in all three countries are required to implement IAS 12 – Income Taxes. Legal tax regulation, on the other hand, differs to a certain extent, primarily in the context of tax incentives and the rules for calculating taxable income.²²

The studied countries implement moderate statutory corporate income tax rates, which is not surprising given their reliance on foreign direct investments to a significant extent. A favorable tax environment may be a deciding factor in attracting foreign investors. Therefore, the main source of tax revenues of studied countries is consumption taxes rather than income taxes.²³ The highest statutory corporate income tax in Croatia is 18% and until 2017 it was 20%. Croatia implements a progressive taxation system, so small taxpayers are taxed at the rate of 12%.

The statutory corporate income tax rate in Serbia is 15% and until 2013 it was 10%. Slovenia implements a statutory tax rate of 19% and until 2017 this rate was 17%. Both Serbia and Slovenia implement flat-rate taxation methods to tax company profits.

In line with IAS 12, companies recognize current and deferred corporate income tax in financial statements. Current tax is, according to the standard, the amount of income taxes payable (recoverable) in respect of the taxable profit (tax loss) for a period. Companies in each of the three countries typically pay corporate income tax in advance on a monthly basis.

Taxable income in each of the three countries is calculated after the adjustment of income from the profit and loss account, according to the tax regulation. In this regard, there are usually more adjustments of expenses than adjustments of revenues. Some types of expenses are not deductible when calculating the tax burden (for instance fines imposed by national authorities), while some types are deductible only partially (for instance representation costs), implying that taxable income would be higher than pre-tax income from the profit and loss account.

Each of the three countries offers companies important tax incentives, though the rules for its utilization substantially differ. These incentives primarily concern tax incentives and credits for fixed assets investments. In addition, companies in each country may carry forward their tax losses to reduce their future tax burden. Tax losses in Croatia and Serbia may be carried forward for a five-year period, whereas in Slovenia such period is not limited. The rules for utilizing tax losses also differ among countries. Refunds of taxes paid in previous years for tax losses in the current period are not permitted in either country.

²² R. Gabršek, Income Tax, Deferred Tax and Their Impact on the Financial Statements in Slovenia, Croatia, and Serbia, *China-USA Business Review*, 16(2), 2017, p. 81.

²³ M. Deskar-Škrbić, H. Šimović, The Effectiveness of Fiscal Spending in Croatia, Slovenia and Serbia: The Role of Trade Openness and Public Debt Level, *Post-Communist Economies*, 29(3), 2017, p. 348.

Companies in Croatia and Slovenia are not permitted to use a group taxation (tax consolidation) strategy. Companies in Serbia, on the other hand, may use group taxation, assuming that group members are Serbian residents and the parent entity has a share of at least 75% in the capital of the subsidiary.

Double taxation avoidance agreements (particularly those between the parent and host countries) may be significant in the context of taxation of multinational companies. A more extensive network of such agreements may have a positive impact on the inflow of foreign direct investments. Each of the three countries has signed the double taxation avoidance agreements with a number of other (primarily European) countries, and all three have signed agreements with each other.

Insurance companies in Croatia, Serbia, and Slovenia exclusively operate as stock companies. Shares of some stock companies are quoted on the national stock exchanges, while other companies operate as private stock companies. The operations of insurance companies are monitored by regulatory bodies for the insurance sector while national tax authorities and financial statements audit also conduct monitoring in the taxation context.

IV. Research Methodology

The selection of the insurance companies that will be sampled is made within several steps. First, it is possible to access a list of insurance companies that have a work permit in each country, which is available on the official websites of the organizations responsible for monitoring the insurance sector – Croatian Financial Services Supervisory Agency (www.hanfa.hr), National Bank of Serbia (www.nbs.rs), and Slovenian Insurance Supervision Agency (www.a-zn.si). Second, the ownership structure of each insurance company is examined to determine its eventual affiliation with the multinational insurance group. In this regard, multinational insurance groups whose parent entity is headquartered in one of the three sampled countries are excluded, leaving only subsidiaries of multinational groups to be sampled. Third, three multinational insurance groups are sampled – one headquartered in Italy and two headquartered in Austria. In this regard, the sample consists of nine insurance companies. Each of the insurance groups has a long business tradition; the Italian group was founded in the 19th century, while both Austrian groups were founded in the 18th century.

The research captures the period between 2017 and 2021 due to the limited data availability. Financial data on the sampled insurance companies are retrieved from the financial statements registers of the Croatian Financial Agency (www.fina.hr), Serbian Business Registers Agency (www.apr.gov.rs), and Slovenian Agency for Legal Records and Related Services (www.ajpes.si). The data from the individual financial statements are used to mitigate the impact of non-resident and non-insurance

related-party entities. All financial statements were subject to an independent external audit, which increases their reliability.

Many measures of the corporate income tax burden have been developed in the literature, though the ideal one is yet to be designed. Probably, the most widely used measure is the effective tax rate or the relation between corporate income tax burden (usually from the profit and loss account or cash flow statement) and some of the business results (usually from the profit and loss account). Although the accounting standards prescribe using the accounting effective tax rate (the relation of total corporate income tax expense – the sum of current and deferred expense – and pre-tax income), the current effective tax rate (the relation of current corporate income tax expense and pre-tax income) is often used in practice. The current effective tax rate (ETR) is used because it is difficult for companies in transition countries to properly recognize deferred corporate income tax²⁴ and deferred corporate income tax does not frequently play a significant role in insurance companies²⁵.

However, the important problem with ETR lies in the fact that it captures only the effects of corporate income tax management strategies that reduce current corporate income tax expense, holding pre-tax income constant. For instance, such are the effects of using the tax incentives for investments in fixed assets or the tax loss carryforward. On the other hand, the effects of strategies that reduce both current corporate income tax expense and pre-tax income are not captured with the ETR. Examples of such strategies are transactions with related-party entities that are in multinational companies highly important. Therefore, TpA ratio²⁶ is used – the relation of current corporate income tax expense and total assets, as this ratio captures the effects of each corporate income tax management strategy.

The initial research sample includes 45 observations from nine insurance companies over a five-year period. However, because one observation reported a pre-tax loss and it is not possible to calculate and interpret the ETR, the final research sample consists of 44 observations.

The first research hypothesis is tested by comparing the ETR and TpA between countries. Therefore, there are used tests for testing the significance of the difference between many groups – parametric One-way between-groups ANOVA test (if the tax burden is normally distributed) or non-parametric Kruskal-Wallis test (if the tax burden is not normally distributed). The normality of the tax burden distribution is tested with Shapiro-Wilk and Kolmogorov-Smirnov tests.

²⁴ V. Obradović, M. Čupić, D. Dimitrijević, Application of International Financial Reporting Standards in the Transition Economy of Serbia, *Australian Accounting Review*, 28(1), 2018, p. 57.

²⁵ S. Vržina, Importance of Deferred Income Tax in Insurance Companies: Case of the Republic of Serbia, *Insurance Trends*, 38(1), 2022, p. 50.

²⁶ P. Jansky, A. Prats, International Profit-Shifting out of Developing Countries and the Role of Tax Havens, *Development Policy Review*, 33(3), 2015, p. 279.

The second research hypothesis is tested by considering tax burden measures (ETR and TpA) and the statutory corporate income tax rate. Besides descriptive statistics, regression analysis is employed, in which the statutory rate is an independent variable, while tax burden measures are dependent variables.

V. Results and Discussion

Descriptive statistics for employed corporate income tax burden measures are presented in Table 1 and Table 2. Medians of both ETR and TpA are higher than the arithmetic means, implying certain relatively low extreme values. In addition, 11 observations (10 in Serbia and one in Croatia) reported ETR and TpA of 0%, despite reporting the pre-tax income. Five observations in Croatia and four in Slovenia reported ETR higher than the statutory corporate income tax rate (18% and 19%, respectively), whereas no such observations were reported in Serbia. Sampled multinational insurance groups report the highest arithmetic mean and median of the ETR in Croatia, while average indicators of TpA are the highest in Slovenia. Insurance companies in Serbia have the lowest arithmetic mean and median of both ETR and TpA. The highest ETR has been reported in Croatia, while the highest TpA has been reported in Slovenia.

Table 1 Descriptive statistics for ETR

	Pooled	Croatia	Serbia	Slovenia
Arithmetic mean	11.301%	17.165%	1.502%	15.626%
Median	15.790%	17.718%	0.000%	16.401%
Minimum	0.000%	0.000%	0.000%	0.088%
Maximum	23.134%	23.134%	5.696%	20.077%
Standard deviation	8.365%	5.263%	2.350%	5.137%
Observations	44	14	15	15

Table 2 Descriptive statistics for TpA

	Pooled	Croatia	Serbia	Slovenia
Arithmetic mean	0.131%	0.153%	0.082%	0.160%
Median	0.133%	0.158%	0.000%	0.162%
Minimum	0.000%	0.000%	0.000%	0.001%
Maximum	0.368%	0.300%	0.331%	0.368%
Standard deviation	0.108%	0.076%	0.130%	0.099%
Observations	44	14	15	15

Tables 3 and 4 show ETR and TpA for each insurance group in the sample, in each sampled country, and for each year. Insurance Group 1 reported the highest

**S. Vržina: Corporate Income Tax Burden of Multinational Insurance Groups:
a Case of Croatia, Serbia and Slovenia**

ETR in Slovenia for three years, though the maximum ETR is reported in Croatia. This group reported ETR of 0% only in Croatia in 2021, owing primarily to significant revenues that are exempt from taxation.

Insurance Group 2 and Insurance Group 3 did not report current corporate income tax expense in Serbia in either of the five sampled years. Both groups reported relatively large interest yields from the government securities in Serbia that were exempt from the corporate income tax calculation as a result, they even reported tax losses despite reporting pre-tax income. In addition, Insurance Group 2 reported the highest ETR in Croatia each year. Insurance Group 3 reported the highest ETR in Slovenia in three of five sampled years.

Table 3 ETR of sampled insurance groups

	Year	Croatia	Serbia	Slovenia
Group 1	2017	23.134%	2.040%	19.568%
	2018	19.947%	5.696%	18.863%
	2019	18.840%	5.415%	20.077%
	2020	Loss	5.480%	15.491%
	2021	0.000%	3.901%	15.792%
Group 2	2017	17.432%	0.000%	13.314%
	2018	19.802%	0.000%	9.635%
	2019	15.787%	0.000%	14.275%
	2020	17.805%	0.000%	16.401%
	2021	17.401%	0.000%	0.088%
Group 3	2017	17.947%	0.000%	16.228%
	2018	17.630%	0.000%	18.498%
	2019	17.311%	0.000%	19.164%
	2020	17.091%	0.000%	19.123%
	2021	20.177%	0.000%	17.880%

Note: observations with ETR higher than the statutory tax rate are shaded.

A nearly similar conclusion may be reached if the TpA is used as a burden measure, though Insurance Group 1 reported the highest TpA in Serbia in three of five sampled years. Insurance Group 2 reported the highest TpA in Croatia in four of five years, while Insurance Group 3 reported the highest TpA in Slovenia in three of five years.

Table 4 TpA of sampled insurance groups

	Year	Croatia	Serbia	Slovenia
Group 1	2017	0.220%	0,109%	0.198%
	2018	0.162%	0,331%	0.329%
	2019	0.102%	0,305%	0.230%
	2020	Loss	0,299%	0.085%
	2021	0.000%	0,184%	0.368%
Group 2	2017	0.300%	0.000%	0.121%
	2018	0.205%	0.000%	0.036%
	2019	0.154%	0.000%	0.077%
	2020	0.071%	0.000%	0.120%
	2021	0.153%	0.000%	0.000%
Group 3	2017	0.227%	0.000%	0.145%
	2018	0.183%	0.000%	0.190%
	2019	0.168%	0.000%	0.168%
	2020	0.084%	0.000%	0.162%
	2021	0.106%	0.000%	0.175%

Before conducting the statistical tests to compare corporate income tax burden between sampled countries, the normality of the distribution of employed tax burden measures is examined. The results of these tests are presented in Table 5. As research sample is relatively small, it is more proper to rely on Shapiro-Wilk test results, though the results of both tests are consistent, implying that the normality of employed corporate income tax burden measures does not follow the normal distribution. The results of these tests are significant at the 1% level. Therefore, the non-parametric Kruskal-Wallis test is used.

Table 5 Testing normality of distribution of tax burden measures

	Shapiro-Wilk test			Kolmogorov-Smirnov test		
	Statistics	Degrees of freedom	p-value	Statistics	Degrees of freedom	p-value
ETR	0.237	44	***0.000	0.806	44	***0.000
TpA	0.160	44	***0.007	0.918	44	***0.004

Note: statistically significant at the 10% (*), 5% (**) and 1% (***) level.

The results of the Kruskal-Wallis tests are presented in Table 6. In line with the results of the test, it may be concluded that both ETR and TpA differ significantly across sampled countries. The results for ETR are statistically significant at the 1% level, while the results for TpA are significant at the 10% level. Therefore, *the first research hypothesis cannot be rejected.*

Table 6 Results of Kruskal-Wallis tests

Tax burden measure	ETR	TpA
Chi-square statistics	25.954	5.975
Degrees of freedom	2	2
p-value	***0.000	*0.050

Note: statistically significant at the 10% (), 5% (**) and 1% (***) level.*

The statistically significant difference in corporate income tax burden between insurance companies from different countries may be a result of many facts. First, the studied countries impose different statutory corporate income tax rates. It implies that when measuring the corporate income tax burden of insurance companies headquartered in different countries, it is necessary to include statutory rate. One method is to use the difference between statutory and effective tax rate as a measure of tax burden and tax burden management. However, a more modern (and, most likely, more reliable) method is to use the relation between effective and statutory tax rates as a measure. In addition, when studying the determinants of the corporate income tax burden of insurance companies, it is necessary to use the statutory tax rate as a control variable or the abovementioned alternative tax burden measures.

Second, studied countries implement different tax incentives and different rules for taxable income calculation. In this regard, it is particularly important to explain a relatively low corporate income tax burden of insurance companies in Serbia. These companies may use many tax incentives, primarily tax incentives for investments in fixed assets. However, due to small investments in fixed assets, lower importance of fixed assets than in the real sector, and acquiring fixed assets through operating and financial leasing, a relatively small number of insurance companies in Serbia use such incentives. In addition, insurance companies in Serbia may carry forward tax losses for a relatively long period, though the number of companies using this strategy is relatively small due to the profitable results and recovery from the financial crisis.

However, the main sources of the corporate income tax burden reduction in insurance companies in Serbia are investments in government securities. The interest yield that resident taxpayer receives from the debt securities issued by the Republic, autonomous province, a unit of local self-government, or the National Bank of Serbia is not part of the taxable base under Serbian corporate profit tax law. In addition, the revenues received by a resident taxpayer from another resident taxpayer in the form of dividends are not included in the taxable base.

The additional non-parametric Mann-Whitney tests are employed to more thoroughly evaluate between which countries appears to be a statistically significant difference in the corporate income tax burden.

The results of these tests are shown in Table 7. The findings demonstrate that both measures of the corporate income tax burden in Serbia are statistically significantly different from other sampled countries. Differences in the tax burden of insurance companies in Croatia and Slovenia are not statistically significant.

Table 7 Results of additional Mann-Whitney tests

Variable 1	Variable 2	Mann-Whitney U	Z-statistics	p-value
ETR (Croatia)	ETR (Serbia)	10.000	-4.263	***0.000
ETR (Croatia)	ETR (Slovenia)	80.000	-1.091	0.275
ETR (Serbia)	ETR (Slovenia)	5.000	-4.543	***0.000
TpA (Croatia)	TpA (Serbia)	61.000	-1.975	**0.048
TpA (Croatia)	TpA (Slovenia)	102.500	-0.109	0.913
TpA (Serbia)	TpA (Slovenia)	59.000	-2.275	**0.023

Note: statistically significant at the 10% (*), 5% (**) and 1% (***) level.

According to the statutory corporate income tax rates in three sampled countries, it may be expected that insurance companies in Slovenia have the highest corporate income tax burden (as the statutory rate is the highest) and in Serbia the lowest (as the statutory rate is the lowest). However, such an assumption is only partly confirmed in this research since the average values of the ETR are the highest in Croatia. Moreover, the maximum value of the ETR is reported in Croatia.

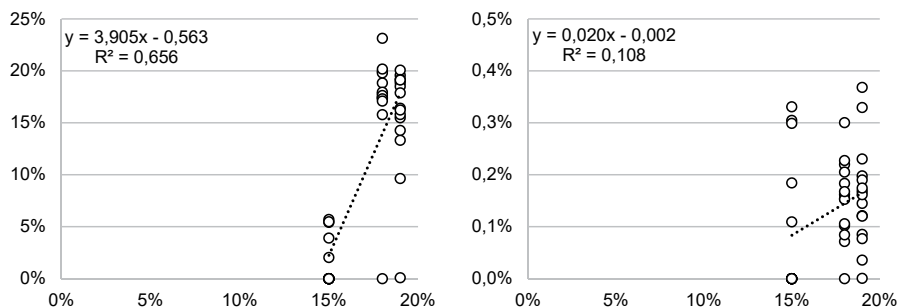
In addition, the movement of ETR is not proportional to the movement of the statutory corporate income tax rate. Insurance companies in Croatia and Slovenia have ETRs that are relatively close to the statutory rate, while the ETR of the insurance companies in Serbia is extremely low and significantly lower than the statutory rate. Therefore, *the second research hypothesis should be partially rejected*.

The results of the Mann-Whitney tests further confirm differences in statutory tax rates as an explanation for the differences in the real corporate income tax burden of insurance companies. Thus, Croatia and Slovenia have relatively similar statutory tax rates, and no statistically significant difference in corporate income tax burden. On the other hand, Serbia has quite a lower statutory rate than both Croatia and Slovenia, so insurance companies in Serbia have statistically significantly lower corporate income tax burden than the burden in other countries.

Figure 1 shows the relation between the statutory corporate income tax rate and the employed measure of the corporate income tax burden (ETR and TpA). In general, trendlines on the charts show a rising trend, implying the positive relation between the statutory rate and the tax burden of insurance companies. However, many atypical points on the charts may be interpreted as weakening the impact of the statutory rate on the employed tax burden measures. In addition, R^2 shows that

the statutory corporate income tax rate explains a substantially higher percentage of ETR variations than the TpA variations. This is not surprising given that TpA is primarily determined by company profitability, which is its main determinant.

Figure 1 The impact of statutory corporate income tax rate on ETR (left) and TpA (right)

VI. Conclusion

The research in this paper captured nine insurance companies, headquartered in three different countries that are subsidiaries of multinational insurance groups in Croatia, Serbia, and Slovenia. The objective of the research was to compare the corporate income tax burdens of these insurance companies and examine the relationship between the statutory corporate income tax rate and the real corporate income tax burden of insurance companies. In this regard, the research covered the period between 2017 and 2021.

The research results showed a statistically significant difference in the level of corporate income tax burden paid by insurance companies across the countries studied. The sampled multinational insurance groups have, on average, the highest effective corporate income tax rates in Croatia, although the statutory corporate income tax rate is the highest in Slovenia. However, Slovenian insurance companies have the highest average values of the relationship between current corporate income tax expense and total assets.

It is also shown that insurance companies in Serbia have a significantly lower corporate income tax burden (regardless of the employed measure) than insurance companies in Croatia and Slovenia. Insurance companies in Serbia report the largest difference between statutory and effective corporate income tax rates, in addition to the lowest statutory corporate income tax rate. The use of the tax loss carryforward and investments in government securities (with tax-exempt yield) are the key reasons for insurance companies' low tax burden in Serbia.

The author believes that research results may be of interest to many interest groups. First, managers and owners of multinational insurance groups may benefit from learning about the corporate income tax burden in different countries. Such findings are particularly important when deciding in which country they will invest or from which they will disinvest, as well as when measuring performance of their subsidiaries. Clearly, the statutory corporate income tax rate is not a sufficient indicator of the tax burden as the effective tax burden may significantly differ.

In addition, national governments may benefit from learning the real corporate income tax burden (rather than just statutory corporate income tax rates) of multinational companies in the region. Such analysis is important since transition and post-transition countries often use fiscal policy as an instrument to attract foreign direct investments. In this regard, a lower effective corporate income tax burden may be a deciding factor for investment in a particular country.

The research results should be interpreted in light of certain limitations. The research is conducted on a relatively small number of countries and insurance companies, and captures a relatively short period. It is likely that if such sample characteristics were changed, the research results would be different. In addition, it is possible that the different methodologies used could have an impact on the results.

For the comparison of results, future research should capture a larger number of countries. In addition, it would be interesting to compare the corporate income tax burden in the parent country of the multinational insurance group and countries where subsidiaries are headquartered. Comparing results with multinational companies from the real or banking sector would also be interesting.

Language editing: **Zorica Simović**

Literature

- Beer, S., de Mooij, R. & Liu, L. (2020). International Corporate Tax Avoidance: A Review of the Channels, Magnitudes, and Blind Spots. *Journal of Economic Surveys*, 34(3), 660-688.
- Bellak, C. & Leibrecht, M. (2009). Do Low Corporate Income Tax Rates Attract FDI? – Evidence from Central- and East European Countries. *Applied Economics*, 41(21), 2691-2703.
- Bubanić, M. & Šimović, H. (2021). Determinants of the Effective Tax Burden of Companies in the Telecommunications Activities in the Republic of Croatia. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 24(2), 59-76.
- Buettner, T., Overesch, M. & Wamser, G. (2018). Anti Profit-Shifting Rules and Foreign Direct Investment. *International Tax and Public Finance*, 25(3), 553-580.

- Delgado, F., Fernandez-Rodriguez, E. & Martinez-Arias, A. (2014). Effective Tax Rates in Corporate Taxation: A Quantile Regression for the EU. *Engineering Economics*, 25(5), 487-496.
- Deskar-Škrbić, M. & Šimović, H. (2017). The Effectiveness of Fiscal Spending in Croatia, Slovenia and Serbia: The Role of Trade Openness and Public Debt Level. *Post-Communist Economies*, 29(3), 336-358.
- Dias, P. & Reis, P. (2018). The Relationship between the Effective Tax Rate and the Nominal Rate. *Contaduria y Administracion*, 63(2), 1-21.
- Dyreng, S., Hanlon, M., Maydew, E. & Thornock, J. (2017). Changes in Corporate Effective Tax Rates over the Past 25 Years. *Journal of Financial Economics*, 124(3), 441-463.
- Elemes, A., Blaylock, B. & Spence, C. (2021). Tax-Motivated Profit Shifting in Big 4 Networks: Evidence from Europe. *Accounting, Organizations and Society*, 95(1), 1-18.
- Fernandez-Rodriguez, E. & Martinez-Arias, A. (2011). Determinants of Effective Tax Rate: Evidence for USA and the EU. *Intertax*, 39(8), 381-395.
- Fernandez-Rodriguez, E., Garcia-Fernandez, R. & Martinez-Arias, A. (2021). Business and Institutional Determinants of Effective Tax Rate in Emerging Economies. *Economic Modelling*, 94(1), 692-702.
- Gabršek, R. (2017). Income Tax, Deferred Tax and Their Impact on the Financial Statements in Slovenia, Croatia, and Serbia. *China-USA Business Review*, 16(2), 81-91.
- Hampton, M. & Christensen, J. (2002). Offshore Pariahs? Small Island Economies, Tax Havens, and the Re-configuration of Global Finance. *World Development*, 30(9), 1657-1673.
- Holtzblatt, M., Jermakowicz, E. & Epstein, B. (2015). Tax Heavens: Methods and Tactics for Corporate Profit Shifting. *International Tax Journal*, 41(1), 33-50.
- Jansky, P. & Prats, A. (2015). International Profit-Shifting out of Developing Countries and the Role of Tax Havens. *Development Policy Review*, 33(3), 271-292.
- Klun, M. (2012). Slovenian Income Taxes and Analysis of Their Tax Expenditure in 2006-2010. *Financial Theory and Practice*, 36(3), 229-243.
- Kočović, J. & Jovović, M. (2016). Effects of Liberalization and Privatization on Serbian Insurance Market Development. *Insurance Trends*, 32(1), 21-36.
- Kostić, M., Maksimović, Lj. & Stojanović, B. (2016). The Limitations of Competition in the Insurance Market of Slovenia, Croatia and Serbia. *Economic Research*, 29(1), 395-418.
- Lu, Y., Shao, L. & Zhang, Y. (2022). The Declining GAAP ETR Trend over 1960-2016. *Review of Accounting and Finance*, 21(5), 398-422.

- Marjanović, D. (2018). Competitiveness of the Serbian Economy through the Prism of Tax Incentives for Foreign Investors. *Economic Analysis*, 51(3-4), 95-104.
- Medved, D. & Kavčić, S. (2012). An Empirical Study of Efficiency in Croatia and Slovenia Insurance Markets. *Economic Research*, 25(1), 87-98.
- Merko, F. & Muco, K. (2020). Tax Incentives and the Location of FDI. Evidence from a Panel Data in Balkan Countries. *Journal Transition Studies Review*, 27(2), 3-12.
- Obradović, V., Čupić, M. & Dimitrijević, D. (2018). Application of International Financial Reporting Standards in the Transition Economy of Serbia. *Australian Accounting Review*, 28(1), 48-60.
- Stamatopoulos, I., Hadjidema, S. & Eleftheriou, K. (2019). Explaining Corporate Effective Tax Rates: Evidence from Greece. *Economic Analysis and Policy*, 62(1), 236-254.
- Thomsen, M. & Watrin, C. (2018). Tax Avoidance over Time: A Comparison of European and U.S. Firms. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 33(1), 40-63.
- Vintila, G., Gherghina, S. & Paunescu, R. (2018). Study of Effective Corporate Tax Rate and Its Influential Factors: Empirical Evidence from Emerging European Markets. *Emerging Markets Finance & Trade*, 54(3), 571-590.
- Vogiatzoglou, K. (2018). Differences in Inward FDI Performance between the Southern Eurozone and Eastern EU Members: A Panel-Data Analysis Over 2004-2016. *Economic Themes*, 56(4), 519-532.
- Vržina, S. (2022). Importance of Deferred Income Tax in Insurance Companies: Case of the Republic of Serbia. *Insurance Trends*, 38(1), 50-87.
- Vržina, S. & Janković, N. (2019). The Relation between Multinational Companies and the Republic of Serbia. *Facta Universitatis. Series: Economics and Organization*, 16(4), 415-427.

UDK: (477):633.1:382.6:341.123:(4-672EEZ)
DOI: 10.5937/TokOsig2301043P

Dr Miloš M. Petrović¹

MULTIDIMENZIONALNA PRIRODA RIZIKA U KONTEKSTU RATA U UKRAJINI

PREGLEDNI RAD

Apstrakt

Ovo istraživanje usredsređeno je na analizu međunarodnih posledica otežanog i onemogućenog izvoza poljoprivrednih proizvoda iz Ukrajine usled ratnih događaja u toj zemlji, kao i drugih rizika koji se povezuju s njima. Uprkos postojanju međunarodnih akata kojima se nastoje barem delimično otkloniti neizvesnosti u pogledu perspektiva izvoza žita i drugih kultura (poput Istanbulske inicijative pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija), izvoz ukrajinskih žitarica značajno je opao u odnosu na 2021. godinu. Spomenuti problem u ovom članku analizira se iz perspektive rizika koji se povezuju s ratnim stanjem, uključujući i manjak interesovanja brojnih osiguravača da u takvim okolnostima razmatraju poslovanje u obezbeđivanju izvoza. S tim u vezi, istražuje se nekoliko fenomena, poput problema visokih premija u kontekstu rata i političkih rizika od nemira i gladi, koji se već javljaju u različitim delovima sveta. Smatra se da problem otežanog ili onemogućenog izvoza ukrajinskih žitarica predstavlja klasičan geopolitički rizik. Imajući to u vidu, u kontekstu nastavka kopnenog, vazdušnog i pomorskog rata u Ukrajini, restriktivnih mera spram Rusije i značajne međunarodne dimenzije sukoba, kao i nemogućnosti vlada da garantuju bezbednost izvoza, deluje da će poslovanje osiguravača u pogledu osiguranja izvoza ukrajinskih žitarica nastaviti da bude opterećeno višestrukim izazovima.

Ključne reči: ratni rizik, geopolitika, rat u Ukrajini, izvoz žitarica, Ujedinjene nacije, Evropska unija.

¹ Miloš M. Petrović je doktor političkih nauka i autor radova u oblasti evropskog prava i političkih nauka. Imejl: petrovic1milos@gmail.com.
Rad je primljen: 18. oktobra 2022.
Rad je prihvaćen: 21. januara 2023.

Uvodne napomene

Ukrajina se ubraja među najveće poljoprivredne proizvođače i izvoznike žitarica na svetu. Više od polovine ukrajinske teritorije sačinjava obradiva zemlja, a svaki šesti stanovnik zaposlen je u sektoru poljoprivrede, pri čemu je izvoz poljoprivrednih proizvoda u 2021. godini u vrednosti od blizu 28 milijardi dolara učestvovao u ukupnom izvoznom portfelju sa čak 41%.² Navedeni podaci ilustruju da je aspekt proizvodnje i izvoza poljoprivrednih proizvoda od ogromne važnosti za ukrajinsku privredu i građane. Međutim, pored nesumnjivo velikog lokalnog značaja, ukrajinska poljoprivreda zauzima visoko mesto i u okviru svetskog tržišta. U 2021. godini zemlja je bila prvorangirana u pogledu globalnog izvoza suncokreta (čak 20% učešća na svetskom tržištu), suncokretovog ulja (36% udela) i suncokretovog brašna (41% učešća), i nalazila se među prvih deset država u pogledu izvoza kukuruza, pšenice, ječma i uljane repice.³

Pored bezbednosnih, humanitarnih, političkih i drugih problema, rat u Ukrajini duboko je poremetio i tržište poljoprivrednih proizvoda, koje je još od kraja 2021. godine, u svetlu regionalnih napetosti, počelo da dostiže rekordne cene pojedinih artikala.⁴ Nastojanje ovog rada jeste da istraži i predstavi nepovoljne manifestacije rata u Ukrajini u oblasti izvoza poljoprivrednih proizvoda, uključujući i posledice po osiguravajuću delatnost. U okolnostima rizika koji se povezuju s ratnim stanjem, osiguravači preispituju svoj angažman u uslovima otežanog ili onemogućenog izvoza ukrajinskih žitarica. Spomenuti problemski aspekti analiziraju se iz ugla geopolitičkih rizika, uz konstatovanje multidimenzionalnih posledica – od uvećanja iznosa premije, preko nestašica i pogoršanja epidemije gladi na istoku Afrike (o čemu će biti više reči u daljim segmentima rada), do kompenzacije izvoza iz drugih izvora. U širem problemskom kontekstu predmet analize jesu i uticaji sankcija Evropske unije prema Rusiji, drugi aspekti osiguravajuće delatnosti, kao i doprinosi međunarodnih aktera poput Ujedinjenih nacija. Navodi se da formalno pripajanje četiri oblasti koje je zauzela vojska Rusije u Ukrajini ne samo da predstavlja otežavajući faktor za postizanje održivog mira, već i za eksploataciju tih oblasti odnosno normalizaciju poljoprivredne proizvodnje i izvoza, kao važnom tematskom fokusu ovog rada.

² Foreign Agricultural Service of the US Department of Agriculture, Ukraine Agricultural Production and Trade, 2022, <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine-Factsheet.pdf>, pristupljeno: 1.10.2022, str. 1-2.

³ Ibid.

⁴ Thomas Glauben, Miranda Svanidze, Linde Götz, Sören Prehn, Tinoush Jamali Jaghdani, Ivan Đurić, Lena Kuhn, "The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security", *Intereconomics* 57(3)/ 2022, p. 157.

O geopolitičkoj prirodi rizika

Rat koji je otpočeo napadom na Ukrajinu 24. februara 2022. godine uzrokuje velike ljudske, materijalne i druge štete, uključujući, prema podacima Ujedinjenih nacija, najveću izbegličku krizu u Evropi od kraja Drugog svetskog rata i hiljade žrtava.⁵ Evropska unija je na eskalaciju odgovorila uvođenjem više paketa sankcija Rusiji, u obimu koji predstavlja presedan od njenog osnivanja,⁶ takođe, u svojevrsnom geopolitičkom manevru, EU je prepoznala perspektivu članstva za Kijev i Kišinjev, što je nešto od čega se suzdržavala prethodne dve decenije.⁷ Navedene stavke govore u prilog velikim regionalnim geostrateškim promenama koje su nastupile kao posledica tog nepovoljnog događaja. Evropska služba za spoljno delovanje već u martu 2022. godine, osvrćući se delimično i na usvajanje bezbednosnog akta Strateški kompas, a pogotovo imajući u vidu rat u Ukrajini, u zvaničnom saopštenju konstatuje da su te vojne aktivnosti doprinele „zakasnelom rođenju geopolitičke Evropske unije“⁸

Imajući u vidu veličinu Ukrajine, kao i njen globalni značaj (pogotovo u svojstvu poljoprivrednog proizvođača i izvoznika), posledice eskalacije ubrzo su počele da se osećaju i na svetskim tržištima. U Etiopiji, koja je 2022. godine bila suočena s katastrofalnom gladi, do početka marta 2022. kao direktna i trenutna posledica rata u istočnoj Evropi, cena suncokretovog ulja (koje se dobavlja mahom iz Ukrajine ili Rusije), skočila je za čak 215%.⁹ Radi se o izuzetno velikom ekonomskom udaru na zemlju koja je, prema mnogim parametrima, na svetskom začelju u pogledu indikatora ekonomskog razvoja, a takođe ilustruje i značaj Ukrajine kao svojevrsne poljoprivredne sile, ne samo u evropskim, već i širim međunarodnim okvirima. Nedostupnost i skupoća artikala koji su i inače bili teško dostupni u zemljama poput Etiopije podstaklo je produblјivanje fenomena gladi u istočnoj Africi.

Međutim, neadekvatno snabdevanje ukrajinskim poljoprivrednim proizvodima i kulturama nije ograničeno samo na neposredni region, pa ni na istočnu Afriku. Zapravo, prema istraživanju finansijskog instituta CFA (Chartered Financial Analyst), nesigurno snabdevanje hranom i žitom iz Ukrajine (i Rusije) predstavlja jedan od najvećih aktuelnih geopolitičkih rizika, pri čemu je napravljen tzv. indeks

⁵ Julian Vierlinger, UN: Ukraine refugee crisis is Europe's biggest since WWII, 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/un-ukraine-refugee-crisis-is-europes-biggest-since-wwii/>, pristupljeno: 20. 9. 2022.

⁶ Miloš Petrović, "European Union and Ukraine: the strategic partnership leading to (some)where?", *Međunarodni problemi* LXXIV 1/2022, pp. 75–101.

⁷ Jessica Parker, Joe Inwood, Steve Rosenberg, EU awards Ukraine and Moldova candidate status, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467>, pristupljeno: 1. 10. 2022.

⁸ EEAS, Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/europe-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine_en, pristupljeno: 6. 10. 2022.

⁹ Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

rizika od građanskih podela (Civil Strife Risk Index - CSRI).¹⁰ Na osnovu ukrštanja pet elemenata (procenat ukupnog uvoza žita iz Rusije ili Ukrajine; udeo stanovništva pod povećanim rizikom od nesigurne prehrane; stopa nezaposlenosti mladih; udeo mobilnih korisnika u opštoj populaciji i indeks demokratije), autor zaključuje da su sledeće zemlje najpodložnije rizicima od građanskih nemira (prvih 10 mesta): Republika Kongo, Ujedinjeni Arapski Emirati, Saudijska Arabija, Belorusija, Liban, Nikaragva, Tadžikistan, Turska, Jermenija i Egipat.¹¹ Ova analiza upućuje na činjenicu da otežano ili umanjeno snabdevanje žitom iz Ukrajine i Rusije ima potencijal da, u sinergijskom dejstvu s drugim nepovoljnim elementima, izazove društveno nezadovoljstvo u društvima u različitim delovima sveta. U tom smislu, nepovoljne manifestacije rata povezuju se s globalnim porastom geopolitičkih rizika, pri čemu su društva sa sistemskim problemima (poput siromaštva, nezaposlenosti, rigidnih političkih sistema) naročito izložena. Zapravo, velike geopolitičke i geoekonomske krize, poput ove, ne samo da generišu nove izazove, već ogoljuju i produbljuju odranije prisutne probleme, što u mnogim društvima koja se nalaze na ivici društveno-ekonomskog funkcionisanja može da znači eskalaciju različitih vidova sukoba.

Imajući u vidu sveobuhvatnu prirodu restriktivnih mera koje je inicirala Evropska unija, uzajamno sankcionisanje dve strane ishodovalo je značajnim poremećajima u nivou cena i prometa dobara i usluga u brojnim oblastima. Pored Evropske unije, sankcije Rusiji uvele su Sjedinjene Američke Države i niz drugih aktera u svetu, s ciljem da se ekonomskim sredstvima umanjí sposobnost Rusije da ratuje u susednoj zemlji. Drugim rečima, sankcije faktički imaju funkciju ekonomskog oružja kojim se nastoji da se nanese šteta napadaču.¹² Ograničavajuće mere prvenstveno su usmerene na sledeće segmente: (a) finansijski sektor – zabrana učešća ruskim bankama u međunarodnom komunikacionom sistemu SWIFT, ograničenja za centralnu banku te zemlje, zamrzavanje sredstava, blokiranje kredita od strane osiguravača itd; (b) sektor transporta – zabrana izvoza dobara, tehnologija i usluga u domenu avio-industrije, zabrana korišćenja vazdušnog prostora EU za ruske avio-kompanije itd; (c) tehnologija – zabrana izvoza proizvoda poput mikročipova; (d) mediji – zabrana medijskih sadržaja Russia Today (RT) i Sputnika; (e) pojedinačne sankcije za političare, privrednike i tzv. oligarhe.¹³

¹⁰ Joachim Klement, *The Russia-Ukraine War and Other Geopolitical Risks*, 2022, <https://blogs.cfainstitute.org/investor/2022/03/18/the-russia-ukraine-war-and-other-geopolitical-risks/>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

¹¹ Ibid.

¹² Robert Wihtol, *From the bookshelf: The economic weapon: the rise of sanctions as a tool of modern war*, 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/from-the-bookshelf-the-economic-weapon-the-rise-of-sanctions-as-a-tool-of-modern-war/>, pristupljeno: 20. 9. 2022.

¹³ Funk Gruppe, *The economic impact of war in Ukraine*, 2022, <https://www.funk-gruppe.de/en/corporate-blog/international/conflict-in-ukraine>, pristupljeno: 24. 9. 2022.

Što se tiče opsega osiguravajućeg pokrića u tim oblastima, on zavisi od toga kako su restriktivne klauzule formulisane, tj. da li je dovoljno detaljno predviđena mogućnost primene u tim slučajevima ili ne, i ako jeste, u kom obimu i na koji način.¹⁴ Primera radi, šesti paket sankcija prema Rusiji usvojen u junu 2022. godine direktno spominje sektor osiguranja. Radi se o kompletnoj zabrani pomorskog uvoza sirove nafte i rafiniranih naftnih proizvoda u roku od 6 do 8 meseci.¹⁵ Kako se predviđa, nakon višemesečnog prelaznog perioda, evropskim preduzećima se zabranjuje da osiguravaju i finansiraju prevoz nafte, pogotovo pomorskim putem, prema trećim zemljama, što bi trebalo negativno da utiče na dostupnost tih proizvoda poreklom iz Rusije u ostatku sveta, imajući u vidu značajnu prevozno-posredničku ulogu evropskih subjekata u tom pogledu.¹⁶ Obim štete nastale usled sankcija Rusiji nije do kraja poznat s obzirom na aktuelnost sukoba, a sa stanovišta nastojanja da se rat obuzda može se reći da je uglavnom neuspešan, imajući u vidu da rat ne pokazuje znake postsustajanja.

Konsultantska kompanija „MaršMekLenan“ (MarshMcLennan – MML) analizira sveobuhvatne posledice koje se tiču rata u Ukrajini i posledice trgovinske izolacije Rusije. U pogledu političkih rizika, MML naročito izdvaja onaj od eksproprijacije i blokade imovine, što se nepovoljno odražava po lance snabdevanja; potom slede rizici oko trgovinskih kredita (pogotovo u svetlu blokade poslovanja ruskih banaka na međunarodnom tržištu), opasnosti od sajber napada, rizici koji se povezuju sa energentima (poput rasta cene gasa, nedovoljne dostupnosti energenata iz Rusije i nemogućnosti da se to blagovremeno kompenzuje od drugih zemalja); ugrožavanje imovine (u Rusiji i Ukrajini) itd.¹⁷

Osvajanje velikog dela ukrajinskog priobalja, osim gubitka kontrole nad tri osnovna elementa državnosti – teritorije, stanovništva i suverene vlasti – na tom području, ishodovalo je i nemogućnošću plasiranja ukrajinske robe na svetsko tržište. Pored toga, područja koje su predmet najžešćih borbi (oblasti Donjecka, Luganska, Zaporoške, Hersonske, pa i Harkovske oblasti) obuhvataju neke od žitom najbogatijih delova Ukrajine. S druge strane, jugozapadne priobalne teritorije u čijem se centru nalazi najveći ukrajinski lučki grad Odesa nisu zauzete u dosadašnjem toku rata, što u teoriji ostavlja neke mogućnosti ukrajinskoj strani za sprovođenje izvozno-uvoznih aktivnosti. Međutim, specifična geografija regiona nasuprot Krima i njena ukalupljenost

¹⁴ Ibid.

¹⁵ European Commission, Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2802 pristupljeno: 22. 9. 2022. Takođe: Miloš Petrović, Osvrt na pojedine delove Uredbe Saveta Evropske unije 22/879, *Tokovi osiguranja* 2/2022.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ MarshMcLennan, Russia-Ukraine conflict: Overview of risk considerations, 2022, <https://www.marsh.com/nl/en/risks/geopolitical-risk-russia-ukraine-conflict/insights/russia-ukraine-conflict-overview-of-risk-considerations.html>, pristupljeno: 2. 10. 2022.

žitarica tom delu sveta, kao i s tim povezanim poskupljenjima žita za oko 20% (a pojedinih artikala i mnogo više od toga), i to u jednom od najsiriomašnjih područja sveta.²¹ Pet meseci nakon početka rata u Ukrajini, procenjivalo se da je u toj zemlji zadržano čak 22 miliona tona žitarica samo od prethodne godine, kao i milioni tona ovogodišnjih kultura, a ukrajinske vlasti čak su pokretale navode o masovnoj i nelegalnoj preprodaji njihovog žita od strane Rusije u trećim zemljama.²² Premda se nastojalo da problem bude ublažen izvozom ukrajinskih žitarica preko rumunske luke Konstance (preko milion tona u 2022. godini), putem Dunava i preko kopnenih prelaza, nije mogla da se pronađe bliža alternativa izvozu preko matičnih crnomorskih luka.²³ Imajući u vidu međunarodni značaj Ukrajine kao uzgajivača i izvoznika prehrambenih proizvoda, u narednom delu biće pružen osvrt na prvi institucionalni pokušaj da se adresira jedan aspekt rata u toj zemlji, i to kroz inicijativu za bezbedan transport žita i namirnica iz ukrajinskih luka pod okriljem Ujedinjenih nacija.

Značaj Istanbulske inicijative u pokretanju izvoza iz ukrajinskih luka

Dalje u tekstu analiziraćemo sadržaj Inicijative za bezbedni transport žita i namirnica iz ukrajinskih luka (dalje u tekstu: inicijativa, Istanbulska inicijativa), koja je uspostavljena između sukobljenih strana u drugoj polovini jula 2022, uz posredovanje Turske, a na predlog Ujedinjenih nacija.²⁴ Inicijativa se zasniva na međunarodnim aktima poput SOLAS (Međunarodne konvencije o zaštiti ljudskog života na moru) i ISPS, kojim se reguliše međunarodna bezbednost plovila i luka, a u cilju osiguranja bezbedne plovidbe radi izvoza žita, namirnica i đubriva iz luka Odesa, Černomorsk i Južni (st. 2–3). Aktom je prepoznata uloga Ujedinjenih nacija u osiguranju uslova za razmenu stavova o inicijativi i pomoći u pogledu primene odredbi (st. 4).

Prema odredbama te inicijative, sve uključene strane pružice bezbednosne garancije radi osiguranja plovidbe, pri čemu se predviđa uspostavljanje koordinacionog tela (Zajednički koordinacioni centar, ZKC), sastavljenog od predstavnika dve strane i Ujedinjenih nacija, a koje će biti zaduženo za nadzor i koordinisanje aktivnosti (odjeljak A). U tom smislu predviđa se zajednička odgovornost za sprovođenje tih aktivnosti unutar novostvorenog humanitarnog plovnog koridora. Inspekcijski

²¹ Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

²² Džo Brajan Harper, Ukrajinske žitarice zarobljene, a nova žetva počinje, 2022, <https://www.dw.com/sr/ukrajinske-%C5%BEitarice-zarobljene-a-nova-%C5%BEetva-po%C4%8Dinje/a-62454722>, pristupljeno: 17. 10. 2022.

²³ Ibid.

²⁴ Dalje u tekstu biće analizirane odredbe Istanbuskog akta, čiji je sadržaj dostupan na ovom linku: https://en.wikisource.org/wiki/Initiative_on_the_Safe_Transportation_of_Grain_and_Foodstuffs_from_Ukrainian_Ports

timovi, sačinjeni od strane predstavnika već navedenih aktera, proveravaće tovar i osoblje koje idu ka ukrajinskim lukama ili iz pravca ukrajinskih luka (odeljak B). Već taj aspekt govori o jednoj nepovoljnoj situaciji, koja proističe iz činjenice da detaljan inspekcijski nadzor, naročito među nepoverljivim stranama u sukobu, iziskuje dosta vremena. Podvrgavanje mnogobrojnih plovila detaljnim proverama znači da izvoz ima ograničenu perspektivu, imajući u vidu resurse i vreme potrebno kako bi se svaki tovar verifikovao od svih nadležnih (međusobno nepoverljivih) strana.

Aktom se podvlači da sve aktivnosti u ukrajinskim teritorijalnim vodama spadaju u domen odgovornosti te zemlje, pri čemu se strane obavezuju da neće napadati trgovačka ni civilna plovila, niti lučke kapacitete obuhvaćene Inicijativom, a dodatno se predviđa mogućnost uklanjanja mina sukobljenih aktera radi osiguranja pristupa lukama (odeljak C). Premda o segmentu uklanjanja mina nema mnogo pomena u javnim glasilima, nesumnjivo se radi o bitnoj stavci koja bi unapredila bezbednost plovidbe. Uopšteno gledano, bezbednost humanitarnog koridora od velikog je značaja za sve aktere, uključujući i osiguravače koji, s obzirom na mogućnosti pokrića kojima raspolažu, mogu da pruže doprinos u proceni rizika i unapređenju bezbednosti. U tom smislu, ekspertiza osiguravajućih društava može imati primenu i u širem, institucionalnom kontekstu, npr. u svojstvu savetodavca pri pravljenju i formulisanju različitih protokola i dokumenata poput onih povezanih sa istanbulskim aktom.

Za trgovačka plovila neophodna je prethodna registracija kod ZKC, a strane će usaglasiti i komunikaciono-operativni plan kako bi se izbegle dodatne nesuglasice, pri čemu će se vršiti daljinski nadzor prometa, uz zabranu bliskog prilaska vojnih plovila i drugih sličnih kapaciteta osim uz posebnu saglasnost ZKC (odeljci D-E). U slučaju nastupanja hitnih situacija ili odudaranja od pravila na plovilu unutar humanitarnog koridora, uz saglasnost ZKC i prema odredbama međunarodnih plovidbenih normi, biće pružena pomoć ugroženom plovilu ili sprovedena odgovarajuća inspekcija, zavisno od predmetne situacije (odeljak F). Sva trgovačka plovila koja su obuhvaćena Istanbulskom inicijativom podležu proverama inspekcijskog tima u lukama koje odredi Turska u blizini moreuza (odeljak G). Premda je provera tovara u humanitarnom smislu opravdana, pa i neophodna, s druge strane, taj aspekt može biti korišćen i kao argument neke od strana da uspore napuštanje crnomorskog područja, a samim tim i da otežaju i komplikuju ionako složen izvoz iz ukrajinskih luka. Drugim rečima, tehnički procesi mogu se koristiti za aktivnosti koje se pre mogu povezati sa (geo)politikom, što predstavlja jednu nepovoljnu manifestaciju ovog velikog sukoba.

U zaključnim klauzulama određuje se vremensko važenje akta (120 dana od potpisivanja od svih strana, uz automatsko produžavanje u istom trajanju osim u slučaju odluke neke od strana da se akt izmeni ili ukine – odeljak H), kao i aspekt odricanja odgovornosti Ujedinjenih nacija (odeljak I). Akt je potpisan u Istanbulu

22. jula 2022. godine. Dokument identične sadržine, bez ukrajinskog predstavnika, potpisan je i s ruske strane.

U roku od nedelju dana po potpisivanju Akta, 29. jula, krenula su prva tri broda iz Černomorska i Odese ka Irskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Turskoj sa ukupno 58.000 tona kukuruza – pri čemu se ukrajinska strana prvobitno držala pravila o tri plovila dnevno iz bezbednosnih razloga, da bi u roku od dva-tri dana već 68 brodova, sa 1,2 miliona tona tereta (uglavnom hrane) bilo na čekanju da prođe kroz humanitarni koridor.²⁵ Prema podacima EU, Ukrajina je pre rata izvezila oko 90% žitarica i uljarica preko crnomorskih luka, a 70 miliona tona tih kultura koje Ukrajina ima da ponudi ne može biti izvezeno takvim tempom, čak ni kroz teretne vagone ni rečne brodove kojih nema dovoljno.²⁶ U tom smislu, prevelika zavisnost Ukrajine od crnomorskih luka u kontekstu rata prerasla je u širi privredni, politički i humanitarni problem.

Mesec dana po postizanju sporazuma u Istanbulu – u drugom delu avgusta 2022. godine, stručnjaci su ocenili da izvoz loše funkcioniše, da je preskup zbog osiguravajućih zahteva, da se sporazum ne poštuje dovoljno (npr. region Odese granatiran je svega jedan dan po potpisivanju tog akta), a ukrajinske luke ukupno je napustilo samo tridesetak brodova sa oko 600.000 tona žitarica, što je tek delimično zadovoljilo zahteve svetskog tržišta.²⁷ Iz kompanije BPG „Šiping“, koja godinama organizuje kontejnerski prevoz do ratnih područja poput Jemena, navodi se da je tek manji broj brodova opremljen da posluje u opasnim regionima poput Odese, te da osiguravajuća premija zbog percepcije visokog rizika značajno povećava troškove u odnosu na druge zemlje i područja, što umanjuje njihovu međunarodnu konkurentnost.²⁸ „Kada je potpisan sporazum o žitaricama, osiguranja su očekivala premiju od 4% do 5 % vrednosti robe za sedam dana. Danas (mesec dana kasnije, prim. aut) to je 1–1,5 odsto, ali i to je ipak 200.000 do 270.000 dolara po brodu nedeljno“, izjavili su predstavnici te kompanije, a zbog mehanizma kontrole u turskim teritorijalnim vodama koji prolongira datume isporuka, prema njihovim procenama, troškovi tone tereta iz Odese i drugih ukrajinskih luka veći su za 25–35 dolara u poređenju sa rumunskim lukama.²⁹ Takvi pokazatelji ne samo da štete ukrajinskoj privredi koja je pogođena ratom, već nastavljaju da umanjuje dostupnost hrane u regionima koji su od nje izuzetno zavisni.

Otežani izvoz, pojačani rizici i poskupljenja destimulativno deluju na plasiranje ukrajinskih poljoprivrednih proizvoda na svetsko tržište. Pored toga, ima i navoda da Rusija potiskuje izvoz Ukrajine u nekim zemljama pomoću vlastitog

²⁵ Dijana Roščić (agencije), Dnevno samo tri broda sa ukrajinskim žitaricama, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, pristupljeno: 22. 9. 2022.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ojgen Tajze, Crno more: Ukrajinskog žita još uvek malo, po visokoj ceni, 2022, <https://www.dw.com/sr/crno-more-ukrajinskog-%C5%BEita-jo%C5%A1-uvek-malo-po-visokoj-ceni/a-62879578>, pristupljeno: 10. 9. 2022.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

izvoza.³⁰ Činjenica da se radi o kvarljivoj robi sa ograničenim rokom trajanja takođe otežava poziciju Ukrajine u pogledu mogućnosti da dosegne barem jedan veliki deo predratnog izvoza žitarica, kukuruza i drugih kultura i proizvoda. Imajući u vidu da su navedeni aspekti od bezmalo strateške važnosti za ukrajinsku privredu, situacija je utoliko više zabrinjavajuća, tim pre što se u trenutku pisanja ovih redova ne nazire opcija barem privremenog prekida ratnih aktivnosti.

Od postizanja sporazuma o izvozu žitarica do prve nedelje oktobra 2022. godine, ukrajinske luke izvezle su 6,4 miliona tona poljoprivrednih proizvoda, pri čemu je oko 150.000 tona pšenice u okviru Svetskog programa za hranu Ujedinjenih nacija iz Černomorska upućeno u Etiopiju (gde su katastrofalne suše pogodile veliki deo stanovništva), kao i u ratom pogođena područja poput Jemena i Avganistana.³¹ U tom smislu može se konstatovati da je došlo do određenog napretka u pogledu mogućnosti za plasiranje ukrajinskih poljoprivrednih proizvoda, pogotovo od drugog meseca po potpisivanju sporazuma naovamo. Međutim, treba napomenuti da je to i dalje ispod realnih kapaciteta, imajući u vidu ukrajinsku ponudu i mogućnost za izvoz.

Razloge za donekle poboljšane performanse izvoza treba tražiti u procedurama sprovođenja izvoza koje su uspostavljene od prve polovine avgusta naovamo. Prema jednoj od procedura, plovila koja izvoze ukrajinsko žito zaštićena su tampon pojasom od 10 nautičkih milja, što bi trebalo da ohrabri prevoznike i osiguravače da pojačaju svoje aktivnosti u ukrajinskim lukama.³² Londonske osiguravajuće kuće povezane s „Lojdom“ (Lloyd) poput „Askota“ (Ascot) osmislile su mehanizam za trgovce žitom kojim se pruža osiguravajuće pokriće od 50 miliona dolara po isporuci kroz humanitarni koridor, a i „Hiskoks“ (Hiscox) je najavio obrazovanje posebnog konzorcijuma koji bi se usmerio na osiguranje plovila unutar područja obuhvaćenog Istanbulskom inicijativom.³³ Postepeno uključivanje osiguravajućih društava u te aktivnosti može biti naznaka predvidivijeg snabdevanja ukrajinskim poljoprivrednim proizvodima na globalnom nivou, uprkos svim problemima i neizvesnostima koji se vezuju za fenomen rata i s njim povezanih rizika. Međutim, najava predsednika Rusije da će ta zemlja zatvoriti koridore za izvoz ukrajinskog žita ako se budu koristili za „terorističke napade“³⁴ obeshrabrujuća je ne samo za humanitarne aktivnosti već i za osiguravače plovila koji postepeno i oprezno razmatraju uslove za poslovanje

³⁰ Alexandra Prokopenko, Why Is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal?, 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87930>, pristupljeno: 11. 10. 2022.

³¹ Reuters, U.N. ship carrying Ukrainian wheat heads to Ethiopia, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/un-ship-carrying-ukrainian-wheat-heads-ethiopia-2022-10-07/>, pristupljeno: 1. 10. 2022.

³² Jonathan Saul, Michelle Nichols, Insurers Get Safety Assurances for Ships Exporting Ukraine Grain Through Black Sea, 2022, <https://www.insurancejournal.com/news/international/2022/08/09/679248.htm>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

³³ Ibid.

³⁴ Beta, Putin: Koridori za izvoz ukrajinskog žita mogli bi da budu zatvoreni, <https://beta.rs/en/170113-putin-koridori-za-izvoz-ukrajinskog-zita-mogli-bi-da-budu-zatvoreni>, pristupljeno: 18. 10. 2022.

u nemirnim crnomorskim vodama. Poruku ruskog predsednika ne treba potceniti, tim pre što je usledila svega nekoliko nedelja pred novembarsko isticanje roka za (automatsko) obnavljanje funkcionisanja Istanbulske inicijative.

Pogoršanje problema gladi

Prema izveštaju rađenom za potrebe Svetske banke, poremećaji koji se mogu dovesti u vezu s ratom u Ukrajini a tiču se globalne trgovine i privrede zapažaju se na tržištu osnovnih proizvoda (pogotovo hrane i energenata), u okviru logističkih mreža, lanaca snabdevanja, stranih direktnih investicija (SDI) i posebnih sektora, što smanjuje obim svetske trgovine za 1%, obara globalni bruto društveni proizvod za 0,7%, s tim da ekonomski nerazvijenije zemlje mogu da očekuju oko 1% pada.³⁵ Radi se o značajno nepovoljnim geoekonomske indikatorima. Nemogućnost ostvarivanja poljoprivredne proizvodnje u Ukrajini i njenog izvoza na svetsko tržište, kao posledica zauzimanja njenih teritorija i blokade ukrajinskih teritorijalnih voda, delimičan su uzrok spomenutih znakova recesije. Ukrajina je pre rata bila glavni izvoznik pšenice u zemlje u razvoju, a zaustavljanje izvoza naročito je pogodilo pojedine zemlje Afrike i Bliskog istoka.³⁶ Direktor Svetskog programa za hranu Ujedinjenih nacija izjavio je kako ne postoji sumnja da se hrana u različitim oblicima koristi kao oružje u ratnom sukobu, nadovezujući se na raniju izjavu da zatvorena luka u Odesi predstavlja „objavu rata svetskoj bezbednosti u snabdevanju hranom“ koja bi za ishod mogla da ima „glad, nemire i migracije u čitavom svetu“.³⁷

Prema godišnjem izveštaju naručenom od strane konsultantske kompanije u oblasti osiguranja „Willis Towers Watson“ (Willis Towers Watson, WTW), koji je izradila Oxford Analitika, 2022. godine su Kina, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo i Evropska unija prvi put među sedam zemalja/entiteta sa najvišim stepenom gubitaka usled političkih rizika, što se može prvenstveno povezati s posledicama trgovinskih sankcija Rusiji, Belorusiji, Kini itd.³⁸ Apsolutna većina ispitanika obuhvaćenih tim istraživanjem odgovorila je da je aspekt geopolitičkih rizika uključen u strategije poslovanja, pri čemu se naročito uočava rast pojedinih usluga u poslednjih nekoliko godina, gde 58% ispitanih koristi scenarije analize rizika (koji su namenjeni situacijama kad je percepcija nastupanja rizika povišena), a 48% osiguranje od političkih rizika (što predstavlja

³⁵ Ruta, Michele (editor), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*. World Bank, Washington, 2022.

³⁶ Dijana Roščić (agencije), Dnevno samo tri broda sa ukrajinskim žitaricama, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, pristupljeno: 22. 9. 2022.

³⁷ Astrid Prange, Hrana je oružje u ratu u Ukrajini? 2022, <https://www.dw.com/sr/hrana-je-oru%C5%BE-je-u-ratu-u-ukrajini/a-61948085>, pristupljeno: 10. 10. 2022.

³⁸ Oxford Analytica, How are leading companies managing today's political risks? 2022 Survey and report, WTW, pp. 13-15.

skoro dvostruko veći broj u odnosu na 2019, kada je taj aspekt bio zastupljen sa 25%).³⁹ A kako ispitanici te studije posmatraju ratne okolnosti?

Zanimljivo je da ispitanici istraživanja koje je objavljeno u martu 2022. (kada je rat već bio počeo, nakon višemesečnog polemisanja o izvesnosti takvog čina) opasnost od ruskog napada nisu smatrali prioriternim rizikom, već naprotiv: taj je rizik najniže rangiran (prvi je npr. distanciranje od Kine), premda su oni ispitanici koji su visoko rangirali taj rizik smatrali da se radi o potencijalno velikom problemu, naročito za Evropu i njeno snabdevanje energentima, dok su se oni što ga nisu visoko rangirali verovatno rukovodili uverenjem da Rusija neće napasti, kao i činjenicom da je manje od 3% evropskih SDI ostvareno u Rusiji, te nije izazivalo značajnu zabrinutost.^{40 41}

Što se tiče međunarodnih odštetnih zahteva za osiguravače koji se odnose na rat u Ukrajini, dosadašnje procene štete polemišu o iznosima od nekoliko desetina milijardi dolara, pri čemu se među najveće odštetne zahteve ubrajaju oni u domenu avio-industrije i političkih rizika.⁴² Primera radi, sveobuhvatni ugovori o pokriću pri lizingu aviona (ratne klauzule i one koje pokrivaju sve vrste rizika) primenjive su na oko 400 komercijalnih letelica (vrednosti oko 10 milijardi dolara) koje su ruske avio-kompanije iznajmile pre rata, a koje su ostale u toj zemlji, pri čemu je kompanija „Er Lis Korp“ (Air Lease Corp) izjavila da otpisuje „zarobljene“ letelice u Rusiji u vrednosti od oko 800 miliona dolara, a da će naknadu tražiti od osiguravajućih kuća.⁴³ Pored toga, očekuje se i da će globalni osiguravači i reosiguravači veliki deo šteta koje se povezuju s političkim rizikom i nasilnim situacijama namirivati osiguranjem tovara i plovila; u maju 2022. preko stotinu brodova bilo je zarobljeno u ukrajinskim lukama, pri čemu opasnost ne preti samo od oštećenja ili uništenja kao posledica rata, već i zbog nemogućnosti pravilnog održavanja, odlaska posade i sl.⁴⁴ Nažalost, besperspektivnost završetka sukoba otežava stvari u smislu da će možda veliki deo zahteva na kraju imati za posledicu totalnu štetu. Premda je Istanbulska inicijativa barem preokrenula stagnaciju, treba imati u vidu da se ona odnosi samo na jedan (neokupirani) priobalni deo Ukrajine, a da je situacija u pogledu osiguravajuće delatnosti u drugim primorskim područjima još daleko neizvesnija i problematičnija, s obzirom na pokušaje njihovog pripajanja Rusiji, koji su izazvali široko međunarodno protivljenje.⁴⁵

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid, p. 17.

⁴¹ Za procene OECD u pogledu posledica dostupnosti žita iz Ukrajine i Rusije i cena prema modelu rizika pogledati: OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

⁴² Allianz, Ukraine invasion: claims activity manageable, but uncertain, 2022, <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/expert-risk-articles/claims-report-22-ukraine-invasion.html>, pristupljeno: 3. 10. 2022.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ UN News, Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on 'attempted illegal annexation', 2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492>, pristupljeno: 13. 10. 2022.

Zaključak

Imajući u vidu njegove destruktivne posledice, intenzitet sukoba, pa i geografsku blizinu (u odnosu na položaj Srbije), rat u Ukrajini predstavlja multidimenzionalni rizik za osiguravajuću delatnost. Politički rizici ogledaju se u činjenici da uobičajene vladine garancije u okolnostima rata, sankcija i nemira nemaju garancijske mogućnosti koje se odnose na mirnodopski period. Rizici koji se povezuju s ratom u Ukrajini široki su i imaju široke međunarodne posledice. Gubici za osiguranje do sada su bili najviši u avio-industriji i osiguranju plovila, ali treba imati u vidu da se za mnoge oblasti, imajući u vidu aktuelnost sukoba, podaci ne mogu prikupiti, pa ne postoji kompletna slika. To se ne odnosi samo na mnoga razorena područja Ukrajine, već i na Rusiju koja je pod širokim međunarodnim ekonomskim embargom, zbog čega su mnogi projekti i aktivnosti morali da budu obustavljeni ili odloženi, a polise osiguranja poništene ili naplaćene u vidu totalne štete od reosiguravača.

Neposredna šteta prouzrokovana ratnim aktivnostima u sektoru poljoprivrede zaključno s junom 2022. godine procenjena je na oko 4,3 milijarde dolara, a do trenutka pisanja ovih redova dosta je veća od toga, pri čemu naročito zabrinjava činjenica da bez povraćaja zauzetih područja i imovine ta zemlja ne može ni da računa na povratak na mirnodopske iznose osim ukoliko se poljoprivredna proizvodnja značajno ne unapredi u neokupiranim delovima zemlje.⁴⁶ Višemesečno blokiranje izvoza iz ukrajinskih luka doprinelo je poremećajima u pogledu cena poljoprivrednih proizvoda, ali i njihove dostupnosti u regionima koji su izuzetno zavisni od tih kanala snabdevanja. Istočnoafrička epidemija gladi, izazvana katastrofalnim sušama u tom regionu, dodatno je pogoršana nedostupnošću i visokim cenama ukrajinskih poljoprivrednih proizvoda. To predstavlja samo jedan dokaz da se radi o globalno nepovoljnom događaju.

Uspostavljanje humanitarnog pojasa za izvoz ukrajinskih žitarica na osnovu odredbi Istanbulske inicijative barem je delimično doprinelo ublažavanju nestašice i rasta cena poljoprivrednih proizvoda na međunarodnom tržištu. Očuvanje bezbednosti i funkcionalnosti tog koridora, pored očiglednog značaja za ukrajinsku privredu, predstavlja i interes osiguravača spremnih da se angažuju u tom turbulentnom području. Nažalost, imajući u vidu promenljiv tok rata, perspektiva očuvanja tog plovnog puta daleko je od predvidive, a da stvar bude komplikovanija, veći deo ostatka ukrajinskog priobalja zauzela je Rusija. U tom smislu, izgledi za povećanje izvoza kroz ukrajinske luke, što je od suštinske važnosti za Ukrajinu kao poljoprivrednu silu, u ovom trenutku deluje kao daleki i neizvestan cilj, što ima značajne, i trajne nepovoljne posledice ne samo po Ukrajinu već i za brojne druge zemlje

⁴⁶ OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, pristupljeno: 15. 10. 2022.

i regione. Međutim, sektor poljoprivrede samo je jedan od mnogih koji je posredno i neposredno pogođen ratnim razaranja, a besperspektivnost završetka sukoba nastaviće da se manifestuje u uvećanju šteta, što će nesporno nastaviti da pogađa i svetsko osiguranje.

Literatura

- Allianz, Ukraine invasion: claims activity manageable, but uncertain, 2022, <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/expert-risk-articles/claims-report-22-ukraine-invasion.html>, pristupljeno: 3.10.2022.
- Bankova Dea, Kumar Dutta Prasanta, Ovaska Michael, The war in Ukraine is fuelling a global food crisis, 2022, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/FOOD/zjvqkgomjvx/> pristupljeno: 12.10.2022.
- Beta, Putin: Koridori za izvoz ukrajinskog žita mogli bi da budu zatvoreni, <https://beta.rs/en/170113-putin-koridori-za-izvoz-ukrajinskog-zita-mogli-bi-da-budu-zatvoreni>, pristupljeno: 18.10.2022.
- EEAS, Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/europe-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine_en, pristupljeno: 6.10.2022
- European Commission, Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2802, pristupljeno: 22.9.2022.
- Foreign Agricultural Service of the US Department of Agriculture, Ukraine Agricultural Production and Trade, 2022, <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine-Factsheet.pdf>, pristupljeno: 1.10.2022, str. 1-2.
- Funk Gruppe, The economic impact of war in Ukraine, 2022, <https://www.funk-gruppe.de/en/corporate-blog/international/conflict-in-ukraine>, pristupljeno: 24.9.2022.
- Glauben Thomas, Svanidze Miranda, Götz Linde, Prehn Sören, Jamali Jaghdani Tinoush, Đurić Ivan, Lena Kuhn, "The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security", *Intereconomics* 57(3)/ 2022, p. 157.
- Harper Džo Brajan, Ukrajinske žitarice zarobljene, a nova žetva počinje, 2022, <https://www.dw.com/sr/ukrajinske-%C5%BEitarice-zarobljene-a-nova-%C5%BEetva-po%C4%8Dinje/a-62454722>, pristupljeno: 17.10.2022.
- IPAD-FAS, Ukraine: Wheat Production, 2022, https://ipad.fas.usda.gov/rssiws/al/crop_production_maps/Ukraine/Ukraine_wheat.jpg, pristupljeno: 10.10.2022.
- Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

- Klement Joachim, The Russia–Ukraine War and Other Geopolitical Risks, 2022, <https://blogs.cfainstitute.org/investor/2022/03/18/the-russia-ukraine-war-and-other-geopolitical-risks/>, pristupljeno: 15.10.2022.
- Live Ukraine Map, 2022, <https://liveuamap.com/>, pristupljeno: 2.10.2022.
- MarshMcLennan, Russia-Ukraine conflict: Overview of risk considerations, 2022, <https://www.marsh.com/nl/en/risks/geopolitical-risk-russia-ukraine-conflict/insights/russia-ukraine-conflict-overview-of-risk-considerations.html>, pristupljeno: 2.10.2022.
- OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, pristupljeno: 15.10.2022.
- Oxford Analytica, How are leading companies managing today's political risks? 2022 Survey and report, WTW.
- Parker Jessica, Inwood Joe, Rosenberg Steve, EU awards Ukraine and Moldova candidate status, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467>, pristupljeno: 1.10.2022.
- Petrović Miloš, "European Union and Ukraine: the strategic partnership leading to (some)where?", *Međunarodni problemi* LXXIV 1/2022, pp. 75–101.
- Petrović Miloš, "Osvrt na pojedine delove Uredbe Saveta Evropske unije 22/879", *Tokovi osiguranja* 2/2022.
- Prange Astrid, Hrana je oružje u ratu u Ukrajini? 2022, <https://www.dw.com/sr/hrana-je-oru%C5%BEje-u-ratu-u-ukrajini/a-61948085>, pristupljeno: 10.10.2022.
- Prokopenko Alexandra, Why Is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal?, 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87930>, pristupljeno: 11.10.2022.
- Reuters, U.N. ship carrying Ukrainian wheat heads to Ethiopia, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/un-ship-carrying-ukrainian-wheat-heads-ethiopia-2022-10-07/>, pristupljeno: 1.10.2022.
- Rošćić Dijana (agencije), Dnevno samo tri broda sa ukrajinskim žitaricama, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, pristupljeno: 22.9.2022.
- Ruta, Michele (editor), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*. World Bank, Washington, 2022.
- Saul Jonathan, Nichols Michelle, Insurers Get Safety Assurances for Ships Exporting Ukraine Grain Through Black Sea, 2022, <https://www.insurancejournal.com/news/international/2022/08/09/679248.htm>, pristupljeno: 15.10.2022.

- Tajze Ojgen, Crno more: Ukrajinskog žita još uvek malo, po visokoj ceni, 2022, <https://www.dw.com/sr/crno-more-ukrajinskog-%C5%BEita-jo-%C5%A1-uvek-malo-po-visokoj-ceni/a-62879578>, pristupljeno: 10.9.2022.
- UN News, Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on 'attempted illegal annexation', 2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492>, pristupljeno: 13.10.2022.
- Vierlinger Julian, UN: Ukraine refugee crisis is Europe's biggest since WWII, 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/un-ukraine-refugee-crisis-is-europes-biggest-since-wwii/>, pristupljeno: 20.9.2022.
- Wihtol Robert, From the bookshelf: 'The economic weapon: the rise of sanctions as a tool of modern war', 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/from-the-bookshelf-the-economic-weapon-the-rise-of-sanctions-as-a-tool-of-modern-war/>, pristupljeno: 20.9.2022.
- Wikisource, Initiative on the safe transportation of grain and foodstuffs from Ukrainian ports, 2022, https://en.wikisource.org/wiki/Initiative_on_the_Safe_Transportation_of_Grain_and_Foodstuffs_from_Ukrainian_Ports, pristupljeno: 18.10.2022.

UDK: (477):633.1:382.6:341.123:(4-672EEZ)
DOI: 10.5937/TokOsig2301043P

Miloš M. Petrović, PhD¹

MULTIDIMENSIONAL NATURE OF RISKS IN CONTEXT OF WAR IN UKRAINE

REVIEW ARTICLE

Abstract

This research has focused on the analysis of the international consequences of the aggravated and frustrated exports of agricultural products from Ukraine due to war events, as well as other risks associated with them. Despite the existence of the international acts that seek to, at least partially, remove uncertainties regarding the prospects for the export of grain and other crops (such as the Istanbul Initiative under the auspices of the United Nations), the number of Ukrainian grain exports have significantly decreased compared to 2021. The problem mentioned in this Article is analyzed from the perspective of the risks associated with the state of war, including the lack of interest of many insurers to consider doing business in export insurance under such circumstances. In this regard, several phenomena have been researched, such as the problem of high premiums in the context of war and political risks of civil commotions and famine, which have already occurred in various parts of the world. It is considered that the problem of aggravated or frustrated export of the Ukrainian grains represents a classical geopolitical risk. Bearing this in mind, in the context of the continuing inland, air and marine war in Ukraine, the restrictive measures against Russia and the significant international dimension of the conflict, as well as the inability of governments to guarantee the security of exports, it seems that the business of insurers with regard to covering the Ukrainian grain exports will continue to be burdened with multiple challenges.

Keywords: *war risk, geopolitics, war in Ukraine, grain export, United Nations, European Union.*

¹ Miloš M. Petrović holds a PhD in political sciences and has authored several papers in the field of European rights and political sciences. Email: petrovic1milos@gmail.com.

Paper received on October 18, 2022

Paper accepted on January 21, 2023

Introduction

Ukraine is one of the largest agricultural producers and exporters of grain in the world. More than half of Ukraine's territory comprises arable land and every sixth resident is employed in the agricultural sector. The Ukrainian export of agricultural products in 2021 was worth almost \$28 billion, which accounted for 41% of the overall export portfolio.² These data illustrate how important the aspect of production and export of agricultural products for the Ukrainian economy and citizens is. In addition to its undoubtedly great local significance, the Ukrainian agriculture also ranges high in the global market. In 2021, the country ranked first in terms of global exports of sunflowers (as much as 20% share of the global market), sunflower oil (36% share) and sunflower flour (41% share) and was among the top ten countries in the exports of corn, wheat, barley and rapeseed.³

In addition to security, humanitarian, political and other problems, the war in Ukraine deeply disturbed the market of agricultural products which began to reach the record prices for particular items since the end of 2021, in the light of the regional tensions.⁴ The aim of this paper is to research and present the unfavourable manifestations of the war in Ukraine in the field of exports of agricultural products, including the effects it had on the insurance industry. In the circumstances of the risks associated with the state of war, insurers are reassessing their engagement in the conditions of aggravated or frustrated export of the Ukrainian grains. The aforementioned problematic aspects are analyzed from the perspective of geopolitical risks, noting the multidimensional consequences from the increased level of premium through shortages and intensifying of famine epidemics in the East Africa (which will be discussed in greater detail hereinafter) to the compensation of exports from other resources. In a broader problematic context, the subject-matter of analysis are also the effects of the European Union sanctions against Russia, other aspects of the insurance industry and/or the contributions of the international actors such as the United Nations. It is stated that the formal annexation of four areas occupied by the Russian army in Ukraine is not only a complicating factor for achieving sustainable peace, but also for the exploitation of those areas, that is, the normalization of agricultural production and exports, as an important thematic focus of this paper.

² Foreign Agricultural Service of the US Department of Agriculture, Ukraine Agricultural Production and Trade, 2022, <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine-Factsheet.pdf>, visited on 1.10.2022, p. 1-2.

³ Ibid.

⁴ Thomas Glauben, Miranda Svanidze, Linde Götz, Sören Prehn, Tinoush Jamali Jaghdani, Ivan Đurić, Lena Kuhn, "The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security", *Intereconomics* 57(3)/ 2022, p. 157.

Geopolitical Nature of Risk

The war that began with the attack on Ukraine on 24 February 2022 has caused large human, material and other damages including, according to the United Nations, the largest refugee crisis in Europe since the end of the World War II and thousands of victims.⁵ The European Union responded to the escalation by introducing several packages of sanctions against Russia, on a scale that represents a precedent since its foundation;⁶ moreover, in a kind of geopolitical manoeuvre, the EU recognized the prospect of membership for Kyiv and Chisinau, something it had refrained from for the previous two decades.⁷ The things mentioned speak in favour of the major regional geostrategic changes that occurred as a result of the adverse event. As early as March 2022, the European External Action Service, referring in part to the adoption of the Strategic Compass Security Act, especially bearing in mind the war in Ukraine, noted through an official statement that the military activities contributed to the "late birth of the geopolitical European Union".⁸

Considering the size of Ukraine, as well as their global relevance (especially as an agricultural producer and exporter), the consequences of the escalation soon began to be felt on the markets worldwide. In Ethiopia, which faced a catastrophic famine in 2022, the price of sunflower oil (mainly supplied from Ukraine or Russia) jumped by as much as 215% by the beginning of March 2022, as a direct and immediate consequence of the war in the Eastern Europe.⁹ This is an extremely large economic blow to a country that, according to many parameters, is at the back of the world in terms of economic development indicators. Moreover, it illustrates the importance of Ukraine as a peculiar agricultural power, not only in the European, but also in wider international frameworks. The unavailability and high price of items that were otherwise hard to come by in countries like Ethiopia triggered the deepening of the famine phenomenon in the East Africa.

However, the inadequate supply of Ukrainian agricultural products and crops is not limited only to the immediate region, not even to the East Africa. In fact, according to research conducted by the financial institute CFA (Chartered Financial Analyst), the uncertain supply of food and grain from Ukraine (and Russia) represents

⁵ Julian Vierlinger, UN: Ukraine refugee crisis is Europe's biggest since WWII, 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/un-ukraine-refugee-crisis-is-europes-biggest-since-wwii/>, visited on 20.9.2022.

⁶ Miloš Petrović, "European Union and Ukraine: the strategic partnership leading to (some) where?", *Međunarodni problemi* LXXIV 1/2022, p. 75–101.

⁷ Jessica Parker, Joe Inwood, Steve Rosenberg, EU awards Ukraine and Moldova candidate status, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467>, visited on 1.10.2022.

⁸ EEAS, Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/europe-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine_en, visited on 6.10.2022.

⁹ Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

one of the largest actual geopolitical risks, whereat the so-called civil strife risk index (Civil Strife Risk Index - CSRI) was developed.¹⁰ Based on the intersection of five elements (percentage of total grain imports from Russia or Ukraine, share of the population at increased risk of uncertain food supply, youth unemployment rate, share of mobile users in the general population and democracy index), the author concludes that the following countries are most susceptible to the risks of civil unrest (top 10 locations): Republic of Congo, United Arab Emirates, Saudi Arabia, Belarus, Lebanon, Nicaragua, Tajikistan, Turkey, Armenia and Egypt.¹¹ This analysis points to the fact that the aggravated or reduced supply of grains from Ukraine and Russia has the potential to, in a synergistic effect with other adverse elements, fuel the social dissatisfaction in societies in different parts of the world. To that effect, the adverse manifestations of war are associated with a global increase of geopolitical risks, where the societies with systemic problems (poverty, unemployment, rigid political systems) are particularly vulnerable. In fact, major geopolitical and geo-economics crises, such as this one, not only generate new challenges, but expose and deepen the existing problems, which can fuel the escalation of various types of conflicts in many societies that are on the edge of socio-economic functioning.

Considering the comprehensive nature of restrictive measures initiated by the European Union, the mutual sanctioning of the two parties resulted in significant disruptions in the level of prices and turnover of goods and services in numerous areas. In addition to the European Union, sanctions against Russia were introduced by the United States of America and a number of other actors in the world, with the aim of using economic means to reduce Russia's ability to lead war in a neighbouring country. In other words, sanctions actually have the function of an economic weapon that seeks to inflict damage on the attacker.¹² Restrictive measures are primarily aimed at the following segments: (a) financial sector - ban on participation of Russian banks in the SWIFT international communication system, restrictions on the central bank of Russia, freezing of funds, blocking of loans by insurers, etc.; (b) the transport sector – ban on the export of goods, technologies and services in the domain of the aviation industry, ban on the use of EU airspace for the Russian airlines, etc.; (c) technology – banning the export of products such as microchips; (d) media – ban on Russia Today (RT) and Sputnik media content; (e) individual sanctions for politicians, businessmen and the so-called oligarchs.¹³

¹⁰ Joachim Klement, *The Russia–Ukraine War and Other Geopolitical Risks*, 2022, <https://blogs.cfainstitute.org/investor/2022/03/18/the-russia-ukraine-war-and-other-geopolitical-risks/>, visited on: 15. 10. 2022.

¹¹ *Ibid.*

¹² Robert Wihtol, *From the bookshelf: The economic weapon: the rise of sanctions as a tool of modern war*, 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/from-the-bookshelf-the-economic-weapon-the-rise-of-sanctions-as-a-tool-of-modern-war/>, visited on 20. 9. 2022.

¹³ Funk Gruppe, *The economic impact of war in Ukraine*, 2022, <https://www.funk-gruppe.de/en/corporate-blog/international/conflict-in-ukraine>, visited on 24. 9. 2022.

As for the scope of insurance coverage in those areas, it depends on the wording of restrictive clauses, that is, whether or not the possibility of application in those cases is foreseen in sufficient detail, and if so, to what extent and in what manner.¹⁴ For example, the sixth package of sanctions against Russia adopted in June 2022 directly mentions the insurance sector. It refers to a complete prohibition on maritime imports of crude oil and refined oil products within 6 to 8 months.¹⁵ As stipulated, after a transitional period of several months, European companies shall not insure and finance the carriage of oil to third countries, especially by sea, which should negatively affect the availability of those products originating from Russia in the rest of the world, bearing in mind the significant transportation-intermediary role of European entities in this regard.¹⁶ The extent of the damage caused by the sanctions against Russia is not fully known since the conflict is still actual. As for the efforts to contain the war, they can be said to have been mostly unsuccessful, bearing in mind that the war shows no signs of abating.

The consulting company *MarshMcLennan-MML* has analyzed the overall consequences of war in Ukraine and those of Russia's trade isolation. In terms of political risks, MML has particularly singled out the one of expropriation and blocking of assets, which adversely affects supply chains; then there are the risks related to trade loans (especially in the light of the blockade of Russian banks' operations on the international market), the peril of cyber attacks, risks associated with energy sources (such as rising gas prices, insufficient availability of energy sources from Russia and the impossibility of timely compensation from other sources) countries); jeopardising property (in Russia and Ukraine), etc.¹⁷

The conquest of a large part of the Ukrainian coast, in addition to the loss of control over the three basic elements of statehood (territory, population and sovereign authority) in that area also resulted in the impossibility of placing the Ukrainian goods on the world market. In addition, the areas that are the subject of the fiercest fighting (Donetsk, Luhansk, Zaporozhye, Kherson and Kharkiv regions) include some of the most grain-rich parts of Ukraine. On the other hand, the south-western coastal territories, with central Odessa as the largest Ukrainian port city, have not been occupied in the course of the war so far, which in theory leaves some opportunities for the Ukrainian side to carry out export-import activities. However, the specific

¹⁴ Ibid.

¹⁵ European Commission, Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2802, visited on 22 September 2022. Also: Miloš Petrović, Review on individual parts Regulations Council European union 22/879, Insurance Trends Journal 2/2022.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ MarshMcLennan, Russia-Ukraine conflict: Overview of risk considerations, 2022, <https://www.marsh.com/nl/en/risks/geopolitical-risk-russia-ukraine-conflict/insights/russia-ukraine-conflict-overview-of-risk-considerations.html>, visited on 2. 10. 2022.

geography of the region across Crimea and its location within the waters where both Russian attacks have been recorded and where there are underwater mines of the Ukrainian army, have for months blocked the opportunities of traders in this area to export agricultural crops and products to the world market through the ports.

Figure 1: Grain production by Ukrainian regions 2016–2020 according to USDA¹⁸

This fact had a particularly adverse effect on less developed markets. In 2021, with over 420,000 tons (including grain and dried peas), Ukraine was the highest-ranking supplier to the United Nations World Food Program—the largest humanitarian organization that helps parts of the world affected by hunger.¹⁹ Considering the facts like those, the Secretary General of the United Nations warned that the attack on Ukraine threatens to make millions of people from less developed countries face perennial problems in food supply, malnutrition, mass hunger and general lack of food.²⁰ In addition to catastrophic droughts and consequences of the pandemics, the extreme epidemics of hunger in Ethiopia, Kenya and Somalia

¹⁸ Taken over from: IPAD-FAS, Ukraine: Wheat Production, 2022, https://ipad.fas.usda.gov/rssiws/al/crop_production_maps/Ukraine/Ukraine_wheat.jpg, visited on 10.10.2022.

¹⁹ Dea Bankova, Prasanta Kumar Dutta, Michael Ovaska, The war in Ukraine is fuelling a global food crisis, 2022, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/FOOD/zjvqkgomjvx/>, visited on: 12. 10. 2022.

²⁰ Ibid.

(which affects as many as 23 million people) has been much worsened probably, at least partly, due to drastically reduced exports from Ukraine and Russia, which in peacetime provided close to 90% of grain to that part of the world. It also brought about the consequential increase in price of grain by about 20% (and much more, for certain items) in one of the poorest areas of the world.²¹ Five months after the start of war in Ukraine, it was estimated that as many as 22 million tons of grain were retained in the country, from the previous year alone, as well as millions of tons of this year's crops, and the Ukrainian authorities even launched allegations of massive and illegal resale of their grain by Russia to third countries.²² Although the problem has been mitigated by the export of Ukrainian grains through the Romanian port of Constanta (over a million tons in 2022), via the Danube and through land crossings, no closer alternative to export through the local Black Sea ports could be found.²³ Bearing in mind the international significance of Ukraine as a grower and exporter of food products, the author of this paper proceeds to provide a review of the first institutional attempt to address one aspect of the war in Ukraine, namely through the initiative for the safe transport of grain and food from Ukrainian ports under the auspices of the United Nations.

Significance of Istanbul Initiative in Starting Exports from Ukrainian Ports

Further in the text, we have analyzed the contents of the Initiative for the safe transportation of grain and food from Ukrainian ports (hereinafter: the Initiative, the Istanbul Initiative), which was established between the conflicting parties in the second half of July 2022, with the mediation of Turkey, and at the suggestion of the United Nations.²⁴ The initiative is based on international acts such as SOLAS (International Convention for the Protection of Life at Sea) and ISPS, which regulate the international safety of vessels and ports with the aim of ensuring safe navigation for the export of grain, food and fertilizers from the ports of Odessa, Chernomorsk and Yuzhny (paragraphs 2–3). The act recognizes the role of the United Nations in ensuring the conditions for the exchange of views on the initiative and assistance with regard to the implementation of the provisions (paragraph 4).

²¹ Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.

²² Joe Brian Harper, Ukrainian cereals captured, and a new harvest begins, 2022, <https://www.dw.com/sr/ukrajinske-%C5%B0itarice-zarobljene-a-nova-%C5%BEetva-po%C4%8Dinje/a-62454722>, visited on 17. 10.2022.

²³ Ibid.

²⁴ Further in the text being analyzed provisions of Istanbul act, the content of which is available on to this link: https://en.wikisource.org/wiki/Initiative_on_the_Safe_Transportation_of_Grain_and_Food-stuffs_from_Ukrainian_Ports

According to the provisions of the Initiative, all involved parties will provide security guarantees to ensure navigation, whereby the establishment of a coordination body (Joint Coordination Center, JCC), composed of representatives of the two parties and the United Nations, will be in charge of supervising and coordinating activities (section A). To this effect, joint responsibility is envisaged in the implementation of the activities within the newly created humanitarian shipping corridor. Inspection teams, made up of representatives of the aforementioned actors, will check cargo and personnel going to or from Ukrainian ports (section B). This aspect alone speaks of an unfavourable situation, which stems from the fact that detailed inspection supervision, especially among untrustworthy parties in the conflict, requires a lot of time. Subjecting numerous vessels to detailed checks means that exports have limited prospects, given the resources and time required to verify each cargo by all the relevant (mutually distrustful) parties.

The act underlines that all activities in Ukrainian territorial waters fall under the domain of Ukrainian's responsibility, whereby the parties undertake not to attack commercial or civilian vessels, or port facilities covered by the Initiative. The act additionally foresees the possibility of removing mines of conflicting parties in order to ensure access to ports (section C). Although there is not much mention of the mine removal segment in the public media, it is undoubtedly an important item that would improve the safety of navigation. In general, the security of the humanitarian corridor is of great importance for all actors, including the insurers who, given the coverage options available to them, can contribute to risk assessment and security improvement. The expertise of insurance companies can also be applied in a wider, institutional context, e.g. in the capacity of an advisor during the creation and formulation of various protocols and documents, such as those related to the Istanbul Act.

For commercial vessels, prior registration with the JCC shall be required and the parties shall also agree on a communication-operational plan so as to avoid additional disagreements. The remote traffic monitoring shall be carried out, with a ban on the close approach of military vessels and other similar capacities except with the special consent of the JCC (sections D - E). In the event of emergency or deviations from the rules on a vessel within the humanitarian corridor, with the consent of the JCC and according to the provisions of international navigation standards, assistance shall be provided to the endangered vessel and appropriate inspection conducted, depending on the situation in question (section F). All merchant vessels covered by the Istanbul Initiative shall be subject to inspections by an inspection team at ports designated by Turkey near the straits (Section G). Although cargo inspection is justified in a humanitarian sense (even required), on the other hand, that aspect can be used as an argument by some of the parties to slow down the departure of the Black Sea area and make the already complex export from Ukrainian ports more difficult and complicated. In other words, technical processes can be used for activities

that can be connected with (geo) politics, which represents an unfavourable manifestation of this great conflict.

The final clauses define the time validity of the act (120 days from signing by all parties, with an automatic extension to the same period, except in the case of a decision by one of the parties to amend or cancel the act - section H), as well as the aspect of the disclaimer of responsibility of the United Nations (section I). The Act was signed in Istanbul on 22 July 2022. A document of identical content, without a Ukrainian representative, was also signed by the Russian side.

Within a week of the signing of the Act, on 29 July, the first three ships left Chernomorsk and Odessa for Ireland, the United Kingdom and Turkey with a total of 58,000 tons of corn. The Ukrainian side initially observed the three-vessel-a-day rule for security reasons but, within two or three days, already 68 ships with 1.2 million tons of cargo (mainly food) were waiting to pass through the humanitarian corridor.²⁵ According to the EU data, before the war, Ukraine exported about 90% of grain and oilseeds through Black Sea ports and the 70 million tons of the crops that Ukraine has to offer cannot be exported at such a pace, not even through freight wagons or river ships, of which there is not sufficient number.²⁶ In this sense, the excessive dependence of Ukraine on the Black Sea ports, in the context of the war, turned into a wider economic, political and humanitarian issue.

One month after the agreement was reached in Istanbul - in the second part of August 2022, experts assessed that exports worked sloppily, that it was much too expensive due to insurance requirements, that the agreement was not respected (for example, the Odessa region was shelled only one day after signing the Act) and only about thirty ships left Ukrainian ports carrying about 600,000 tons of grain, which only partially satisfied the demands of the world market.²⁷ The company BPG "Shipping", which has been organizing container transport to war zones like Yemen for years, has stated that only a small number of ships were equipped to operate in hazardous regions like Odessa and that the insurance premium level stemming from the high risk perception significantly increases costs, compared to other countries and areas, thus reducing their international competitiveness.²⁸ "When the grain agreement was signed, insurance companies expected a premium of 4% to 5% of the value of goods for seven days. Today (a month later, auth, note) this amount equals 1-1.5 percent, which still is 200,000 to 270,000 dollars per ship per week," said the company's representatives. They added that due to the control

²⁵ Diana Rožić (agencies), Daily only three ships with Ukrainian grains, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%B0itaricama/a-62730340>, visited on September 22, 2022.

²⁶ Ibid.

²⁷ Eugen Taize, Black Sea: Ukrainian grain more always little, po high prices, 2022, <https://www.dw.com/sr/crno-more-ukrajinskij-%C5%B0ita-jo-%C5%A1-uvek-malo-po-visokoj-ceni/a-62879578>, visited on 10/9/2022.

²⁸ Ibid.

mechanism in Turkish territorial waters that delayed the dates of delivery, according to their estimates, the cost of a ton of cargo from Odessa and other Ukrainian ports is, according to their estimates, higher by \$25–35 compared to Romanian ports.²⁹ Such indicators not only harm Ukraine's war-torn economy, but continue to reduce the availability of food in the regions that are highly dependent on it.

Aggravated exports and/or the increased risks and prices have a disincentive effect on the marketing of Ukrainian agricultural products globally. Moreover, there are allegations that Russia suppresses Ukrainian exports in some countries with its own exports.³⁰ The fact that these are perishable goods with a limited shelf life also makes it difficult for Ukraine to reach at least a large part of its pre-war exports of grain, corn and other crops and products. Bearing in mind that the mentioned aspects are of no small strategic relevance for the Ukrainian economy, the situation is all the more worrisome, especially since, at the moment of writing these lines, there is no option of at least a temporary suspension of war activities.

Since reaching the grain export agreement until the first week of October 2022, Ukrainian ports exported 6.4 million tons of agricultural products, with about 150,000 tons of wheat sent from Chernomorsk to Ethiopia under the United Nations World Food Program (where catastrophic droughts affected a large part of the population), as well as to war-affected areas such as Yemen and Afghanistan.³¹ In this sense, it can be stated that there was some progress regarding the possibility of marketing Ukrainian agricultural products, especially from the second month after signing of the agreement. However, it should be noted that this is still below the real capacity, taking into account the Ukrainian offer and the export possibilities.

The reasons for somewhat improved export performance should be sought in the export enforcement procedures that have been established since the first half of August. Under one of the procedures, vessels exporting Ukrainian grain are protected by a buffer zone of 10 nautical miles, which should encourage carriers and insurers to step up their activities in Ukrainian ports.³² London insurance companies such as Ascot (linked with Lloyd's) have devised a mechanism for grain traders, to provide insurance coverage of \$50 million per delivery through the humanitarian corridor and Hiscox has announced the formation of a special consortium that would focus on the insurance of vessels within the area covered by the Istanbul

²⁹ Ibid.

³⁰ Alexandra Prokopenko, Why Is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal?, 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87930>, visited on 11. 10. 2022.

³¹ Reuters, U.N. ship carrying Ukrainian wheat heads to Ethiopia, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/un-ship-carrying-ukrainian-wheat-heads-ethiopia-2022-10-07/>, visited on 1. 10. 2022.

³² Jonathan Saul, Michelle Nichols, Insurers Get Safety Assurances for Ships Exporting Ukraine Grain Through Black Sea, 2022, <https://www.insurancejournal.com/news/international/2022/08/09/679248.htm>, visited on 15. 10. 2022.

Initiative.³³ The gradual involvement of insurance companies in these activities may be an indication of a more predictable supply of Ukrainian agricultural products at the global level, despite all the problems and uncertainties related to the phenomenon of war and its associated risks. However, the Russian president's announcement that the country will close Ukrainian grain export corridors if they become used for "terrorist attacks"³⁴ is discouraging not only for humanitarian efforts, but also for the vessel insurers who are gradually and cautiously considering business conditions in the troubled Black Sea waters. The message of the Russian president should not be underestimated, especially since it came only a few weeks before the November deadline for the (automatic) renewal of the functioning of the Istanbul Initiative.

Worsening of Hunger Issue

According to a report prepared for the needs of the World Bank, disruptions that can be linked to the war in Ukraine and that concern global trade and economy are observed in the market of basic living products (especially food and energy), within the logistics networks, supply chains and foreign direct investments (FDI) and special sectors, which reduces the volume of world trade by 1%, global gross domestic product by 0.7%, with the fact that economically less developed countries can expect about a 1% drop.³⁵ These are significantly unfavourable geo-economic indicators. The impossibility of conducting the agricultural production in Ukraine and its export to the world market, as a result of taking possession of Ukrainian territories and blockade of its territorial waters, are a partial cause of the aforementioned signs of recession. Before the war, Ukraine was the main exporter of wheat to developing countries and the stoppage of exports particularly affected certain countries in Africa and the Middle East.³⁶ The director of the World Food Program of the United Nations said that there was no doubt that food in various forms was used as a weapon in the conflict of war, following on from an earlier statement that the closed port in Odessa represented a "declaration of war on the world's food security" which could result in "hunger, unrest and migration in the whole world".³⁷

According to the annual report ordered by the insurance consulting company Willis Towers Watson (WTW) and prepared by Oxford Analytics, in 2022 China,

³³ Ibid.

³⁴ Beta, Putin: Corridors for export Ukrainian grain they could be closed, <https://beta.rs/en/170113-putin-koridori-za-izvoz-ukrajinskij-zita-mogli-bi-da-budu-zatvoreni>, visited on October 18, 2022.

³⁵ Ruta, Michele (editor), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*. World Bank, Washington, 2022.

³⁶ Diana Roščić (agencies), Daily only three ships with Ukrainian grains, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, visited on September 22, 2022.

³⁷ Astrid Prange, Food is a weapon in the war in Ukraine?, 2022, <https://www.dw.com/sr/hrana-je-oru-%C5%BEje-u-ratu-u-ukrajini/a-61948085>, visited on 10/10/2022.

the United States, the United Kingdom and the European Union are for the first time among the seven countries/entities with the highest degree of losses due to political risks, which can primarily be linked to the consequences of trade sanctions against Russia, Belarus, China, etc.³⁸ The absolute majority of the respondents included in the research answered that the aspect of geopolitical risks was included in business strategies, with an especially noticeable growth of particular services in the last few years and with 58% of the respondents using the risk analysis scenarios (intended for situations where the perception of the occurrence of risks is elevated) whereas 48% used the insurance against political risks (which represents almost twice the number compared to 2019, when such aspect accounted for 25%).³⁹ And how do the respondents of that study view the circumstances of the war?

It is interesting that the respondents of the research that was published in March 2022 (when the war had already started, after several months of debate about the certainty of such an act) did not consider the danger of a Russian attack as a priority risk, but on the contrary: this risk was ranked the lowest (the first was for e.g. distancing from China), although the respondents who ranked the risk high considered it a potentially big problem, especially for Europe and its energy supply, while those who did not rank it high were probably guided by the belief that Russia would not attack and the fact that less than 3% of European FDI was realized in Russia. So this did not cause significant concern.^{40 41}

As for the international claims filed to insurers with regard to the war in Ukraine, the damage estimates so far were in the tens of billions of dollars, with the largest compensation claims being those in the domain of the aviation industry and political risks.⁴² For example, comprehensive aircraft leasing coverage contracts (war clauses and AAR clauses) apply to about 400 commercial aircraft (valued at about \$10 billion) leased by Russian airlines before the war, which remained in Ukraine. The Air Lease Corp stated that they had been writing off "captured" aircrafts in Russia, about 800 million dollars worth and that they would seek compensation from insurance companies.⁴³ Moreover, it is expected that global insurers and reinsurers will settle

³⁸ Oxford Analytica, How are leading companies managing today's political risks?, 2022 Survey and report, WTW, pp. 13-15.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid, p. 17.

⁴¹ For OECD estimates in terms of consequence availability gain from Ukraine and Russia and the price according to the model risks see: OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, visited on 15.10.2022

⁴² Allianz, Ukraine invasion: claims activity manageable, but uncertain, 2022, <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/expert-risk-articles/claims-report-22-ukraine-invasion.html>, visited on 3. 10. 2022.

⁴³ Ibid.

a large part of claims associated with political risk and violent situations by insuring cargo and vessels. In May 2022, over a hundred of ships were trapped in the Ukrainian ports, with the danger threatening not only from damage or destruction as a result of the war, but also due to the impossibility of proper maintenance, departure of the crew, etc.⁴⁴ Unfortunately, the lack of perspective when it comes to ending the conflict complicates matters in the sense that perhaps a large part of the claims will eventually result in total damage. Although the Istanbul Initiative has at least reversed the stagnation, it should be borne in mind that it refers only to one (unoccupied) coastal part of Ukraine, whereas the situation regarding insurance activities in other coastal areas is even more uncertain and problematic, considering the attempts to annex them to Russia that caused widespread international opposition.⁴⁵

Conclusion

Considering the destructive consequences, the intensity of conflict and the geographical proximity (in relation to the position of Serbia), the war in Ukraine represents a multidimensional risk for the insurance industry. Political risks reflect in the fact that the usual government guarantees in the circumstances of war, sanctions and unrest do not have the guarantee capacities as in the peacetime period. The risks associated with the war in Ukraine are broad and have wide-ranging international consequences. Insurance losses have so far been the highest in the aviation industry and vessel insurance, but it should be borne in mind that data cannot be collected for many areas because of the actuality of conflict, so there is no complete picture. This applies not only to many devastated areas of Ukraine, but also to Russia, which is under a broad international economic embargo, due to which many projects and activities had to be suspended or postponed and insurance policies cancelled or collected as a total loss from reinsurers.

The immediate damage caused by war activities in the agricultural sector as of June 2022 was estimated at around 4.3 billion dollars and, by the time of writing this paper, it is much higher than that. The particularly worrying fact is that Ukraine cannot even count on a return to peacetime amounts without the recapture of its occupied territories and property, unless agricultural production is significantly improved in the unoccupied parts of the country.⁴⁶ The months-long blocking of exports from Ukrainian ports contributed to disruptions in the prices of agricultural

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ UN News, Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on 'attempted illegal annexation', 2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492>, visited on 13. 10. 2022.

⁴⁶ OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&acc-name=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, visited on 15. 10. 2022.

products, but also in their availability in the regions that are extremely dependent on the supply channels. The East African famine epidemics, caused by catastrophic droughts in the region, was further aggravated by the unavailability and high prices of Ukrainian agricultural products. This is just one proof that the war is a global adverse event.

The establishment of a humanitarian zone for the export of Ukrainian grains based on the provisions of the Istanbul Initiative has at least partially contributed to the alleviation of shortages and rising prices of agricultural products on the international market. Preservation of the security and functionality of the corridor, in addition to the obvious relevance for the Ukrainian economy, is also of interest for the insurers who are ready to engage in the turbulent area. Unfortunately, bearing in mind the fluctuating course of the war, the prospect of preserving the waterway is far from foreseeable. To make matters more complicated, most of the remaining Ukrainian coast has been occupied by Russia. In this sense, the prospects for increasing exports through Ukrainian ports, which is of fundamental significance for Ukraine as an agricultural power, seems like a distant and uncertain goal at the moment. This has significant and lasting adverse effects not only on Ukraine, but on many other countries and regions. However, the agricultural sector is only one of many that is directly and indirectly affected by the destruction of war. The lack of perspective when it comes to the end of conflict will continue to manifest itself in the increase of damages, which will undeniably continue to affect the global insurance industry.

Translated by: **Bojana Papović**

Literature

- Allianz, Ukraine invasion: claims activity manageable, but uncertain, 2022, <https://www.agcs.allianz.com/news-and-insights/expert-risk-articles/claims-report-22-ukraine-invasion.html>, visited on 3.10.2022.
- Bankova Dea, Kumar Dutta Prasanta, Ovaska Michael, The war in Ukraine is fueling a global food crisis, 2022, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/FOOD/zjvqkgomjvx/>, visited on 12.10.2022.
- Beta, Putin: Ukrainian grain export corridors could be closed, <https://beta.rs/en/170113-putin-koridori-za-izvoz-ukrajinskij-zita-mogli-bi-da-budu-zatvoreni>, visited on: 18.10.2022.
- EEAS, Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/europe-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine_en, visited on 6.10.2022

- European Commission, Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia, 2022, https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/en/ip_22_2802, visited on 22.9.2022.
- Foreign Agricultural Service of the US Department of Agriculture, Ukraine Agricultural Production and Trade, 2022, <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-05/Ukraine-Factsheet.pdf>, visited on: 1.10.2022, str. 1-2.
- Wireless Group, The economic impact of war in Ukraine, 2022, <https://www.funk-gruppe.de/en/corporate-blog/international/conflict-in-ukraine>, visited on: 24.9.2022.
- Faith Thomas, Svanidze Miranda, Goetz Linden, Prehn Soren, Jamali Jaghdani Tinoush, Đurić Ivan, Lena Kuhn, "The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security", *Intereconomics* 57(3)/ 2022, p. 157.
- Harper Joe Brian, Ukrainian Grains Trapped, New Harvest Begins, 2022, <https://www.dw.com/sr/ukraininske-%C5%BEitarice-zarobljene-a-nova-%C5%BEetva-po%C4%8Denje/a-62454722>, visited on: 17.10.2022.
- IPAD-FAS, Ukraine: Wheat Production, 2022, https://ipad.fas.usda.gov/rssiws/all/crop_production_maps/Ukraine/Ukraine_wheat.jpg, visited on: 10.10.2022.
- Jameel Observatory, Oxfam International, Save the Children International, A Dangerous Delay 2: The Cost of Inaction (Report), 2022.
- Klement Joachim, The Russia–Ukraine War and Other Geopolitical Risks, 2022, <https://blogs.cfainstitute.org/investor/2022/03/18/the-russia-ukraine-war-and-other-geopolitical-risks/>, visited on: 15.10.2022.
- Live Ukraine Map, 2022, <https://liveuamap.com/>, visited on: 2.10.2022.
- MarshMcLennan, Russia-Ukraine conflict: Overview of risk considerations, 2022, <https://www.marsh.com/nl/en/risks/geopolitical-risk-russia-ukraine-conflict/insights/russia-ukraine-conflict-overview-of-risk-considerations.html>, visited on: 2.10.2022.
- OECD, The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, 2022, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0030a4cd-en.pdf?expires=1666090734&id=id&accname=guest&checksum=3BB6513ADCAD07D2B71C7F7A05EF8A5F>, visited on: 15.10.2022.
- Oxford Analytics, How are leading companies managing today's political risks? 2022 Survey and report, WTW.
- Parker Jessica, Inwood Joe, Rosenberg Steve, EU awards Ukraine and Moldova candidate status, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61891467>, visited on: 1.10.2022.
- Petrović Miloš, "European Union and Ukraine: the strategic partnership leading to (some) where?", *International problems* LXXIV 1/2022, pp. 75–101.
- Petrović Miloš, "Review of certain parts of the Regulation of the Council of the European Union 22/879", *Insurance Trends Journal* 2/2022.

- Chains Astrid, Food is a weapon in the war in Ukraine?, 2022, <https://www.dw.com/sr/hrana-je-oru%C5%BEje-u-ratu-u-ukrajini/a-61948085>, visited on: 10.10.2022.
- Prokopenko Alexandra, Why Is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal?, 2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87930>, visited on: 11.10.2022.
- Reuters, UN. ship carrying Ukrainian wheat heads to Ethiopia, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/un-ship-carrying-ukrainian-wheat-heads-ethiopia-2022-10-07/>, visited on: 1.10.2022.
- Rošćić Dijana (agencies), Daily only three ships with Ukrainian grain, 2022, <https://www.dw.com/sr/dnevno-samo-tri-broda-sa-ukrajinskim-%C5%BEitaricama/a-62730340>, visited on: 22.9.2022.
- Ruta, Michele (editor), *The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment*. World Bank, Washington, 2022.
- Saul Jonathan, Nichols Michelle, Insurers Get Safety Assurances for Ships Exporting Ukraine Grain Through Black Sea, 2022, <https://www.insurancejournal.com/news/international/2022/08/09/679248.htm>, visited on: 15.10.2022.
- Taiz Ojgen, Black Sea: Ukrainian grain still scarce, at a high price, 2022, <https://www.dw.com/sr/crno-more-ukrajinskij-%C5%BEita-jo%C5%A1-uvek-malo-at-a-high-price/a-62879578>, visited on: 10.9.2022.
- UN News, Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on ' attempted illegal annexation ', 2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492>, visited on: 13.10.2022.
- Vierlinger Julian, UN: Ukraine refugee crisis is Europe's biggest since WWII, 2022, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/un-ukraine-refugee-crisis-is-europes-biggest-since-wwii/>, visited on: 20.9.2022.
- Wihtol Robert, From the bookshelf: 'The economic weapon: the rise of sanctions as a tool of modern war', 2022, <https://www.aspistrategist.org.au/from-the-bookshelf-the-economic-weapon-the-rise-of-sanctions-as-a-tool-of-modern-war/>, visited on : 20.9.2022.
- Wikisource, Initiative on the safe transportation of grain and foodstuffs from Ukrainian ports, 2022, https://en.wikisource.org/wiki/Initiative_on_the_Safe_Transportation_of_Grain_and_Foodstuffs_from_Ukrainian_Ports, visited on : 18.10.2022.

UDK: (497.111):368.04:361.1
DOI: 10.5937/TokOsig2301075K

Marija B. Kovačević¹

FAKTORI KOJI UTIČU NA RAZVOJ DOBROVOLJNOG ZDRAVSTVENOG OSIGURANJA U REPUBLICI SRBIJI

PREGLEDNI RAD

Apstrakt

Dobrovoljno zdravstveno osiguranje omogućava viši nivo zdravstvenih usluga korisnicima, kao i obezbeđenje zdravstvenih usluga koje sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja nema u svojoj ponudi. Jedna od glavnih prednosti daljeg razvoja i rasta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji jeste znatno smanjenje visine troškova iz džepa građana u celokupnom zdravstvenom sistemu. Ključni argument u prilog dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja jeste taj da u kontekstu ograničenih javnih resursa za zdravstvenu zaštitu ono može unaprediti ciljeve zdravstvene politike tako što će olakšati fiskalni pritisak u zdravstvenom sektoru. Razvoj sektora osiguranja uslovljen je stanjem i kretanjima u realnom sektoru. U cilju boljeg funkcionisanja dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, neophodno je uspostaviti saradnju u okviru obaveznog i dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, raditi na povezivanju državnih i privatnih zdravstvenih institucija, pružiti bolju promociju usluga i uticati na povećanje zdravstvene pismenosti stanovništva. Putem bolje povezanosti privatnih i javnih zdravstvenih ustanova, obaveznih i dobrovoljnih oblika zdravstvenog osiguranja, boljom promocijom paketa usluga, bolje informisanosti ljudi o ovoj vrsti zdravstvenog osiguranja, kao i povećanjem nivoa životnog standarda stanovništva, utiče se na razvoj osnovnih faktora dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja.

Ključne reči: dobrovoljno zdravstveno osiguranje, zdravstvena zaštita stanovništva, troškovi zdravstvene zaštite, Herfindal-Hiršmanov indeks.

JEL klasifikacija: G22, I13.

¹ Ministarstvo odbrane i Vojska Srbije, Gardijska 5, Beograd, maja.kadet@gmail.com
Rad je primljen: 8. maja 2022.
Rad je prihvaćen: 12. aprila 2023.

I. Uvod

Zdravstveno osiguranje je vrsta osiguravajuće zaštite koja pokriva medicinske troškove prouzrokovane lečenjem nastalih bolesti. Ono je jedan od mehanizama finansiranja zdravstvenih sistema u mnogim zemljama. Objedinjuje rizike i omogućava finansijsku zaštitu korisnika zdravstvenog osiguranja od visokih troškova lečenja, koji mogu nastati usled nastupanja bolesti ili povrede.

Predmet istraživanja su faktori koji utiču na razvoj dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji. Cilj rada je da se na osnovu analize dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja izdvoje osnovni faktori razvoja, kao i da se predlože mere za poboljšanje dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji. Rad se sastoji iz tri dela. Prvi deo se odnosi na dobrovoljno zdravstveno osiguranje u Republici Srbiji, regulatorni okvir kojim je ova oblast regulisana i karakteristike dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. U drugom delu rada analizirani su osnovni faktori razvoja, uticaj makroekonomskih i drugih karakteristika na razvoj dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, dok je u trećem delu izvršena komparativna analiza sa zemljama u okruženju.

II. Dobrovoljno zdravstveno osiguranje u Republici Srbiji

Dobrovoljno zdravstveno osiguranje dobrovoljno se zaključuje i plaća bilo od strane osiguranika, bilo od strane poslodavca (u korist osiguranika). Dobrovoljno zdravstveno osiguranje finansira se iz sredstava uplaćenih premija, dok se visina premije u najvećoj meri određuje na osnovu visine rizika (Rakonjac-Antić, 2018). Visina premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja zavisi od pola, starosne dobi, vrste zanimanja i zdravstvenog stanja osiguranika. Zakon o osiguranju i Zakon o zdravstvenom osiguranju predstavljaju osnovu za sprovođenje dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. Republički fond za zdravstveno osiguranje, kao i društva za osiguranje, zaključuje polise dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja sa pravnim i fizičkim licima. Usluge dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja mogu biti pružene u vidu osnovnog pokrića (pregledi lekara opšte prakse i specijalistički pregledi, dijagnostika, primanje terapija u medicinskoj ustanovi ili kod kuće, hirurške i druge intervencije, zdravstvena zaštita trudnica, hitan sanitetski prevoz, hitna stomatologija) ili dopunskog pokrića (sistematski pregledi, oftalmološke i stomatološke usluge, lekovi na recept, fizikalna terapija, drugi oblici lečenja i nege).

U većini društava za osiguranje postoji nekoliko nivoa pokrića: osnovni paket usluga, prošireno i puno pokriće. Osnovni paket usluga većinom pokriva ambulantnu negu, ali ne uključuje stomatološke usluge, oftalmološke usluge, kao ni fizikalnu terapiju. Najčešće pokriva jedan godišnji sistematski pregled u ustanovi

po želji. Prošireno pokrće uključuje ambulantnu negu zajedno sa stomatološkim, oftalmološkim uslugama i uslugama fizikalne terapije, kao i pokrće troškova za lekove do određene sume. Puno pokrće uključuje kompletnu bolničku i ambulantnu negu, a u nekim društvima za osiguranje pokriva i troškove lečenja van zemlje. Polise dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja obezbeđuju bolničko i vanbolničko lečenje, a mogu biti individualne, porodične i kolektivne.

1. Zakonske odredbe koje regulišu dobrovoljno zdravstveno osiguranje

Prema Zakonu o zdravstvenom osiguranju, dobrovoljno zdravstveno osiguranje može da sprovodi i organizuje Republički fond za zdravstveno osiguranje, kao i pravna lica koja obavljaju delatnost osiguranja. Dobrovoljno zdravstveno osiguranje, bez obzira na vrstu osiguranja, ugovara se na period koji ne može biti kraći od 12 meseci osim ako tim zakonom nije drugačije određeno. Prema Zakonu o zdravstvenom osiguranju (član 174) definisane su tri vrste dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja: dopunsko, dodatno i privatno zdravstveno osiguranje.

Društva za osiguranje organizuju i sprovode dopunsko, dodatno i privatno zdravstveno osiguranje, kao i kombinaciju sve tri vrste zdravstvenog osiguranja. Republički fond za zdravstveno osiguranje organizuje i sprovodi dodatno i dopunsko zdravstveno osiguranje, kao i kombinaciju dodatnog i dopunskog zdravstvenog osiguranja. Sredstva za finansiranje dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja obezbeđuju se putem uplaćenih premija osiguranja, a u skladu sa zaključenim ugovorom o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju.

2. Karakteristike dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja

Prema informacijama iz Izveštaja Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, tokom 2018. godine zaključene su 13.743 polise dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, što je za 2.497 polisa više nego 2017. godine. Prihod po osnovu uplaćene premije iznosio je 16,67 miliona dinara, dok su ukupni rashodi u 2018. godini iznosili 5,93 miliona dinara (Izveštaj o finansijskom poslovanju RFZO za 2018. godinu).

U 2021. godini, kada su u pitanju društva za osiguranje, ukupna premija dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja iznosila je 6.904.958 hiljada dinara, ukupan broj osiguranja bio je 57.210, dok je broj osiguranika bio 12.060.268 (Izveštaj Narodne banke Srbije: Pregled broj osiguranja, broj osiguranika i premije po vrstama i tarifama osiguranja za Srbiju u 2021. godini). Stavljanjem u odnos ukupnog broja osiguranja dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja (57.210) i ukupnog broja neživotnih osiguranja (6.075.095), možemo zaključiti da je dobrovoljno zdravstveno osiguranje u ukupnom broju neživotnih osiguranja u 2021. godini učestvovalo sa 0,94%.

Tabela 1. Podaci o broju osiguranja, osiguranika i premiji dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja

Godina	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Broj osiguranja	49.069	58.776	66.268	44.247	57.210
Broj osiguranika	1.473.653	2.510.267	2.768.243	2.378.075	12.060.268
Premija osiguranja (iznos u hiljadama dinara)	2.859.554	3.465.351	4.581.469	5.416.185	6.904.958

Izvor: Izveštaj NBS – Pregled broja osiguranja, broja osiguranika i premije po vrstama i tarifama osiguranja za Srbiju

Prednost dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja je u tome da stanovništvu pruža mogućnost izbora, pružanje zdravstvenih usluga kvalitetno i na vreme, što utiče na produženje trajanja životnog veka osiguranika. Dobrovoljno zdravstveno osiguranje utiče na smanjenje prekomernog korišćenja zdravstvenih usluga, povećanje investicija u zdravstvo, smanjenje korupcije, raznolikost i elastičnost sistema zdravstvenog osiguranja (Kočović et al, 2013, prema Rakonjac-Antić, 2012). Ono ima za cilj da omogući viši nivo zdravstvenih usluga korisnicima i obezbeđenje zdravstvenih usluga koje sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja nema u svojoj ponudi, tako da time dodatno zdravstveno osiguranje ima najveći potencijal za razvoj.

Kako bi se procenila koncentracija tržišta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji kao mera za određivanje oblika tržišne strukture, na osnovu dostupnih podataka može se doći do traženih informacija. Koncentracija se definiše kao stepen u kome je na jednom tržištu ukupan obim prodaje ili ponude koncentrisan na manji broj učesnika (Jakšić et al, 2006). Definisanjem relevantnog tržišta može se izmeriti koncentracija na tržištu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. Relevantno tržište ima dva aspekta: predmetni i geografski aspekt. Povodom toga tržište mora da bude određeno prema vrsti robe i usluga koje se na njemu prodaju, i oivičeno prostorom na kome se oni kupuju ili prodaju (Labus, 2008). Teritorija Republike Srbije predstavlja područje na kojem se meri koncentracija tržišta i gde postoje specifični uslovi konkurencije za registrovana društva za osiguranje (Kočović et al, 2013).

Tabela 2. Prikaz ukupne premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja po društvima

	Društva za osiguranje	Ukupna premija (u 000 din.)	Apsolutno tržišno učešće	Relativno tržišno učešće
1	AMS	121.524	1,76%	0,046
2	DDOR	537.952	7,79%	0,204
3	Dunav	1.030.236	14,92%	0,391

	Društva za osiguranje	Ukupna premija (u 000 din.)	Apsolutno tržišno učešće	Relativno tržišno učešće
4	Generali	2.636.403	38,18%	2,559
5	Globos	32.958	0,48%	0,012
6	Milenijum	86.549	1,25%	0,033
7	Sava	289.097	4,19%	0,110
8	Triglav	463.701	6,71%	0,176
9	Uniq	747.178	10,82%	0,283
10	Wiener	959.360	13,89%	0,364
	Ukupno	6.904.958	100,00%	

Izvor: Izveštaj NBS na dan 31. 12. 2021.

U Tabeli 2 prikazani su prihodi od premije osiguranja koji su značajni prilikom računanja pokazatelja stepena tržišne koncentracije. Na tržištu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, na osnovu pokazatelja ukupne premije, dominira „Generali osiguranje“. Apsolutno tržišno učešće meri se odnosom prihoda od premije jednog društva za osiguranje i ukupnih prihoda svih društava za osiguranje na relevantnom tržištu. Stavljanjem u odnos prihoda od premije jednog društva za osiguranje i prihoda od premije najvećeg konkurenta („Generali“) na tržištu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja dobija se relativno tržišno učešće. Podaci o relativnom tržišnom učešću za društvo za osiguranje „Generali“ dobijaju se kada se prihod od premije lidera („Generali“) stavi u odnos sa prihodom od premije društva za osiguranje „Dunav“, koje je po iznosu ukupne premije odmah iza društva za osiguranje „Generali“. Na osnovu prikazanog u Tabeli 2, podaci o relativnom tržišnom učešću pokazuju da je „Generali“ ostvario 2,56 puta veći iznos prihoda od premije na tržištu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u odnosu na „Dunav osiguranje“.

Najpouzdaniji pokazatelj koncentracije tržišta je **Herfindal-Hiršmanov indeks (HHI)**. Važnost koja se pripisuje svakom društvu odgovara vrednosti tržišnog učešća (si), što podrazumeva da se indeks određuje kao zbir kvadrata tržišnih učešća konkurenata (Kostić et al, 2016).

HHI indeks računa se po sledećoj formuli:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

gde s_i označava učešće i -tog društva, a n predstavlja broj društava za osiguranje na tržištu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja (Kočović et al, 2013).

Tabela 3. Prikaz referentnih vrednosti Herfindal-Hiršmanovog indeksa (HHI)

Vrednost Herfindal-Hiršmanovog indeksa	Nivo koncentracije tržišta
$HHI < 1.000$	Nekoncentrisano
$1.000 \leq HHI < 1.800$	Umereno koncentrisano
$1.800 \leq HHI < 2.600$	Visoko koncentrisano
$2.600 \leq HHI < 10.000$	Veoma visoko koncentrisano
$HHI = 10.000$	Monopolski koncentrisano

Izvor: Kostić et al, 2016.

U Tabeli 3 prikazane su referentne vrednosti Herfindal Hiršman indeksa, koje se kreću u rasponu od 1.000, kada je tržište nekoncentrisano, pa do 10.000, u slučaju postojanja čistog monopola. Dobijena vrednost Herfindal Hiršmanovog indeksa od 2.118,48 pokazuje visoku koncentraciju tržišta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. Ono je još uvek u fazi razvoja, sa malim brojem osiguranika, malim brojem osiguravača i niskom ukupnom premijom osiguranja, ali ima prostora za unapređenje tržišne konkurencije (Kočović et al, 2013).

III. Uticaj makroekonomskih i drugih faktora na razvoj dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja

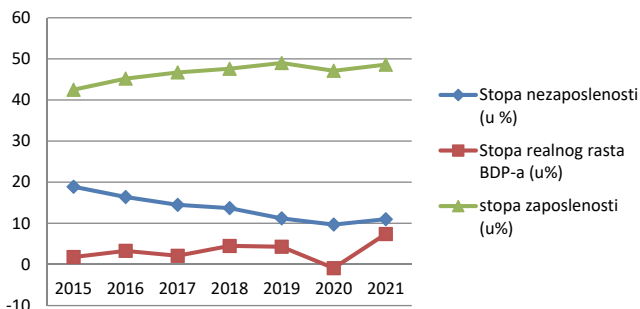
U razvijenim zemljama karakteristična je veća tražnja za uslugama dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja zato što postoji viši nivo dohotka po glavi stanovnika. Mali procenat korisnika dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja rezultat je niskog životnog standarda stanovništva. Visoke stope nezaposlenosti uzrok su smanjene tražnje za uslugama u sektoru osiguranja.

Dostupni podaci pokazuju sledeće:

- Prosečna zarada u Republici Srbiji u oktobru 2022. godine iznosila je 75.353,00 dinara, dok je prosečna potrošačka korpa u toj godini dostigla vrednost od 91.635,94 dinara, a minimalna potrošačka korpa vrednost od 47.591,98 dinara. U odnosu na isti period prethodne godine prosečna zarada u Republici Srbiji je u 2022. godini porasla za 9.305 dinara, dok je vrednost prosečne potrošačke korpe porasla za 12.526,06 dinara. S obzirom na to da je prosečna plata znatno niža od prosečne potrošačke korpe u Republici Srbiji, građani teško da mogu da izdvoje novčana sredstva za usluge dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. Na osnovu dostupnih podataka, može se zaključiti da cene znatno brže rastu nego što raste zarada. Kako bi građani pokrili troškove prosečne potrošačke korpe, neophodne su im 1,2 prosečne plate. Iako prosečne zarade iz godine u godinu rastu, one i dalje ne mogu da pokriju troškove prosečne potrošačke korpe, što znači da troškovi života nesrazmerno rastu u odnosu na zaradu.

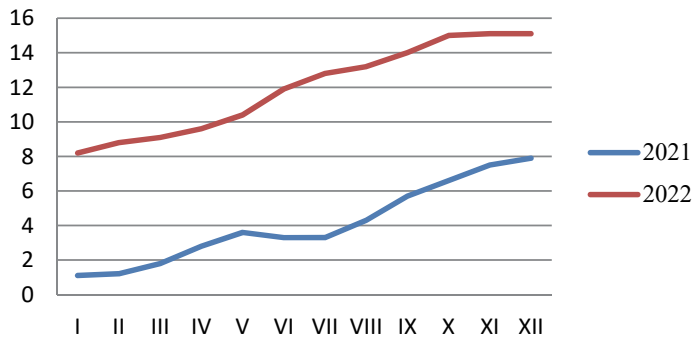
- Cene proizvoda i usluga lične potrošnje u oktobru 2022. godine, u odnosu na septembar 2022. godine, povećane su u proseku za 1,9%. Potrošačke cene u oktobru 2022. godine u poređenju sa istim mesecom 2021. godine povećane su za 15% (Republički zavod za statistiku).
- Stopa nezaposlenosti u Republici Srbiji, koja je 2015. godine iznosila 18,9%, a 2020. godine 9,7%, iako je iz godine u godinu opadala, i dalje je iznad svetskog proseka koji se za posmatrani period (2015-2020) kreće od 5,63% do 6,47% (*Trading Economics, Statistics*). Stanje pune zaposlenosti podrazumeva da je stopa nezaposlenosti (računata kao procentualno učešće nezaposlenih u ukupnom broju zaposlenih i nezaposlenih lica) manja od 5% (Devetaković et al, 2011). Činjenica je da nezaposleno stanovništvo ne raspoložbe adekvatnim novčanim sredstvima, tako da su realne mogućnosti za kupovinu ove vrste osiguranja minimalne. Stopa nezaposlenosti zabeležena u Sloveniji u 2021. godini iznosi 4,4%, u Hrvatskoj 8,7%, u Srbiji 11% i u Crnoj Gori 24,7% (*World Bank*).
- Bruto domaći proizvod (engl. *gross domestic product – GDP*) po glavi stanovnika važan je statistički pokazatelj na osnovu koga se meri bogatstvo jedne zemlje. Slovenija je u 2021. godini ostvarila GDP po glavi stanovnika u iznosu od 28.104 dolara, Hrvatska 16.247 dolara, Crna Gora 9.545 dolara i Srbija 8.748 dolara (*International Monetary Fund*). Još jedna mera životnog standarda stanovništva koja u obzir uzima troškove života u zemlji jeste paritet kupovne moći (engl. *purchasing power parity – PPP*) po glavi stanovnika. Taj pokazatelj u Sloveniji iznosi 49.967 dolara, u Hrvatskoj 37.546 dolara, u Srbiji 27.100 dolara i u Crnoj Gori 26.032 dolara. Slovenija i Hrvatska imaju veći PPP i GDP po glavi stanovnika u odnosu na Crnu Goru i Srbiju, što ukazuje na viši životni standard u ovim zemljama.

Grafikon 1. Stopa nezaposlenosti, zaposlenosti i stopa realnog rasta GDP-a u Republici Srbiji u % za period od 2015. do 2021. godine

Izvor: www.nbs.rs i www.stat.gov.rs

Grafikon 2. Godišnja stopa inflacije merena indeksima potrošačkih cena u Republici Srbiji u % za period od 2021. do 2022. godine

Izvor: www.stat.gov.rs

Nizak životni standard stanovništva koji je uslovljen visinom zarade i opštim nivoom cena, pad kupovne moći, nezaposlenost i siromaštvo znatno utiču na razvoj dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji. Grafički prikaz broj 2 pokazuje da je godišnja stopa inflacije u Republici Srbiji znatno porasla u 2022. godini u odnosu na 2021. godinu. Prema podacima Svetske banke, godišnja stopa inflacije merena indeksima potrošačkih cena u Sloveniji je iznosila 1,9%, u Hrvatskoj 2,6%, u Srbiji 4,1% i u Crnoj Gori 4,6%.

Pomenuti faktori predstavljaju prekretnicu za potencijalne osiguranike da se odluče na kupovinu polise dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja. Uloga dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja pokazala se kao značajna u periodu pandemije kovida 19, kada je zdravstveni sistem u većoj meri bio zaokupljen lečenjem obolelih od korone. Osiguranici koji su imali polisu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja potražili su zdravstvenu zaštitu u privatnoj zdravstvenoj ustanovi i time brže i lakše realizovali zdravstvene preglede, dok su oni koji nisu imali polisu dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja morali da plate preglede iz svog džepa. Razvoj sektora osiguranja povezan je s nivoom informisanosti stanovništva o značaju osiguranja, kretanjima i stanjem u realnom sektoru i naporima društava za osiguranje da svoje usluge unapređuju prateći potrebe osiguranika i potencijalnih osiguranika. Svetska zdravstvena organizacija definisala je zdravstvenu pismenost kao kognitivne i socijalne veštine i kapacitete potrebne za razumevanje informacija, pristup informacijama i korišćenje informacija na način koji promovise i štiti dobro zdravlje. Zdravstvena pismenost podrazumeva znanje pojedinca, sposobnost i motivaciju da razume i primeni informacije o zdravlju kako bi mogao donositi odluke vezane za zdravlje i time uticati na održavanje ili poboljšanje zdravlja tokom života (Sørensen et al, 2015). Nedovoljna zdravstvena pismenost povezana je s nepovoljnijim zdravstvenim

ishodima, neadekvatnim korišćenjem zdravstvenih usluga i većim medicinskim troškovima. U cilju boljeg funkcionisanja dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, osim zdravstvene pismenosti, važno je pružiti i bolju promociju usluga koja bi uticala na približavanje karakteristika ove vrste osiguranja potencijalnim korisnicima. S druge strane, društva za osiguranje treba da povećaju ponudu u pogledu uvođenja novih usluga i novih modela pokrivanja, čime bi se uticalo na razvoj pomenute vrste osiguranja. Pored navedenih faktora, problem u funkcionisanju dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja ogleda se u nedovoljnoj povezanosti obaveznih i dobrovoljnih oblika zdravstvenog osiguranja i javnih i privatnih zdravstvenih institucija (Kočović et al, 2013). Treba napomenuti da građani mnoge usluge zdravstvenog osiguranja koje ne uspeju da realizuju u sistemu obaveznog zdravstvenog osiguranja rešavaju odlaskom u privatnu zdravstvenu ustanovu, a zdravstvene usluge plaćaju direktno iz džepa. Potrebno je da dobrovoljno zdravstveno osiguranje pruži one usluge koje se ne pružaju u sistemu obaveznog zdravstvenog osiguranja, ili pružanje višeg nivoa i kvaliteta usluga, da bi se smanjili troškovi pojedinaca iz džepa. Oba sektora bi trebalo sinhronizovano da funkcionišu, po istim etičkim, stručnim i ekonomskim principima. Prema Odluci o planu razvoja zdravstvene zaštite, potrebna je razmena informacija, upotreba istih standarda kadra, prostora, opreme i procedura, izveštaja o radu i standarda kvaliteta, što predstavlja važne preduslove za unapređenje saradnje državnog i privatnog sektora.

U cilju razvoja dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji, Zakonom o porezu na dohodak građana uveden je povoljan poreski tretman premija do određenog iznosa. Ukupne poreske olakšice za dobrovoljno zdravstveno i dobrovoljno penzijsko osiguranje u 2022. godini iznosile su 6.541 dinar. U 2022. godini poslodavci su do sume doprinosa od 6.541 dinar bili oslobođeni plaćanja poreza na dohodak građana i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje. Zaposleni koji samostalno vrše uplatu doprinosa putem administrativne zabrane imaju pogodnost da do iznosa koji je zakonom propisan kao neoporeziv (6.541 dinar) ne plaćaju porez na dohodak građana čija je stopa 10%. Date poreske olakšice pozitivno utiču na funkcionisanje sistema dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja.

IV. Komparativna analiza razvijenosti tržišta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja i faktora razvoja s državama u okruženju

Kvalitetu i pouzdanosti zaključaka analize stepena razvijenosti tržišta (Kočović & Jovović, 2016) dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji doprinosi poređenje sa tržištima zemalja u regionu. Za poređenje tržišta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja izabrane su zemlje u regionu: Slovenija, Hrvatska i Crna Gora.

U Sloveniji, dobrovoljno zdravstveno osiguranje uvedeno je 1993. godine za pokrivanje participacije za obavezno zdravstveno osiguranje (Calcoen et al, 2017).

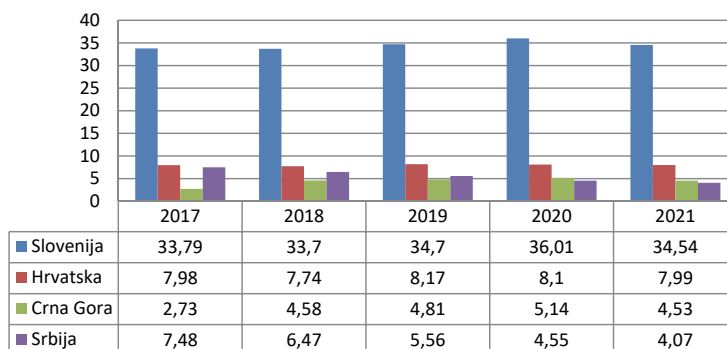
Taj oblik zdravstvenog osiguranja veoma je važan u Sloveniji jer pokriva oko polovine privatnih troškova. Participacije se primenjuju za posete lekarima opšte prakse, specijalistima, bolnicama, kao i za farmaceutske proizvode (Calcoen et al, 2017). Jedna od prednosti dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja jeste da omogući javnom sektoru da preusmeri troškove usluga na privatni sektor, koji može nadoknaditi veće troškove kroz premije (Alberht et al, 2022). Na osnovu podataka, može se videti da dobrovoljno zdravstveno osiguranje kupuje oko 73% stanovništva i pokazalo se značajnim za pokriće visokih troškova zdravstvene zaštite (Alberht et al, 2022).

Prema dostupnim podacima Agencije za nadzor osiguranja (Agencija za zavarovalni nadzor), udeo premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja izuzetno je visok, sa tendencijom rasta do 2020. godine i blagog pada u 2021. godini. U Sloveniji je najveći udeo premije u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja u 2021. godini dostiglo dobrovoljno zdravstveno osiguranje, dok su ostale vrste neživotnih osiguranja zabeležile dosta manji udeo u ukupnoj premiji.

Bruto premija dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Hrvatskoj u 2021. godini porasla je za 10,9% u odnosu na 2020. godinu, čime je nastavljen kontinuirani rast tržišta koji se udvostručio u poslednjih pet godina. Dobrovoljno zdravstveno osiguranje je u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja učestvovalo sa 7,99%, slično kao i u prethodnim godinama, što je pokazatelj da raste brzinom kojom raste i tržište, dok se najveći iznos premije odnosi na dopunsko zdravstveno osiguranje (67%), gde i dalje postoji visoki potencijal rasta (Hrvatski ured za osiguranje, 2021).

Udeo premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja u Crnoj Gori porastao je u 2018. godini u odnosu na 2017. godinu. U 2021. u odnosu na 2020. godinu premija dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja porasla je za 16% u apsolutnom iznosu (Agencija za nadzor osiguranja Crne Gore).

Grafikon 3: Udeo premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja (u %)

Izvor: Kalkulacija autora na osnovu podataka Narodne banke Srbije, Agencije za zavarovalni nadzor, Hrvatskog ureda za osiguranje i Agencije za nadzor osiguranja Crne Gore

Na osnovu grafičkog prikaza broj 3, Srbija i Crna Gora ostvarile su manje učešće premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja u odnosu na Hrvatsku i Sloveniju. Od posmatranih zemalja, Slovenija ima najveće učešće premije dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u ukupnoj premiji neživotnih osiguranja u 2021. godini, dok je najmanje učešće premije u posmatranoj godini zabeležila Srbija. Opšti pokazatelji stepena razvijenosti tržišta osiguranja, a ujedno i značajni indikatori ekonomske razvijenosti zemlje, jesu nivo premije osiguranja po glavi stanovnika i procentualno učešće premije osiguranja u bruto domaćem proizvodu (Kočović & Jovović, 2016). Dobrovoljno zdravstveno osiguranje je vrsta neživotnog osiguranja, pa se indikatori razvijenosti zemlje mogu posmatrati na osnovu dostupnih podataka za 2020. godinu koji se odnose na tržište neživotnog osiguranja. Slovenija je zauzela 27. mesto u svetu po indikatoru ukupne premije neživotnog osiguranja po stanovniku (gustina osiguranja), koji je iznosio 1.011 dolara. Taj pokazatelj je u Hrvatskoj iznosio 297 dolara, u Crnoj Gori 146 dolara, a u Srbiji 120 dolara. Srbija se prema indikatoru ukupne premije neživotnog osiguranja po stanovniku svrstava na 62. mesto u svetu. Ukupna premija neživotnog osiguranja u bruto domaćem proizvodu ili penetracija osiguranja u Sloveniji iznosila je 3,5%, u Hrvatskoj 2,2%, u Crnoj Gori 1,7%, u Srbiji 1,6%. Prema tom indikatoru, Srbija je rangirana na 63. mestu u svetu (Swiss Re Institute).

Na osnovu izvršene analize možemo videti da Slovenija i Hrvatska, koje su ujedno i zemlje članice Evropske unije, imaju bolji životni standard stanovništva od Srbije i Crne Gore.

V. Zaključak

Pravo na zdravstvenu zaštitu predstavlja jedno od najčešće korišćenih prava po osnovu zdravstvenog osiguranja. Mnogobrojna dostignuća u medicini dovela su do poboljšanja zdravstvenog stanja stanovništva u većini zemalja, ali su uticala i na rast troškova zdravstvene zaštite. Efikasnost funkcionisanja zdravstvene zaštite utiče na jačanje zdravlja stanovništva i na razvoj nacionalne ekonomije. Porast troškova zdravstvene zaštite uslovljen je pojačanom dinamikom starenja stanovništva, edukacijom stanovništva o neophodnosti sistema korišćenja zdravstvene zaštite, pojavom novih bolesti koje zahtevaju veća ulaganja kako bi se pronašli načini za njihovo izlečenje.

Dobrovoljno zdravstveno osiguranje predstavlja udruživanje osiguranika u zajednice rizika u okviru kojih se na bazi uplaćenih sredstava premija obezbeđuje zdravstvena zaštita usled nastupanja određenog broja zdravstvenih rizika. S većom zajednicom rizika, i premije za osiguranike su niže, predstavljaju manje opterećenje u odnosu na to da kada bi se zdravstvene usluge plaćale direktno iz džepa.

Odlika nacionalnog tržišta dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja je visoka koncentracija i nedovoljna pokrivenost stanovništva ovom vrstom osiguranja. Slaba informisanost stanovništva o ulozi i značaju dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja predstavlja jedan od faktora nedovoljne razvijenosti ove vrste osiguranja. Dobrovoljno

zdravstveno osiguranje je najbolji način da se pomogne ljudima da smanje finansijske izdatke koji nastaju kada zdravstvene usluge plaćaju iz džepa. Znatno broje stanovnika Republike Srbije ne pravi razliku između lečenja u privatnoj zdravstvenoj ustanovi i lečenja u okviru privatnog zdravstvenog osiguranja, jer većina privatnih zdravstvenih ustanova promoviše svoje aktivnosti kao zdravstveno osiguranje, a ne kao pružanje zdravstvenih usluga u okviru kojih pacijent uslugu plaća iz džepa. Zbog toga je važno informisati stanovništvo o dostupnosti usluga dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, kako bi mogli da izvuku maksimalnu korist. Razlog malog rasta tržišta jeste nizak životni standard stanovništva i nedostatak učešća privatnog sektora u finansiranju. Razvoj osnovnih faktora dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja u Republici Srbiji moguće je postići putem bolje informisanosti ljudi o ovoj vrsti zdravstvenog osiguranja, kao i povećanjem nivoa životnog standarda stanovništva. Takođe se putem bolje povezanosti privatnih i javnih zdravstvenih ustanova, obaveznih i dobrovoljnih oblika zdravstvenog osiguranja, te boljom promocijom paketa usluga utiče na razvoj dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja.

Literatura

- Agencija za nadzor osiguranja Crne Gore, https://www.ano.me/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=2&Itemid=69, pristupljeno: 22.01.2023.
- Albreht, T., Kuhar, M., Rupel, V.P. (2022). „Complementary health insurance in Slovenia“. *Health Insurance*, doi: 10.5772/intechopen.105150.
- Calcoen, P., Van de Ven, W. P. (2017). Voluntary Additional Health Insurance in the European Union: Free Market or Regulation? *European Journal of Health Law*, Vol 24(5), pp. 591-613, doi: 10.1163/15718093-12460339
- Devetaković, S., Jovanović-Gavrilović, B., Rikalović, G. (2011). *Nacionalna ekonomija*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Hrvatski ured za osiguranje. Tržište osiguranja u Republici Hrvatskoj, https://huo.hr/upload_data/site_files/godisnje_izvjesce_2021-web.pdf, pristupljeno: 21.01.2023.
- Institut za javno zdravlje "Batut": Troškovi zdravstvene zaštite prema mkb 2010-2017.pdf: <https://www.batut.org.rs/download/nzr/Troskovi%20zdravstvene%20zastite%20prema%20mkb%202010-2017.pdf>, pristupljeno: 22.12.2021.
- International Monetary Fund, www.imf.org, pristupljeno: 23.01.2023.
- Izveštaj o finansijskom poslovanju RFZO za 2018. godinu: https://www.rfzo.rs/download/fin_plan/18.04.2019.%20Izvestaj%20o%20finansijskom%20poslovanju%20RFZO%20za%202018.%20godinu.pdf, pristupljeno: 18.01.2023.

- Jakšić, M., Aćimović, S., Backović, M., Cerović, B., Medojević, B. (2006). *Ekonomski rečnik*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Kočović, J., Jovović, M. (2016). „Uticaj liberalizacije i privatizacije na razvoj tržišta osiguranja u Srbiji“. *Tokovi osiguranja*, No. 1, pp. 5-20.
- Kočović, J., Rakonjac-Antić, T., Rajić, V. (2013). „Dobrovoljno zdravstveno osiguranje kao dopuna obaveznom zdravstvenom osiguranju u Srbiji“, *Ekonomске teme*, Vol. 51(3), pp. 541-560.
- Kostić, M., Maksimović, Lj., Stojanović, B. (2016). „The limitations of competition in the insurance markets of Slovenia, Croatia and Serbia“. *Economic Research - Ekonomska Istraživanja*, Vol. 29(1), pp. 395-418, doi: 10.1080/1331677X.2016.1169703.
- Labus, M. (2008). Upporedna analiza relevantnog tržišta: Koncept i primena. Savez ekonomista Srbije i Udruženje korporativnih direktora Srbije, Savetovanje „Tranzicija, dostizanje EU i povezane teme“.
- Narodna banka Srbije. Sektor za poslove nadzora nad obavljanjem delatnosti osiguranja, odeljenje za aktuarske poslove i statistiku: Ukupna premija osiguranja po društvima i vrstama osiguranja za datum 31.12.2021. godine, https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/osiguranje/godisnji/god_T1_2021.pdf, pristupljeno: 18.01.2023.
- Narodna banka Srbije. Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema u 2020. godini.
- Narodna banka Srbije, <https://nbs.rs/sr/drugi-nivo-navigacije/statistika/>, pristupljeno: 05.01.2022.
- Narodna banka Srbije, https://nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/zastita-korisnika/prospekti/50_dobrovoljno_zdravstveno.pdf, pristupljeno: 18.12.2021.
- Odluka o planu razvoja zdravstvene zaštite, http://pravni-skener.org/pdf/sr/baza_propisa/58.pdf, pristupljeno 06.01.2022.
- OECD. Private Health Insurance in OECD Countries. The OECD Health Project, 2004, doi:10.1787/9789264007454-en
- Plan razvoja zdravstvene zaštite, <https://www.lks.org.vs>, pristupljeno: 15.01.2022.
- Rakonjac-Antić, T. (2018), *Penzijsko i zdravstveno osiguranje*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Republički fond za zdravstveno osiguranje, <https://www.rfzo.rs/index.php/dzo>, pristupljeno: 11.12.2021.
- Republički zavod za statistiku, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211329.pdf>, pristupljeno: 03.01.2022. godine.

- Sørensen et al (2015) "Health literacy in Europe: comparative results of the European health literacy survey (HLS-EU)", *European Journal of Public Health*, Vol 25(6), pp. 1053-1058, doi: 10.1093/eurpub/ckv043
- Swiss Re Sigma (2021). World Insurance: the recovery gains pace, *www.swissre.com*, 23.01.2023.
- Trading Economics – Employment rate, <https://tradingeconomics.com/country-list/employment-rate>, pristupljeno: 05.01.2022.
- Uprava za statistiku Crne Gore, *www.monstat.org*, pristupljeno: 24/01/2023.
- Uredba o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, br. 108/2008 i 49/2009.
- World bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS>, pristupljeno: 22.01.2023.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti (*Sl. glasnik RS*, br. 10/2005, 72/2009 – dr. zakon, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 – dr. zakon, 93/2014, 96/2015, 106/2015, 105/2017 – dr. zakon i 113/2017 – dr. zakon).
- Zakon o zdravstvenom osiguranju (*Sl. glasnik RS*, br. 107/2005, 109/2005 – ispr., 57/2011, 110/2012 – odluka US, 119/2012, 99/2014, 123/2014, 126/2014 – odluka US, 106/2015 i 10/2016 – dr. zakon).
- Zakon o porezu na dohodak građana (*Sl. glasnik RS*, br. 24/2001, 80/2002, 80/2002 - dr. zakon, 135/2004, 62/2006, 65/2006 – ispr., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 – odluka US, 7/2012 – usklađeni din. izn., 93/2012, 114/2012 – odluka US, 8/2013 – usklađeni din. izn., 47/2013, 48/2013 – ispr., 108/2013, 6/2014 – usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 – dr. zakon, 5/2015 – usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 – usklađeni din. izn., 7/2017 – usklađeni din. izn., 113/2017, 7/2018 – usklađeni din. izn., 95/2018, 4/2019 – usklađeni din. izn., 86/2019, 5/2020 – usklađeni din. izn., 153/2020, 156/2020 – usklađeni din. izn., 6/2021 – usklađeni din. izn., 44/2021, 118/2021, 132/2021 – usklađeni din. izn., 10/2022 – usklađeni din. izn., 138/2022, 144/2022 – usklađeni din. izn.).

UDK: (497.111):368.04:361.1
DOI: 10.5937/TokOsig2301075K

Marija B. Kovačević¹

FACTORS AFFECTING DEVELOPMENT OF VOLUNTARY HEALTH INSURANCE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

REVIEW ARTICLE

Abstract

Voluntary health insurance enables a higher level of healthcare services for users and provision of healthcare services not included in the compulsory health insurance system. One of the main advantages of further development and growth of voluntary health insurance in the Republic of Serbia is a significant reduction of expenses of citizens in the entire healthcare system. A key argument in favour of voluntary health insurance is that, in the context of limited public resources for healthcare, it can advance healthcare policy goals by easing fiscal pressure on the healthcare sector. The situation and trends in the real sector influence development of the insurance sector. In order to improve voluntary health insurance, it is necessary to establish cooperation within compulsory and voluntary health insurance, work on connecting state and private healthcare institutions, provide better promotion of services and influence the increase in health literacy of citizens. Better connection of private and public healthcare institutions, compulsory and voluntary health insurance, better promotion of service packages, better information provided to citizens about this type of health insurance, as well as increasing the standard of living, influence development of the basic factors of voluntary health insurance.

Key words: *voluntary health insurance, health protection of citizens, healthcare costs, Herfindahl-Hirschman index.*

JEL classification: G22, I13.

¹ Ministry of Defence and the Serbian Armed Forces, Gardijska 5, Belgrade, maja.kadet@gmail.com
Paper received on: 8 May 2022
Paper accepted on: 12 April 2023

I. Introduction

Health insurance is a type of insurance that covers medical expenses caused by the treatment of illnesses. It is one of the mechanisms for financing healthcare systems in many countries. It consolidates risks and enables financial protection of health insurance users against high treatment costs, which may arise due to an illness or an injury.

The subject of research are factors influencing development of voluntary health insurance in the Republic of Serbia. Aim of the paper is to identify the basic factors of development based on the analysis of voluntary health insurance, as well as to propose measures for improvement of voluntary health insurance in the Republic of Serbia. The paper consists of three parts. The first part refers to voluntary health insurance in the Republic of Serbia, the regulatory framework for this area and the characteristics of voluntary health insurance. In the second part of the paper, the main factors of development, the influence of macroeconomic and other characteristics on development of voluntary health insurance were analysed, while in the third part, a comparative analysis with surrounding countries was performed.

II. Voluntary Health Insurance in the Republic of Serbia

Voluntary health insurance is concluded and paid by either an insured or an employer (in favour of an insured). Voluntary health insurance is financed from paid premiums, while the amount of the premium is largely determined based on the amount of risk (Rakonjac-Antić, 2018). Amount of the voluntary health insurance premium depends on the gender, age, occupation and health condition of an insured. The Insurance Law and the Health Insurance Law present the basis for implementation of voluntary health insurance. The National Insurance Fund of the Republic of Serbia and insurance companies conclude voluntary health insurance policies with legal and natural entities. Voluntary health insurance services can be provided as a basic coverage (general practitioner examinations and specialist examinations, diagnostics, therapies in a medical institution or at home, surgical and other interventions, healthcare for pregnant women, emergency medical transport, emergency dentistry) or supplementary coverage (systematic examinations, ophthalmological and dental services, prescription drugs, physical therapy, other forms of treatment and care).

Most insurance companies offer several packages: basic, extended and full coverage. The basic coverage mostly includes outpatient care, but does not include dental, ophthalmological or physical therapy services. Most often, it covers

one annual systematic examination in a healthcare institution. Extended coverage includes outpatient care along with dental, ophthalmological and physical therapy services, as well as cover for drug expenses up to a certain amount. Full coverage includes a complete inpatient and outpatient care, and some insurance companies cover expenses of treatment abroad. Voluntary health insurance policies provide inpatient and outpatient care, and can be individual, family and collective.

1. Legal Provisions Governing Voluntary Health Insurance

According to the Health Insurance Law, voluntary health insurance can be implemented and organized by the National Insurance Fund of the Republic of Serbia, as well as by legal entities dealing with insurance. Voluntary health insurance, regardless of the type of insurance, is contracted for a period that cannot be shorter than 12 months, unless otherwise specified by that law. According to the Health Insurance Law (Article 174), three types of voluntary health insurance are defined: supplementary, additional and private health insurance.

Insurance companies organize and implement supplementary, additional and private health insurance, and a combination of all three types of health insurance. The National Insurance Fund of the Republic of Serbia organizes and implements additional and supplementary health insurance, and a combination of additional and supplementary health insurance. Funds for voluntary health insurance are provided through paid insurance premiums, in accordance with a concluded voluntary health insurance contract.

2. Characteristics of Voluntary Health Insurance

According to data from the Report of the National Insurance Fund of the Republic of Serbia, 13,743 voluntary health insurance policies were concluded in 2018, which was by 2,497 policies more than in 2017. Income from paid premium amounted to 16.67 million dinars, while total expenditures in 2018 amounted to 5.93 million dinars (Report on Financial Operations of the NHIF for 2018).

In 2021, insurance companies recorded total premium of voluntary health insurance amounted to 6,904,958 thousand dinars. Total number of insurance policies was 57,210, with 12,060,268 insured persons (Report of the National Bank of Serbia: Overview of the number of insurances, insureds and premiums by type of insurance and tariff for Serbia in 2021). By comparing the total number of voluntary health insurances (57,210) and the total number of non-life insurances (6,075,095), we can conclude that voluntary health insurance accounted for 0.94% of the total number of non-life insurances in 2021.

Table 1 Data on number of insurances, insureds and voluntary health insurance premium

Year	2017	2018	2019	2020	2021
Number of insurances	49,069	58,776	66,268	44,247	57,210
Number of insureds	1,473,653	2,510,267	2,768,243	2,378,075	12,060,268
Insurance premium (in thousand dinars)	2,859,554	3,465,351	4,581,469	5,416,185	6,904,958

Source: Report of the NBS– Overview of insurances, insureds and premium by type of insurance and tariff for Serbia

The advantage of voluntary health insurance is that it provides the possibility of choice, provision of quality and timely healthcare services, which affects the life expectancy of insureds. Voluntary health insurance affects the reduction of excessive use of healthcare services, the increase of investments in healthcare system, the reduction of corruption, the diversity and elasticity of the healthcare insurance system (Kočović et al, 2013, according to Rakonjac-Antić, 2012). It aims to provide a higher level of healthcare services to users and healthcare services that the compulsory health insurance system does not offer, so that additional health insurance has the greatest potential for development.

In order to evaluate the concentration of the voluntary health insurance market in the Republic of Serbia as a measure for determining the form of the market structure, the required information can be obtained based on available data. Concentration is defined as the degree to which the total volume of sales or supply in one market is concentrated on a smaller number of participants (Jakšić et al, 2006). By defining a relevant market, concentration in the voluntary health insurance market can be measured. A relevant market has two aspects: the subject and the geography. Therefore, the market must be defined according to the type of offered goods and services, and bordered by space where they are bought or sold (Labus, 2008). The Republic of Serbia is an area where market concentration is measured and where there are specific conditions of competition for registered insurance companies (Kočović et al, 2013).

Table 2 Overview of total voluntary health insurance premium per company

	Insurance company	Total premium (in 000 RSD)	Absolute market share	Relative market share
1	AMS	121,524	1.76%	0.046
2	DDOR	537,952	7.79%	0.204
3	Dunav	1,030,236	14.92%	0.391
4	Generali	2,636,403	38.18%	2.559

	Insurance company	Total premium (in 000 RSD)	Absolute market share	Relative market share
5	Globos	32,958	0.48%	0.012
6	Milenijum	86,549	1.25%	0.033
7	Sava	289,097	4.19%	0.110
8	Triglav	463,701	6.71%	0.176
9	Uniqa	747,178	10.82%	0.283
10	Wiener	959,360	13.89%	0.364
	Total	6,904,958	100.00%	

Source: NBS Report as at 31 December 2021

Table 2 shows income from insurance premium that is significant when calculating indicators of the market concentration degree. "Generali osiguranje" dominates the market of voluntary health insurance, based on the total premium indicators. Absolute market share is measured by the ratio of premium income of one insurance company to the total income of all insurance companies in the relevant market. By comparing the premium income of one insurance company with the premium income of the largest competitor ("Generali") in the voluntary health insurance market, a relative market share is obtained. Data on relative market share of "Generali" is obtained when the premium income from the leader ("Generali") is compared with the premium income from "Dunav", which is just behind "Generali" in terms of total premium. Based on data in Table 2, data on relative market share show that "Generali" achieved 2.56 times the amount of premium income in the voluntary health insurance market compared to "Dunav osiguranje".

The most reliable indicator of market concentration is the **Herfindahl-Hirschman Index (HHI)**. The importance attributed to each company corresponds to the value of the market share (s_i), which means that the index is calculated by squaring the market share of each company and then summing the resulting numbers (Kostić et al, 2016).

HHI index is calculated as follows:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

where S_i means share of the company i , and n presents the number of insurance companies in the voluntary health insurance market (Kočović et al, 2013).

Table 3 Overview of values of Herfindahl-Hirschman Index (HHI)

Value of Herfindahl-Hirschman Index	Market concentration
$HHI < 1.000$	Unconcentrated
$1.000 \leq HHI < 1.800$	Moderate
$1.800 \leq HHI < 2.600$	High concentration
$2.600 \leq HHI < 10.000$	Highly concentrated
$HHI = 10.000$	Monopoly

Source: (Kostić et al, 2016)

Table 3 shows values of the Herfindahl-Hirschman Index ranging from 1,000, when the market is unconcentrated, to 10,000 in case of a monopoly. Obtained Herfindahl-Hirschman Index value of 2,118.48 shows a high concentration of the voluntary health insurance market. It is still in the development phase, with a small number of insureds, a small number of insurers and a low total insurance premium, but there is room for improving market competition (Kočović et al, 2013).

III. Influence of Macroeconomic and Other Factors on Development of Voluntary Health Insurance

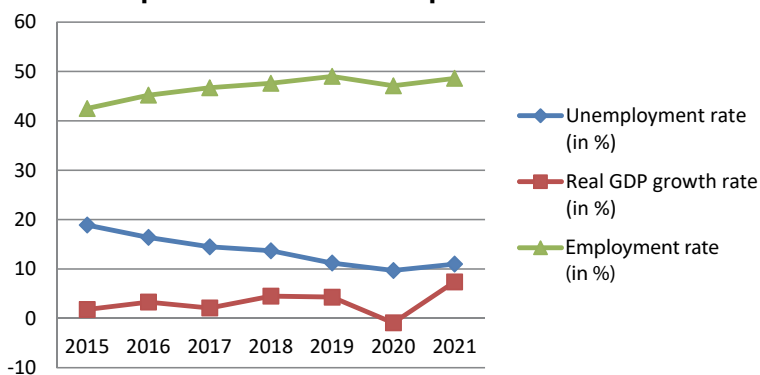
In developed countries, a higher demand for voluntary health insurance services is characteristic because there is a higher level of income per capita. A small percentage of voluntary health insurance users is result of the low standard of living. High unemployment rates are the cause of reduced demand for services in the insurance sector.

Available data show the following:

- Average salary in the Republic of Serbia in October 2022 was 75,353.00 dinars, while the average basket of goods in that year reached 91,635.94 dinars, and the minimum basket of goods was 47,591.98 dinars. Compared to the same period of the previous year, the average salary in the Republic of Serbia increased by 9,305 dinars in 2022, while the value of the average basket of goods increased by 12,526.06 dinars. Given that the average salary is significantly lower than the average basket of goods in the Republic of Serbia, citizens can hardly allocate funds for voluntary health insurance. Based on available data, it can be concluded that prices are growing much faster than salaries. In order for citizens to cover the costs of the average basket of goods, they need 1.2 average salaries. Although average salaries are increasing on yearly basis, they still cannot cover the costs of the average basket of goods, which means that the cost of living is rising disproportionately in relation to salaries.

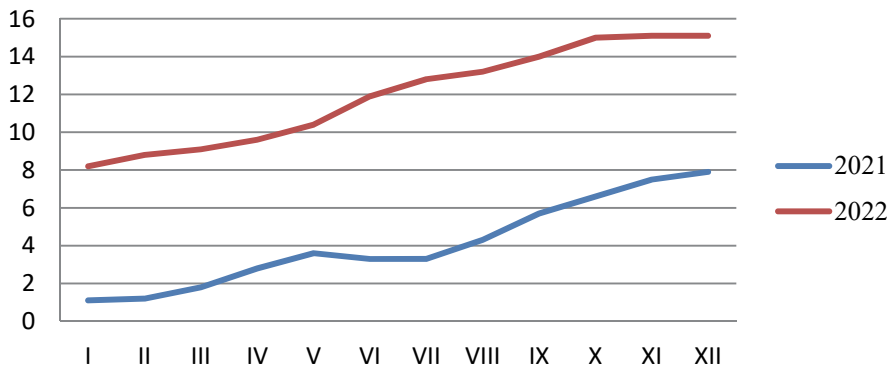
- Prices of personal products and services in October 2022, compared to September 2022, increased by an average of 1.9%. Consumer prices in October 2022 compared to the same month in 2021 increased by 15% (Statistical Office of the Republic of Serbia).
- The unemployment rate in the Republic of Serbia (18.9% in 2015, and 9.7% in 2020), although it has been decreasing on yearly basis, was still above the world average for the observed period (2015-2020) ranging from 5.63% to 6.47% (Trading Economics, Statista). Full employment means that the unemployment rate (calculated as a percentage of the unemployed in the total number of employed and unemployed persons) is less than 5% (Deve-taković et al, 2011). The fact is that the unemployed do not have adequate funds, so that real possibilities for purchasing this type of insurance are minimal. The unemployment rate recorded in Slovenia in 2021 was 4.4%, in Croatia 8.7%, in Serbia 11% and in Montenegro 24.7% (World Bank).
- Gross domestic product (GDP) per capita is an important statistical indicator based on which the wealth of a country is measured. In 2021, Slovenia achieved GDP per capita at the amount of 28,104 dollars, Croatia 16,247 dollars, Montenegro 9,545 dollars and Serbia 8,748 dollars (International Monetary Fund). Another measure of the standard of living that takes into account the cost of living in a country is purchasing power parity (PPP) per capita. This indicator in Slovenia is 49,967 dollars, in Croatia 37,546 dollars, in Serbia 27,100 dollars and in Montenegro 26,032 dollars. Slovenia and Croatia have a higher PPP and GDP per capita compared to Montenegro and Serbia, which indicates a higher standard of living in these countries.

Graph 1 Rate of unemployment, employment and the real GDP growth rate in the Republic of Serbia in % for period from 2015 to 2021

Source: www.nbs.rs and www.stat.gov.rs

Graph 2 Annual inflation rate measured in consumer price indices in the Republic of Serbia in % for period from 2021 to 2022

Source: www.stat.gov.rs

Low standard of living that is determined by salaries and the general prices, decline in purchasing power, unemployment and poverty significantly affect the development of voluntary health insurance in the Republic of Serbia. Graph number 2 shows that the annual inflation rate in the Republic of Serbia has increased significantly in 2022 compared to 2021. According to data from the World Bank, the annual inflation rate measured by consumer price indices in Slovenia was 1.9%, in Croatia 2.6%, in Serbia 4.1% and in Montenegro 4.6%.

The stated factors present a turning point for potential insureds to decide to purchase a voluntary health insurance policy. Role of voluntary health insurance proved to be significant during Covid-19 pandemic, when the healthcare system was largely occupied with treating patients infected with Covid-19. Insureds who had a voluntary health insurance policy sought healthcare in a private healthcare institution and thus underwent medical examinations faster and easier, while those who did not have a voluntary health insurance policy had to pay for examinations. Development of the insurance sector is connected to the level of citizens' awareness about the importance of insurance, trends and the situation in the real sector and the efforts of insurance companies to improve their services by following needs of insureds and potential insureds. The World Health Organization defined health literacy as cognitive and social skills and capacities needed to understand, access and use information in a way that promotes and protects good health. Health literacy means an individual's knowledge, ability and motivation to understand and apply health information in order to be able to make health-related decisions and thereby influence maintenance or improvement of health throughout life (Sørensen et al, 2015). Insufficient health literacy is associated with less favourable health outcomes, inadequate use of healthcare

services, and higher medical costs. In order to improve voluntary health insurance, in addition to health literacy, it is important to provide better promotion of services that would make potential insureds understand characteristics of this type of insurance. On the other hand, insurance companies should increase their offer in terms of introducing new services and new coverage models, which would affect development of the said type of insurance. In addition to the aforementioned factors, the problem in voluntary health insurance is reflected in insufficient connection between compulsory and voluntary forms of health insurance and public and private healthcare institutions (Kočović et al, 2013). It should be noted that when citizens cannot perform any medical examination within the compulsory health insurance system they go to a private healthcare institution, and pay for services. Voluntary health insurance should provide those services that are not included in the compulsory healthcare insurance system, or provide a higher level and quality of services, in order to reduce the costs of individuals. Both sectors should be synchronised, according to the same ethical, professional and economic principles. According to the Decision on the Healthcare Development Plan, it is necessary to exchange information, use the same standards for staff, space, equipment and procedures, work reports and quality standards, which are important prerequisites for improving cooperation between the state and private sectors.

In order to develop voluntary health insurance in the Republic of Serbia, the Law on Personal Income Tax introduced a favourable tax treatment of premiums up to a certain amount. Total tax reliefs for voluntary health and voluntary pension insurance in 2022 amounted to 6,541 dinars. In 2022, employers were exempted from paying personal income tax and contributions for compulsory social insurance up to the amount of contribution of 6,541 dinars. Employees who independently pay contributions through an administration order have the advantage of not paying personal income tax up to the amount prescribed by law as non-taxable (6,541 dinars) whose rate is 10%. The tax reliefs have a positive effect on the functioning of the voluntary health insurance system.

IV. Comparative Analysis of Development of the Voluntary Health Insurance Market and Development Factors with Surrounding Countries

Comparison with markets of the countries in the region contributes to quality and reliability of the conclusions from the analysis of the degree of development of the voluntary health insurance market (Kočović & Jovović, 2016) in the Republic of Serbia. Slovenia, Croatia and Montenegro were included in comparison of voluntary health insurance market.

In Slovenia, voluntary health insurance was introduced in 1993 to cover co-payments for compulsory health insurance (Calcoen et al, 2017). This form of health insurance

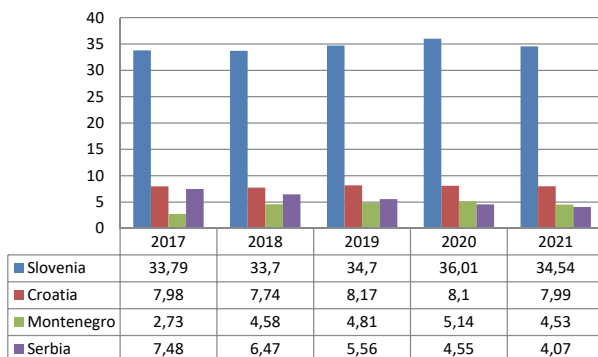
is important in Slovenia because it covers about half of private expenses. Co-payments are charged for visits to general practitioners, specialists, hospitals and pharmaceutical products (Calcoen et al, 2017). One of the benefits of voluntary health insurance is that it allows the public sector to shift the cost of services to the private sector, which can offset higher costs through premiums (Alberth et al, 2022). According to data, it can be concluded that about 73% of the population purchased voluntary health insurance that has proven to be significant in covering high costs of healthcare (Alberth et al, 2022).

According to available data of the Insurance Supervision Agency, share of voluntary health insurance premium in total non-life insurance premium is extremely high, with a tendency of growth until 2020 and a slight decrease in 2021. In Slovenia, the largest premium share in total non-life insurance premium in 2021 was achieved by voluntary health insurance, while other types of non-life insurance recorded a much smaller share in total premium.

Gross premium of voluntary health insurance in Croatia in 2021 increased by 10.9% compared to 2020, thus continuing market growth, which doubled in the last five years. Voluntary health insurance accounted for 7.99% of total non-life insurance premium, similar to previous years, which is an indicator that it was growing at the same rate as the market, while the largest amount of premium referred to supplementary health insurance (67%), where there was still a high potential for growth (Croatian Insurance Bureau, 2021).

Share of voluntary health insurance premium in total non-life insurance premium in Montenegro increased in 2018 compared to 2017. In 2021, compared to 2020, voluntary health insurance premium increased by 16% in the absolute amount (Insurance Supervision Agency of Montenegro).

Graph 3 Share of voluntary health insurance premium in total non-life insurance premium (in %)

Source: Author's calculation based on data from the National Bank of Serbia, Insurance Supervision Agency of Slovenia, Croatian Insurance Bureau and Insurance Supervision Agency of Montenegro

According to Graph number 3, Serbia and Montenegro achieved a smaller share of voluntary health insurance premium in total non-life insurance premium compared to Croatia and Slovenia. Of all observed countries, Slovenia has the largest share of voluntary health insurance premium in total non-life insurance premium in 2021, while Serbia recorded the smallest share of premium in the observed year. General indicators of the level of development of the insurance market, and at the same time significant indicators of the country's economic development, are the insurance premium per capita and the percentage share of insurance premium in GDP (Kočović & Jovović, 2016). Voluntary health insurance is a type of non-life insurance, so the country's development indicators can be observed according to available data for 2020 related to non-life insurance market. Slovenia is 27th in the world according to the indicator of the total non-life insurance premium per capita (insurance density), which was 1,011 dollars. This indicator was 297 dollars in Croatia, 146 dollars in Montenegro, and 120 dollars in Serbia. According to the indicator of total non-life insurance premium per capita, Serbia is 62nd in the world. Total non-life insurance premium in GDP or insurance penetration in Slovenia was 3.5%, in Croatia 2.2%, in Montenegro 1.7%, in Serbia 1.6%. According to that indicator, Serbia is 63rd in the world (Swiss Re Institute).

Based on the analysis, we can see that Slovenia and Croatia, which are member states of the European Union, have a better standard of living than Serbia and Montenegro.

V. Conclusion

Right to health protection is one of the most frequently used rights based on health insurance. Numerous achievements in medicine led to improvement of the health status of citizens in most countries, but they also influenced the growth of healthcare costs. Effectiveness of healthcare system affects the strengthening of the citizens' health and development of the national economy. Increase in healthcare costs is conditioned by increased dynamics of population aging, education of population about the necessity of using the healthcare system, appearance of new diseases that require greater investment in order to find ways to cure them.

Voluntary health insurance presents an association of insured persons into risk pools within which, based on paid premiums, healthcare is provided due to occurrence of a certain number of health risks. With a greater risk pool, premiums for the insureds are lower, representing less of a burden than if healthcare services were paid directly by insureds.

A feature of the national voluntary health insurance market is high concentration and insufficient coverage of the population with this type of insurance. Poor knowledge of citizens about the role and importance of voluntary health insurance

is one of the factors of insufficient development of this type of insurance. Voluntary health insurance is the best way to help people reduce financial expenses arising when they pay for healthcare services. A significant number of citizens of the Republic of Serbia do not differentiate treatments in a private healthcare institution and treatments within the private health insurance, because most private healthcare institutions promote their activities as health insurance, not as provision of healthcare services for which a patient pays for. Therefore, it is important to inform citizens about the availability of voluntary health insurance services, so that they can get the maximum benefit. The reason behind small growth of the market is the low standard of living and the lack of participation of the private sector in financing. Development of basic factors of voluntary health insurance in the Republic of Serbia can be achieved by better informing people about this type of health insurance, as well as by increasing the standard of living. In addition, development of voluntary health insurance is influenced by better connection of private and public healthcare institutions, compulsory and voluntary forms of health insurance, and better promotion of service packages.

Translated by: **Jelena Rajković**

Literature

- Agencija za nadzor osiguranja Crne Gore, https://www.ano.me/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=2&Itemid=69, accessed: 22/01/2023.
- Albrecht, T., Kuhar, M., Rupel, V.P. (2022). Complementary health insurance in Slovenia. *Health Insurance*, doi: 10.5772/intechopen.105150.
- Calcoen, P., Van de Ven, W. P. (2017). "Voluntary Additional Health Insurance in the European Union: Free Market or Regulation?" *European Journal of Health Law*, Vol 24(5), pp. 591-613, doi: 10.1163/15718093-12460339
- Devetaković, S., Jovanović-Gavrilović, B., Rikalović, G. (2011). *Nacionalna ekonomija*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Hrvatski ured za osiguranje. Tržište osiguranja u Republici Hrvatskoj, https://huo.hr/upload_data/site_files/godisnje_izvjesce_2021-web.pdf, accessed: 21/01/2023.
- Institut za javno zdravlje "Batut": Troškovi zdravstvene zaštite prema mkb 2010-2017.pdf: <https://www.batut.org.rs/download/nzr/Troskovi%20zdravstvene%20zastite%20prema%20mkb%202010-2017.pdf>, accessed: 22/12/2021.
- International Monetary Fund, www.imf.org, pristupljeno: 23/01/2023.
- Izveštaj o finansijskom poslovanju RFZO za 2018. godinu: https://www.rfzo.rs/download/fin_plan/18.04.2019.%20Izvestaj%20o%20finansijskom%20poslovanju%20RFZO%20za%202018.%20godinu.pdf, accessed: 18/01/2023.

- Jakšić, M., Aćimović, S., Backović, M., Cerović, B., Medojević, B. (2006). *Ekonomski rečnik*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Kočović, J., Jovović, M. (2016). "Uticaj liberalizacije i privatizacije na razvoj tržišta osiguranja u Srbiji". *Tokovi osiguranja*, No. 1, pp. 5-20.
- Kočović, J., Rakonjac-Antić, T., Rajić, V. (2013). "Dobrovoljno zdravstveno osiguranje kao dopuna obaveznom zdravstvenom osiguranju u Srbiji", *Ekonomske teme*, Vol. 51(3), pp. 541-560.
- Kostić, M., Maksimović, Lj., Stojanović, B. (2016). "The limitations of competition in the insurance markets of Slovenia, Croatia and Serbia". *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, Vol. 29(1), pp. 395-418, doi: 10.1080/1331677X.2016.1169703.
- Labus, M. (2008). Uopredna analiza relevantnog tržišta: Koncept i primena. Savez ekonomista Srbije i Udruženje korporativnih direktora Srbije, Savetovanje "Tranzicija, dostizanje EU i povezane teme".
- Narodna banka Srbije. Sektor za poslove nadzora nad obavljanjem delatnosti osiguranja, Odeljenje za aktuarske poslove i statistiku: Ukupna premija osiguranja po društvima i vrstama osiguranja za datum 31.12.2021. godine, https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/osiguranje/godisnji/god_T1_2021.pdf, accessed: 18/01/2023.
- Narodna banka Srbije. Godišnji izveštaj o stabilnosti finansijskog sistema u 2020. godini.
- Narodna banka Srbije: <https://nbs.rs/sr/drugi-nivo-navigacije/statistika/>, accessed: 05/01/2022.
- Narodna banka Srbije: https://nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/zastita-korisnika/prospekti/50_dobrovoljno_zdravstveno.pdf, accessed: 18/12/2021.
- Odluka o planu razvoja zdravstvene zaštite: http://pravni-skener.org/pdf/sr/baza_propisa/58.pdf, accessed 06/01/2022.
- OECD. Private Health Insurance in OECD Countries. The OECD Health Project, 2004, doi:10.1787/9789264007454-en
- Plan razvoja zdravstvene zaštite: <https://www.lks.org.rs>, accessed: 15/01/2022.
- Rakonjac-Antić, T. (2018) *Penzijnsko i zdravstveno osiguranje*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Republički fond za zdravstveno osiguranje: <https://www.rfzo.rs/index.php/dzo>, accessed: 11/12/2021.
- Republički zavod za statistiku: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211329.pdf>, accessed: 03/01/2022.
- Sørensen et al (2015) "Health literacy in Europe: comparative results of the European health literacy survey (HLS-EU)", *European Journal of Public Health*, Vol 25(6), pp. 1053-1058, doi: 10.1093/eurpub/ckv043

- Swiss Re Sigma (2021). World Insurance: the recovery gains pace, *www.swissre.com*, 23/01/2023.
- Trading Economics – Employment rate: <https://tradingeconomics.com/country-list/employment-rate>, accessed: 05/01/2022.
- Uprava za statistiku Crne Gore, *www.monstat.org*, accessed: 24/01/2023.
- Uredba o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, br. 108/2008 i 49/2009.
- World bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS>, accessed: 22/01/2023.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti (*Sl. glasnik RS*, br. 10/2005, 72/2009 – dr. zakon, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 – dr. zakon, 93/2014, 96/2015, 106/2015, 105/2017 – dr. zakon i 113/2017 – dr. zakon).
- Zakon o zdravstvenom osiguranju (*Sl. glasnik RS*, br. 107/2005, 109/2005 – ispr., 57/2011, 110/2012 – odluka US, 119/2012, 99/2014, 123/2014, 126/2014 – odluka US, 106/2015 i 10/2016 – dr. zakon).
- Zakon o porezu na dohodak građana (*Sl. glasnik RS*, br. 24/2001, 80/2002, 80/2002 - dr. zakon, 135/2004, 62/2006, 65/2006 - ispr., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 - odluka US, 7/2012 - usklađeni din. izn., 93/2012, 114/2012 - odluka US, 8/2013 - usklađeni din. izn., 47/2013, 48/2013 - ispr., 108/2013, 6/2014 - usklađeni din. izn., 57/2014, 68/2014 - dr. zakon, 5/2015 - usklađeni din. izn., 112/2015, 5/2016 - usklađeni din. izn., 7/2017 - usklađeni din. izn., 113/2017, 7/2018 - usklađeni din. izn., 95/2018, 4/2019 - usklađeni din. izn., 86/2019, 5/2020 - usklađeni din. izn., 153/2020, 156/2020 - usklađeni din. izn., 6/2021 - usklađeni din. izn., 44/2021, 118/2021, 132/2021 - usklađeni din. izn., 10/2022 - usklađeni din. izn., 138/2022, 144/2022 - usklađeni din. izn.)

Sarita A. Olević, MA¹

PRIKAZ SAVETOVANJA

TRIDESET PETI SUSRET KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA – SEKCIJA OSIGURANJE

Nakon što su se susreti dve godine održavali putem onlajn veze, od 13. do 17. decembra 2022. godine u Hotelu „Grand“ na Kopaoniku održan je 35. jubilarni susret Kopaoničke škole prirodnog prava – „Slobodan Perović“. Opšta tema ovogodišnjeg susreta „**Sudski postupak – pravda i pravičnost**“ okupila je više od 600 eminentnih domaćih i stranih stručnjaka iz oblasti prava. Organizator je i ove godine sve referate grupisao u šest oblasti – šest stubova prema koncepciji heksagona, koji predstavljaju katedre sa nizom srodnih disciplina: 1) Pravo na život; 2) Pravo na slobodu; 3) Pravo na imovinu; 4) Pravo na intelektualnu tvorevinu; 5) Pravo na pravdu; 6) Pravo na pravnu državu. U okviru katedri radile su sekcije, gde su referati dalje grupisani radi usmene prezentacije i diskusije. Prihvaćeni referati odštampani su i objavljeni u četiri toma Zbornika radova.

Trinaestog decembra 2022. godine plenarnom sednicom otvoren je 35. susret Kopaoničke škole prirodnog prava. Nakon konstituisanja radnog predsedništva plenarne sednice Kopaoničke škole, njegovi članovi uzeli su učešća u radu i kroz svoja izlaganja prisetili se lika i dela osnivača Kopaoničke škole prirodnog prava akademika prof. dr Slobodana Perovića. Čule su se reči najviše naučne počasti, poštovanja i priznanja od strane pravničkog sveta iz zemlje i inostranstva.

Predsednik Kopaoničke škole prirodnog prava – „Slobodan Perović“, **prof. dr Jelena S. Perović Vujačić** na svečanoj plenarnoj sednici prisutnima je izložila referat pod nazivom „Universitas iuris naturalis Kopaonici – trideset pet godina postojanja i rada“. Objasnila je koncepciju kojom se tokom trideset pet godina postojanja rukovodila Kopaonička škola prirodnog prava, kao i naučne rezultate škole, sa akcentom na tome da je Kopaonička škola „rodno mesto Prednacrta građanskog zakonika“. Ona je posebno ukazala na važnost okupljanja pravničke javnosti i na to

¹ Menadžer u Funkciji za pravne poslove Kompanije „Dunav osiguranje“ a.d.o, imejl: sarita.olevic@dunav.com

da učesnici iz inostranstva dolaze iz preko 40 zemalja. Kao važnu činjenicu istakla je to da se „škola od 2005. godine nalazi pod moralnim pokroviteljstvom Uneska, te da 35 godina postojanja govori o tome da se „škola prirodnog prava nalazi visoko iznad prolaznosti pozitivnog prava, visoko iznad oskudice sadašnjosti“.

Za 35. susret Kopaoničke škole prirodnog prava organizatoru je prispelo više od 150 radova domaćih i inostranih autora, dok je preko sto radova prihvaćeno i objavljeno u četvorotomnom zborniku. I ove godine Kopaonička škola raspisala je konkurs za nagradu „Slobodan Perović“ za tri najbolja rada mladih učesnika. Izdvojena su tri najbolja, i mladi autori su se predstavili auditorijumu i primili ustanovljene nagrade. Sredstva za novčani deo nagrade obezbedila je porodica osnivača Kopaoničke škole prirodnog prava. Dobitnik prve nagrade za rad „Justice and Fairness before the International Court of Justice – Equity and Ex Aequo et Bono as Sources of Law“ jeste master prava Andrej Konfalonieri, student Pravnog fakulteta Univerziteta u Lajdenu, drugu nagradu dobio je Aleksa Škundrić, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu – za rad pod nazivom „Odnos načela utvrđivanja istine i načela pravičnog vođenja krivičnog postupka“, dok je treća nagrada pripala Katarini Vidanović, doktorandu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu – za rad „Uticaj nezakonito pribavljenih digitalnih dokaza na ishod radnog spora“.

Na 35. susretu Kopaoničke škole svoj doprinos kao učesnici dali su pravnicima raznih univerziteta, iz sudova, javnih službi, privrednih preduzeća, bankarskih i osiguravajućih organizacija, kao i drugih institucija, što govori da je Susret održan sa uspehom.

Pravo osiguranja poprima sve veći značaj i ove godine predstavljeno je u okviru Treće katedre i tematske celine Pravo na imovinu. Autori su u pet referata učesnicima približili značaj osiguranja. Sekciju je vodio prof. dr Mirko Vasiljević.

1. Dr Mirjana Glinčić, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu, u svom referatu „Obavezno osiguranje od auto-odgovornosti električnih trotineta kao preduslov zaštite trećih lica“ analizirala je zakonske mogućnosti za zaključivanje ovakvih ugovora. Centralni deo rada posvećen je analizi modaliteta definisanja motornog vozila u komunitarnom i srpskom pravu. Kao značajno se izdvojilo pitanje postoji li prostor da se električni trotinet podvede pod pravni režim predviđen za motorna vozila, imajući u vidu sve veću zastupljenost i upotrebu električnih trotineta. S jedne strane se na osnovu uporednopravne analize može smatrati da je pristup srpskog zakonodavca takav da dozvoljava poimanje električnih trotineta kao motornih vozila, dok s druge strane sudska praksa, kao i postupanje policijskih organa kod saobraćajnih nezgoda izazvanih električnim trotinetima, nisu istog stava. Autorka ističe da policija tretira lica koja upravljaju električnim trotinetima kao pešake i u policijskim izveštajima se navodi da je reč o nezgodi sa učešćem pešaka. Autorka smatra da bi podizanje svesti građana o obavezama i potrebi zaključivanja ugovora o osiguranju od auto-odgovornosti doprinelo boljem razumevanju značaja ove teme. U tom smislu, podrška policijskih organa je više nego značajna.

2. Dr Miloš Radovanović, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu, u radu „Garantni fond i namerno prouzrokovana šteta“ pojasnio je pravni institut garantnog fonda, koji obezbeđuje zaštitu oštećenih lica kada obavezno osiguranje od auto-odgovornosti za štetu prouzrokovanu motornim vozilom to ne omogućava, navodeći da je uloga garantnog fonda zapravo nadoknada štete. Takođe, autor razmatra pitanje da li oštećeni ima pravo na naknadu štete iz sredstava garantnog fonda u slučaju kada je šteta neosiguranim motornim vozilom prouzrokovana namerno. Autor se u radu dalje bavi analizom domaće sudske prakse, ali analizira i zakonska rešenja iz uporednog prava. Navodi da se sistemskim tumačenjem domaće ZOOS, može izvesti zaključak da bi po našem pravu oštećenom trebalo nadoknaditi štetu čak i kada je prouzrokovana s namerom. Konstatuje da društvo za osiguranje ima pravo da se regresira od svog osiguranika u situacijama kada je šteta prouzrokovana namerno. Autor ističe da garantni fond štetu nadoknađuje pod istim uslovima kao da je vozilo bilo osigurano od auto-odgovornosti, te okolnost da je šteta prouzrokovana namerno ne isključuju obavezu garantnog fonda da je nadoknadi.

3. Dr Katica Tomić iz advokatske kancelarije BVM, u radu pod naslovom „Internet stvari (IoT) i sektor osiguranja“ približava tehnologiju interneta stvari, ukazujući da to podrazumeva širok spektar povezanih digitalnih elektronskih uređaja, koji imaju sposobnost prenosa i deljenja podataka putem različitih senzora. Autorka ukazuje na to da povećanje broja tipova IoT povezanih uređaja i aplikacija, pored novih mogućnosti, uslovljava i velike rizike kojima se upravlja u svim privrednim društvima. Tokom rada se ukazuje na to da umnožavanje IoT uređaja omogućava osiguravajućim društvima da podatke prikupljene sa pametnih uređaja koriste za određivanje premija, poboljšanje usluga, kao i bolje povezivanje s korisnicima usluga. Sa ovom tehnologijom povezani su učestali rizici od gubitka podataka ili funkcionalnosti IoT uređaja, a s tim u vezi je i mogućnost pokrića po osnovu osiguranja. Autorka smatra da je spektar rizika svojstvenih IoT uređajima širok, od bezbednosti uređaja i mreže, rizika od sajber napada, ažuriranja softvera i drugo.

4. Iva Tošić, MA, i Jovana Misailović, MA, istraživači saradnici u Institutu za uporedno pravo u Beogradu, predstavile su se radom na temu „Regulativa zaštite podataka o ličnosti kao mehanizam zaštite potrošača usluga osiguranja“. U radu se ističe da je zaštita potrošača usluga osiguranja postala naročito aktuelna nakon velike svetske ekonomske krize. Potreba za povećanom zaštitom potrošača usluga osiguranja proizlazi iz složenosti finansijskih usluga, koje prosečan potrošač teško razume. Autorke su u prvom delu rada obradile razloge za zaštitu potrošača usluge osiguranja, ukazujući na neophodnost zaštite korisnika tih usluga. U drugom delu rada analizirale su značaj nove regulative iz domena zaštite podataka o ličnosti koje se tiču zaštite korisnika usluga osiguranja, kao na mogućnost koju licu na koje se podatak odnosi pruža Zakon o zaštiti podataka o ličnosti.

5. Učešće u radu na 35. susretu Kopaoničke škole prirodnog prava uzela je i svoj doprinos kao autor dala i zaposlena u Kompaniji „Dunav osiguranje“ a. d. o. **Sarita Olević, MA**, menadžer u Funkciji za pravne poslove. U referatu pod naslovom „Pravno-organizacioni aspekti zaštite podataka o ličnosti u osiguranju sa osvrtom na prava lica na koje se podaci o ličnosti odnose“, autorka ističe značaj instituta zaštite podataka o ličnosti, njegovu aktuelnost, te ukazuje na potrebu sagledavanja tog pitanja iz više aspekata. Obaveza primene odredbi propisanih Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti odnosi se i na društva za osiguranje, koja tokom obavljanja svoje primarne delatnosti dolaze u kontakt s podacima o ličnosti korisnika usluge osiguranja. Republika Srbija je početkom primene novog zakona pokazala da je spremna da svoj pravni sistem uredi i uskladi sa pravom Evropske unije. Delatnost osiguranja prati implementaciju i razvoj regulative o zaštiti podataka o ličnosti. Učesnici na tržištu osiguranja moraju biti odgovorni za zaštitu ličnih podataka koji pripadaju korisniku usluge osiguranja. To se postiže jasnim obaveštenjima o politikama zaštite koje primenjuju. Ističe da se pravni osnov obrade podataka o ličnosti koju sprovode društva za osiguranje temelji na izvršenju ugovorne obaveze po osnovu zaključenog ugovora sa licem na koje se podaci odnose i pristanku lica na koje se podaci odnose. Jedan deo rada posvećen je pravima lica na koja se podaci o ličnosti odnose, uz ukazivanje na niz prava čiju primenu je u obavezi da obezbedi rukovalac podacima. Autorka je istakla da su nakon tri godine od donošenja i primene novog zakona o zaštiti podataka o ličnosti identifikovani nedostaci koji se protežu od usklađivanja s drugim zakonima do nerazumevanja samih zakonskih odredbi. Konstatovala je da sankcije za kršenje odredbi o zaštiti podataka o ličnosti moraju biti primerene materiji koja se obrađuje da bi dale efekta i imale svrhu i da se svi nedostaci sadašnje regulative mogu dovesti u prihvatljiv pravni okvir izmenama važećeg zakona.

Kako pravo osiguranja postaje veoma zanimljiva i atraktivna tema, učesnici Kopaoničke škole prirodnog prava pokazali su veliko interesovanje za sekciju Osiguranje i referate koji su u okviru nje izloženi. Imajući u vidu ugled i značaj Kopaoničke škole, te njene odjeke i uticaj na pravnu teoriju i regulativu, može se očekivati da će pravo osiguranja i u budućnosti biti adekvatno zastupljeno na tim skupovima.

Prema opštoj oceni učesnika, autora i urednika, ovogodišnji susret Kopaoničke škole ispunio je očekivanja.

Sarita A. Olević, MA¹

CONFERENCE REVIEW

**THE THIRTY-FIFTH MEETING OF THE KOPAONIK
SCHOOL OF NATURAL LAW – INSURANCE SECTOR**

After meetings were held online for two years, from December 13 to 17, 2022, the 35th meeting of the Kopaonik School of Natural Law - Slobodan Perović was held at the "Grand" Hotel in Kopaonik. The general topic of this year's meeting "**Court Proceedings – Law and Justice**" brought together more than 600 prominent domestic and foreign experts in the field of law. This year, the organizer grouped all papers in six areas – six pillars of the hexagon, which represent departments with a number of related disciplines: 1) Right to Life; 2) Right to Freedom; 3) Right to Property; 4) Right to Intellectual Creation; 5) Right to Justice; 6) Right to a State Ruled by Law. There were sections within the departments, where the papers were further grouped for verbal presentation and discussion. Accepted papers were printed and published in four volumes of the Proceedings.

On December 13, 2022, the 35th meeting of the Kopaonik School of Natural Law was opened with a plenary session. After establishing the presidency of the plenary session, its members through their presentations recalled the image, work of the founder of the Kopaonik School of Natural Law, academician and professor Slobodan Perović, PhD. Jurists from the country, and abroad expressed their highest scientific honour, respect and recognition.

President of the Kopaonik School of Natural Law – Slobodan Perović, **professor Jelena S. Perović Vujačić, PhD**, presented a paper entitled "Universitas iuris naturalis Copsaonici – thirty-five years of existence and work" at the solemn plenary session. She explained the concept that guided the Kopaonik School of Natural Law during its thirty-five years of existence, as well as the school's scientific results, with an emphasis on the fact that the Kopaonik School is the "birthplace of the Pre-draft of the Civil Code". She stressed the importance of gathering the legal public and the

¹ Manager in the Legal Affairs Function, Dunav Insurance j.s.c., e-mail: sarita.olevic@dunav.com

fact that participants come from over 40 countries. As an important fact, she pointed out that "since 2005, the school has been under the moral auspices of UNESCO, and that 35 years of existence speak of the fact that "the school of natural law is high above the transience of positive law, high above the scarcity of the present times".

For the 35th meeting of the Kopaonik School of Natural Law, the organizer received more than 150 papers from domestic and foreign authors, while over a hundred papers were accepted and published in four volumes of the Proceedings. This year, the Kopaonik School has announced a call for papers for the "Slobodan Perović" award for the three best works of young participants. The three best papers were selected, and young authors presented themselves to the audience and received the awards. The family of the founder of the Kopaonik School of Natural Law provided funds for the monetary part of the award. Winner of the first award for the paper "Justice and Fairness before the International Court of Justice – Equity and Ex Aequo et Bono as Sources of Law" is the Master of Law Andrej Confalonieri, a student at the Faculty of Law of the Leiden University. The second award went to Aleksa Škundrić, a teaching associate at the Faculty of Law of the University of Belgrade – for the paper entitled "Relationship between the Truth Establishing Principle and the Fair Conduct of Criminal Proceedings Principle". The third award went to Katarina Vidanović, a PhD student at the Faculty of Law of the University of Belgrade – for the paper "Influence of Illegally Obtained Digital Evidence on the Outcome of a Labour Dispute".

At the 35th meeting of the Kopaonik School, lawyers from various universities, courts, public services, commercial enterprises, bank and insurance organizations, as well as other institutions contributed as participants, which indicated that the meeting was successful.

Insurance law is gaining more and more importance and this year it was presented within the Third Department and the thematic unit – Right to Property. The authors presented the importance of insurance closer to the participants through five papers. The section was led by professor Mirko Vasiljević, PhD.

1. Mirjana Glintić, PhD, a research fellow at the Institute for Comparative Law in Belgrade, in her paper "Compulsory MTPL Insurance for Electric Scooters as a Prerequisite for Protection of Third Parties" analysed legal options for concluding such contracts. Central part of the paper is dedicated to the analysis of modalities of defining a motor vehicle in the Community Law and the Serbian law. A significant issue was whether there was room to bring electric scooters under the legislation for motor vehicles, keeping in mind the increasing prevalence and use of electric scooters. On one hand, it can be considered on the basis of a comparative legal analysis that the approach of the Serbian legislator is such as to allow the understanding of electric scooters as motor vehicles, while on the other hand, case law, as well as actions of police authorities in traffic accidents caused by electric scooters, are not

of the same opinion. The author pointed out that the police treat people operating electric scooters as pedestrians, and the police reports stated that those were accidents involving pedestrians. The author believes that raising citizens' awareness of the obligation and need to conclude a MTPL insurance would contribute to a better understanding of the importance of this topic. In this sense, the support of police authorities is more than significant.

2. Miloš Radovanović, PhD, a research fellow at the Institute for Comparative Law in Belgrade, explained in the paper "Guarantee Fund and Intentionally Caused Damage" explained the legal institute of the guarantee fund, which ensures protection of injured parties when compulsory MTPL insurance does not allow it, stating that the role of the guarantee fund is actually compensation for damages. In addition, the author considers the issue of whether the injured party is entitled to compensation from the guarantee fund when the damage was caused intentionally by an uninsured motor vehicle. The author further analyses domestic case law as well as legal solutions from comparative law. He states that with a systematic interpretation of the domestic Insurance Law, it can be concluded that the injured party should be compensated for the damage even when it was caused intentionally. An insurance company has the right to recovery from its insured when the damage was caused intentionally. The author points out that the guarantee fund compensates the damage under the same conditions as if the vehicle had MTPL insurance, and the fact that the damage was caused intentionally does not exclude the obligation of the guarantee fund to compensate it.

3. Katica Tomić, PhD, from the BVM law office, in the paper "Internet of Things (IoT) and the Insurance Sector" brings the IoT technology closer, indicating that it implies a wide range of connected digital electronic devices, which have the ability to transmit and share data through various sensors. The author pointed out that the increase in the number of types of IoT connected devices and applications, in addition to new opportunities, affects large risks that are managed in all companies. The author also pointed out that the proliferation of IoT devices enabled insurance companies to use data collected from smart devices to determine premiums, improve services, and better connect with service users. Frequent risks of loss of data or functionality of IoT devices are connected with this technology, and related to this is the option of insurance coverage. The author believed that the spectrum of risks inherent in IoT devices is wide, including device and network security, the risk of cyberattacks, software updates and more.

4. Iva Tošić, MA, and Jovana Misailović, MA, research fellows at the Institute for Comparative Law in Belgrade, presented their paper entitled "Personal Data Protection Regulation as a Mechanism for Protecting Insurance Service Users". The paper pointed out that the protection of insurance service users has become particularly relevant after the great global economic crisis. The need for increased

protection of insurance service users stemmed from the complexity of financial services, which are difficult for an average user to understand. In the first part of the paper, the authors discussed the reasons for protection of insurance service users, pointing out the necessity of protecting users of these services. In the second part of the paper, they analysed the importance of new regulation concerning personal data protection – protection of insurance service users, as well as the possibility provided by the Personal Data Protection Act to the person to whom the data relates.

5. Sarita Olević, MA, manager in the Legal Affairs Function in Dunav Insurance Company j.s.c., participated at the 35th meeting of the Kopaonik School of Natural Law and contributed as an author. The author emphasized in the paper entitled "Legal and Organizational Aspects of Personal Data Protection in Insurance with Reference to the Rights of Persons to whom Personal Data Relate" the importance of the institute of personal data protection, its relevance, and pointed to the need to look at this issue from several aspects. Obligation to apply provisions prescribed by the Personal Data Protection Act also applies to insurance companies, which during performance of their primary activity obtain personal data of insurance service users. The Republic of Serbia has shown at the beginning of the implementation of the new law that it is ready to regulate and harmonize its legal system with the European Union law. Insurance sector follows implementation and development of personal data protection regulations. Participants in the insurance market must be responsible for protection of personal data belonging to insurance service users. This is achieved by clear notifications about the protection policies they use. She pointed out that the legal basis of personal data processing carried out by insurance companies is based on the execution of a contractual obligation arising from a concluded contract with the person to whom the data relate and the consent of the person to whom the data relate. One part of the paper is dedicated to the rights of persons to whom personal data relate, with an indication of a number of rights, the application of which the data handler is obliged to ensure. The author pointed out that three years after the adoption and implementation of the new law on personal data protection, shortcomings were identified, ranging from harmonization with other laws to misunderstanding of the legal provisions themselves. She stated that the sanctions for violating provisions of personal data protection must be appropriate to the matter being processed in order to be effective and have a purpose, and that all the shortcomings of the current regulation can be brought into an acceptable legal framework by amending the current law.

As insurance law became an interesting and attractive topic, participants of the Kopaonik School of Natural Law showed great interest in the Insurance section and the presented papers. Having in mind the reputation and importance of the Kopaonik School, as well as its echoes and influence on legal theory and

regulations, it can be expected that insurance law will be adequately represented at those meetings in the future as well.

According to the general assessment of participants, authors and editors, this year's meeting of the Kopaonik School met expectations.

Translated by: Jelena Rajković

Mr Slobodan N. Ilijić¹

PRIKAZ ZBORNIKA

USKLAĐIVANJE POSLOVNOG PRAVA SRBIJE S PRAVOM EVROPSKE UNIJE (2018) I USKLAĐIVANJE POSLOVNOG PRAVA SRBIJE S PRAVOM EVROPSKE UNIJE (2019)

Urednik: Prof. dr Vuk Radović

Izdavač: Centar za izdavaštvo i informisanje Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Obim: 1157 strana

Predmet ovog prikaza je sadržaj dva zbornika Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U svakom od ta dva zbornika autori studija, eseja i članaka nastavnici su tog fakulteta. Urednički posao u oba zbornika bio je poveren prof. dr Vuku Radoviću. Vodeći računa o vremenskom redosledu, najpre su prikazane neke od studija, eseja i članaka iz zbornika za 2018. godinu, a zatim iz zbornika za 2019. godinu. Razume se, prikazane su one studije, eseji i članci koji su povezani sa aktuelnim pitanjima iz prava osiguranja ili koji se bave temom iz prava osiguranja.

1. Studije, eseji i članci iz Zbornika za 2018. godinu

1.1. Prenos portfelja osiguranja aktuelna je tema u pravu osiguranja. Regulisan je u dva zakona na bazi pravnog posla, kojim je jedno društvo za osiguranje prodalo zaključene ugovore o osiguranju drugom društvu za osiguranje. U važećim zakonima nisu predviđeni ostali oblici statusnih promena društava za osiguranje kao povod za prenos portfelja osiguranja. U odredbama jednog zakona prenos portfelja osiguranja predviđen je kao čisto upravnopravni institut, a u drugom je povezan s postupcima stečaja i likvidacije. Mora se istaći da su danas ugovorni odnosi osiguranja i zaštita osiguranika u Republici Srbiji razvijeniji u odnosu na vreme kada su doneti navedeni zakoni, tako da se kao aktuelna tema ugovornih odnosa

¹ Član Predsedništva Udruženja pravnika Srbije

osiguranja javlja potreba osavremenjavanja regulative prenosa portfelja osiguranja. U zborniku se nalazi jedna studija u kojoj su obrađene statusne promene i zaštita učesnika statusnih promena. Ta studija objektivno se može povezati sa zakonima koji su regulisali prenos portfelja osiguranja. Reč je o studiji **prof. dr Vuka Radovića**, koja je ponela naslov „Prava članova u slučaju statusnih promena sa posebnim osvrtom na neke neusaglašenosti srpskog prava sa pravom EU“. Treba odmah istaći da studija pripada srpskom kompanijskom pravu. U tekstu studije ne govori se o pravu osiguranja, ni o prenosu portfelja osiguranja. Analizirane su četiri statusne promene: pripajanje, spajanje, podela i izdvajanje. Naglašeno je da pored te četiri statusne promene, srpsko kompanijsko pravo ne zabranjuje ostale varijante koje se mogu podvesti pod neku od tih statusnih promena. Predmet studije obuhvatio je zaštitu članova privrednih društava koja učestvuju u postupku statusnih promena, s tim što se upućuje na kompanijskopravnu literaturu o statusnim promenama u kojoj je obrađena zaštita poverilaca i zaštita zaposlenih. Analiza u studiji obuhvata vremenski raspon od donošenje Zakona o preduzeću iz 1996. godine, pa zaključno sa Zakonom o privrednim društvima iz 2011. godine. Značaj ove studije za pravo osiguranja može biti u tome da zakonodavac sagleda prenos portfelja u delatnosti osiguranja iz ugla različitih statusnih promena, te da u jednom zakonu celovito reguliše prenos portfelja u delatnosti osiguranju. Sa stanovišta osiguravača, ova studija je interesantna, jer upućuje na povezivanje različitih statusnih promena s prenosom portfelja u delatnosti osiguranja.

1.2. Novak Vujičić, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, objavio je u Zborniku članak pod naslovom „Usklađivanje pravila o kolektivnom ostvarivanju autorskog prava i srodnih prava u Republici Srbiji sa pravom Evropske unije: bar tri sporne tačke“. Članak pripada pravu intelektualne svojine. U njemu se istražuje u kojoj je meri Zakon o autorskom i srodnim pravima, odnosno Nacrt novele tog zakona iz 2016. godine usklađen sa Direktivom o kolektivnom upravljanju autorskim pravom i srodnim pravima i multiteritorijalnom licenciranju prava na muzičkim delima za onlajn upotrebu na unutrašnjem tržištu iz 2014. godine. Autor istražuje tri pitanja. Prvo pitanje razmatra monopole organizacija za kolektivno ostvarivanje autorskog prava i srodnih prava u oblastima njihovih specijalizacija, koje su garantovane Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima. Drugo pitanje odnosi se na pravila Zakona o autorskom i srodnim pravima, koja su obavezivala nosioce prava da ustupaju organizacijama za kolektivno ostvarivanje ovlašćenja za sva svoja autorska prava, odnosno predmete srodnih prava. Treće pitanje ima u vidu oslobođenja znanstvenih radnji od obaveze plaćanja naknade za javno saopštavanje muzičkih dela, interpretacija i fonograma. U toku analize navedena tri pitanja, konstatovano je da Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o autorskom i srodnim pravima iz 2016. ne nudi usklađenost sa pravom EU, konkretno sa navedenom direktivom iz 2014. godine. Akcenti autora članka su da iz Zakona o autorskom i srodnim pravima

(Službeni glasnik RS, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012 i 29/2016-odluka US) proizlazi da je organizacija za kolektivno ostvarivanje autorskog prava i srodnih prava pravno lice neprofitnog karaktera i da tom pravnom licu Zavod za intelektualnu svojinu, kao nadležni organ, izdaje dozvolu za rad. Takođe, autor je podvukao da je svaka organizacija specijalizovana za ostvarivanje određenih ovlašćenja (npr. ovlašćenje za emitovanje) povodom određenih predmeta (npr. muzička dela) za teritoriju Republike Srbije. Navedena direktiva iz 2014. godine, čiju usklađenost sa novelom važećeg zakona autor istražuje u članku, interesantna je i sa stanovišta prava osiguranja. Pre donošenja navedene direktive iz 2014. godine vođena je velika javna diskusija u EU. Kao što je uobičajeno, u diskusiji je učestvovao vodeći lobista osiguravača i reosiguravača u EU, odnosno Udruženje evropskih osiguravača i reosiguravača (CEA). U okviru tog udruženja lomila su se koplja oko pitanja: da li navedenom direktivom treba uvesti obavezno osiguranje ili je dovoljno da se dobrovoljno osiguravaju licencirana pravna lica, koja kolektivno upravljaju autorskim pravom i srodnim pravima.

1.3. Već duže vreme Evropska komisija, kao organ EU, sugerisala je potrebu ujednačavanja uslova prodaje osiguranja putem različitih kanala. Ta sugestija imala je dugu istoriju, potiče iz 70-ih godina XX veka. Donete su dve generacije direktiva (1976. i 2002), a novine u trećoj direktivi predmet su članka **prof. dr Nataše Petrović Tomić** pod naslovom „Direktiva o distribuciji osiguranja i personalizovanje savetovanja potrošača – sa osvrtom na koncept procene adekvatnosti“. Reč je o Direktivi o distribuciji br. 2016/97 od 20. januara 2016. godine, čiji je rok za primenu u nacionalnim zakonodavstvima članica EU bio 1. oktobar 2018. godine, naglašeno je u članku. Navedeno je da se prva novina te direktive sastoji u primeni na sve kanale prodaje, a druga da joj je bio cilj da uspostavi isti nivo zaštite potrošača, odnosno osiguranika, ugovarača osiguranja i korisnika osiguranja. Podvučeno je da je navedena direktiva doneta na pravcu borbe protiv nepoštene prodaje osiguranja. Ta direktiva je od svih distributera osiguranja, naglasila je autorka, zahtevala da postupaju pošteno, korektno i profesionalno u skladu s najboljim interesom osiguranika, ugovarača osiguranja i korisnika osiguranja, što je prikazano kao karakteristična novina direktive. Pre zaključenja ugovora o osiguranju, navedeno je u članku, zaposleni kod osiguravača, posrednik ili zastupnik dužni su da uoče potrebe i zahteve osiguranika ili ugovarača osiguranja, a zatim da na razumljiv način izlože objektivno sve komponente konkretnog ugovora o osiguranju kako bi osiguranik ili ugovarač osiguranja mogao doneti informisanu odluku. Svaki od ponuđenih ugovora o osiguranju treba da bude u skladu s potrebama i zahtevima osiguranika ili ugovarača osiguranja, naglašeno je u autorkinom izlaganju. U slučaju da osiguranik ili ugovarač osiguranja traže savet, zaposleni kod osiguravača, posrednik i zastupnik dužni su da osiguraniku ili ugovaraču osiguranja pruže personalizovano objašnjenje, istaknuto je u članku. Obrazloženo je da se tim personalizovanim objašnjenjem najbolje ispunjavaju potrebe i zahtevi osiguranika i ugovarača osiguranja. Inače, pri davanju

saveta ili savetovanja, precizirano je u članku, ključno je da zaposleni kod osiguravača, posrednik i zastupnik shvate povod (za zaključenje vrste ugovora o osiguranju) kod osiguranika ili ugovarača osiguranja, s tim što je povod povezan s ličnom situacijom osiguranika ili ugovarača osiguranja, te je i ovo uzeto kao jedna od karakteristika navedene direktive. U svakom slučaju, od zaposlenog kod osiguravača, posrednika i zastupnika traži se da što je ugovor o osiguranju složeniji, to objašnjenje mora da bude adekvatnije potrebi i zahtevu osiguranika ili ugovarača osiguranja. U zaključku članka dominiraju dve ocene autora: da je direktiva transformisala dosadašnji sistem posredovanja, ali ostaje da se vidi u kom roku, i na koji će se način srpsko pravo osiguranja suočiti s ovom transformacijom.

2. Studije, eseji i članci iz Zbornika za 2019. godinu

2.1. Prof. dr Marko Đurđević za esej je odabrao aktuelnu temu o Prednacrtu Građanskog zakonika Republike Srbije iz 2015 godine. Odabir aktuelne teme upotpunjen je podnaslovom koji glasi: „Osvrt na predloge nekih pravila o dejstvima ugovora“. Na ugovor o osiguranju u Prednacrtu Građanskog zakonika republike Srbije (dalje u tekstu: Prednacrt) asocirao je podnaslov. Istine radi, u tekstu eseja ne pominje se ugovor o osiguranju, ali sve ono što je izloženo u trećem poglavlju proteže se i na ugovor o osiguranju u Prednacrtu. Struktura eseja sastoji se iz tri poglavlja i zaključka, pri čemu je treće poglavlje najrazuđenije. **2.1.1.** Prvo poglavlje je nazvano – O dejstvima ugovora uopšte. Autor je objasnio da se pod dejstvima ugovora podrazumevaju posledice ugovora u značenju ugovornog odnosa, stvorenog ugovorom kao pravnim aktom ili pravnim poslom. Prelaskom iz teorijskih voda na teren Prednacrtu, precizirano je da su odlukom Vlade RS iz 2006. godine imenovani članovi Komisije za izradu Građanskog zakonika RS (dalje u tekstu: Komisija) i da je Komisiji postavljen zadatak da za godinu dana pripremi tekst Građanskog zakonika. Obrazlažući tu odluku, Vlada RS je navela da bi Komisija trebalo da obuhvati analizu postojećih zakonskih rešenja, njihovo osavremenjivanje i dogradnju, a naročito njihovo usklađivanje, kako međusobno, tako i sa savremenim tekovinama civilizacije, prava, pravne prakse i pravne teorije, opšte i naše. Autor eseja je naglasio šta nije trebalo Komisija da radi. U tom pogledu iz Obrazloženja odluke Vlade RS navedeno je da Komisija ne treba da se svede samo na prostu recepciju postojećih posebnih zakona u ovoj oblasti i njihovo tehničko uobličavanje u smislu Kodeksa. Autor je podvukao da je Komisija odlučila da još uzme u obzir rešenja ratifikovanih međunarodnih konvencija, drugih „međunarodnih standarda“, pogotovo onih formulisanih u pravu EU, dostignuća pravne nauke i postignuća savremenog razvitka uporednog prava. **2.1.2.** Drugo poglavlje je ponelo naslov „Usklađivanje kao metod i njegove granice“. Izraz „usklađivanje“ pomenut je u obrazloženju odluke Vlade RS. Istražujući učinak Komisije po pitanju usklađivanja, autor je ukazao da je Komisija shvatila usklađivanje

kao način da se pronađu pravna rešenja za otvorena pitanja koje je uočila u primeni postojećeg prava. Konstatovano je da je Komisija granice metoda usklađivanja nalazila u primeni prava i u jasnim i preciznim pravnim normama budućeg Građanskog zakonika RS. **2.1.3.** Treće poglavlje eseja naslovljeno je kao „Otvorena pitanja uređenja dejstava ugovora i rezultati usklađivanja“. Listu otvorenih pitanja uređenja dejstava ugovora u Prednacrtnu autor je sveo na pet pitanja. Na listi otvorenih pitanja uređenja dejstava ugovora nalaze se: (1) nedostatak norme koja formuliše obaveznost ugovora; (2) nepotpunost pravila o prigovoru neispunjenja ugovora; (3) raskidanje ugovora zbog neispunjenja; (4) raskidanje ili izmena ugovora zbog promenjenih okolnosti; (5) simulacija. Svako od ovih pet pitanja autor je posebno istražio u tekstu eseja sa stanovišta uređenosti njihovih pravila u Prednacrtnu i pravnoj praksi. **2.1.4.** U zaključku se pošlo od ocene da Komisija nije imala ambiciju da izradi nove pravne norme i da stvori originalno delo, kodifikaciju. Ta težnja nije bila ostvariva u jednogodišnjem zadatom roku. Procenjeno je u zaključku da je u pogledu pravila koja uređuju dejstva ugovora, Komisija sledila srednji put između preuređenja i pravno-tehničkog sastavljanja zbornika propisa. Pri kraju zaključka ocenjeno je da je zadatak Komisije upućivao na usklađivanje pravila o dejstvu ugovora sa savremenim rešenjima iz uporednog prava, ali da to nije dovelo do očekivanog ishoda.

2.2. Članak **prof. dr Nataše Petrović Tomić** „Podela na svotna i odštetna osiguranja“ ima podnaslov „Pravo osiguranja na prekretnici“. Već izvesno vreme autorka se zalaže za hitno donošenje zakona o ugovoru o osiguranju,² pa je i ovom prilikom zaključak članka počeo tim stavom. Da bi se podstakao razvoj osiguranja, potrebno je zakonom regulisati ugovorno pravo osiguranja u pogledu osiguranja lica na taj način što bi trebalo uvesti podelu koja polazi od kriterijuma prestacije osiguravača. Ključno je da zakonodavstvo prestane da bude smetnja ugovaranju odštetnog karaktera prestacije osiguravača kod osiguranja lica, navedeno je u zaključku članka. U nastavku autorka je izložila da nisu sva osiguranja lica uvek i isključivo svotna. Navela je da takav karakter ima samo životno osiguranje, a ostala dva tipa osiguranja lica imaju mešovito (hibridno) karakter. Osiguranje od posledica nezgode i dobrovoljno zdravstveno osiguranje pokrivaju i čisto imovinske rizike, kao što su troškovi lečenja, zbog čega se u tom delu prestacije u uporednom pravu primenjuje režim koji važi za odštetna osiguranja, podseća se u članku. Težište izlaganja je na osiguranju lica, tačnije na osiguranju od posledica nezgode i na dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju. Manje je reči u članku o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju, pa autorka upućuje čitaoca na svoj raniji rad o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju.³ Dalje, podvučeno

² Prof. dr Nataša Petrović Tomić: „O potrebi unapređenja srpskog regulatornog okvira osiguranja usvajanjem zakona o ugovoru o osiguranju“, *Tokovi osiguranja* br. 2/2018, 7-18.

³ Prof. dr Nataša Petrović Tomić: „O pravnoj prirodi dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, povodom Predloga zakona o zdravstvenom osiguranju“, *Zbornik XXIV Budvanski pravnički dani (ur. prof. dr Miodrag Orlić)*, 2019, 487-506.

je da će usvajanjem podele prema vrsti prestacije osiguravača biti propisani uslovi da se reši pitanje kumulacije prava kod osiguranja lica. Precizirano je u članku da je u ovom trenutku pitanje kumulacije uređeno na zadovoljavajući način samo kod osiguranja života. U osiguranju od posledica nezgode sudska praksa pokušavala je da se izbori s nejasno formulisanim izuzetkom od pravila da je kumulacija načelno dozvoljena i u ovoj vrsti osiguranja. U nastavku članka navedeno je da zakonodavac nije precizirao u kom slučaju se to osiguranje smatra zaključenim kao osiguranje od odgovornosti, pa je na sudskoj praksi bilo da od slučaja do slučaja utvrđuje da li osiguranje od posledice nezgode može da se kvalifikuje kao osiguranje od odgovornosti. Takvo rezonovanje autorka je zaokružila ocenom da je to težak zadatak kome mnogi sudovi nisu dorasli. Privodeći članak kraju, autorka je iznela konstataciju da je osiguranje lica bilo slabije zastupljeno, a pogotovo osiguranje od posledica nezgode i dobrovoljno zdravstveno osiguranje. Tu konstataciju povezuje sa kontroverzama koje prate realizaciju prava iz tih osiguranja. Završna rečenica članka glasi: imajući u vidu korisnost navedenih tipova pokrića, kao samostalnih usluga ili kao dopunskih uz životno osiguranje, izmene regulatornog okvira su hitno potrebne.

2.3. Prof. dr Mirjana Radović napisala je rad na temu „Obavezni elementi ugovora kao rezultat specifičnog načina implementacije prava Evropske unije u pravo Srbije“. Izlaganje o „obaveznim elementima ugovora“ obuhvatilo je uvod i zaključak, ali su sa pet odeljaka ti elementi potpuno rasvetljeni. Pošlo se od tradicionalne teorijske podele ugovornog prava u Republici Srbiji, koja prihvata sledeće elemente: (1) bitne elemente; (2) prirodne elemente; (3) sporedne elemente. Pozitivni zakoni u RS, u vreme u kome je ovaj rad bio završen, sadržali su zakonsku sintagmu „obavezni elementi ugovora“. Na listi tih pozitivnih zakona nalazio se pre svega Zakon o zaštiti korisnika finansijskih usluga iz 2011. godine, sa znatnim brojem „obaveznih elemenata ugovora“ u ugovorima o kreditu, o lizingu, o kreditnoj kartici i u ugovoru o novčanom depozitu. Zatim, u tekstu ovog članka bilo je reči o Zakonu o platnim uslugama iz 2014. godine sa određenim brojem „obaveznih elemenata ugovora“ za ugovor o kreditnim karticama i okvirni ugovor o platnim uslugama. Dalje, analiza je uključila Zakon o elektronskim komunikacijama iz 2010. godine sa odgovarajućim brojem „obaveznih elemenata ugovora“ kod ugovora koji se zaključuje između operatera i korisnika javno dostupne elektronske komunikacione usluge. Najzad, u članku se pominje i Zakon o zaštiti potrošača iz 2014. godine sa brojnim „obaveznim elementima ugovora“ kod ugovora o turističkom putovanju. Predmet zakonske sintagme „obavezni elementi ugovora“ odnosio se na zakonsko nabranje pitanja i podataka, koje je određeni tip ugovora morao da sadrži. Po autorkinom mišljenju, „obavezni elementi ugovora“ u odnosu na bitne elemente ugovora predstavljaju širi pojam, koji obuhvata različite sastojke ugovora, od bitnih, preko prirodnih do sporednih, pa i obaveznih u pravom smislu te reči. Po svojoj prirodi „obavezni elementi ugovora“ predstavljaju informisanje u trenutku zaključenja odnosnog ugovora.

U članku je istaknuta razlika između „obaveznih elemenata ugovora“ i predugovornog informisanja, ali i sličnosti među njima. Podvučeno je da „obavezni elementi ugovora“ u navedenim zakonima predstavljaju imperativnim pravilima uređenu obavezu privrednog subjekta kao nosioca karakteristične prestacije da drugu ugovornu stranu obavesti o određenim informacijama, i to tako što će te informacije obuhvatiti u tekstu zaključenog ugovora. Precizirano je u članku da pravo EU ne predviđa sankciju za povredu „obaveznih elemenata ugovora“, dok su u srpskom pravu predviđene sankcije. Administrativne novčane kazne propisane su samo za „obavezne elemente ugovora“ u Zakonu o zaštiti korisnika finansijskih usluga i Zakonu o platnim uslugama. Za ostale navedene zakone u ovom članku bila je predviđena prekršajna odgovornost pred prekršajnim sudovima. U zaključku se ukazuje da „obavezni elementi“ različitih ugovora, navedenih u ovom članku, služe uređenju obaveze jedne strane, odnosno privrednog subjekta kao nosioca karakteristične prestacije iz tog ugovora, da o određenim podacima informiše drugu ugovornu stranu kroz njihovo uključivanje u tekst ugovora. Zakonsku sintagmu „obavezni elementi ugovora“, koju koristi terminologija prava EU, treba u srpskom zakonodavstvu pravilno označiti sintagmom „informacije u trenutku zaključenja ugovora“. Sa stanovišta prava osiguranja, interesantno je da je Narodna banka Srbije, kao organ za nadzor u delatnosti osiguranja, bila predlagač Zakona o zaštiti korisnika finansijskih usluga i Zakona o platnim uslugama. U tim zakonima propisana je tzv. administrativna novčana kazna, koju naplaćuje Narodna banka Srbije u korist svojih prihoda.

UDK: 347.734:658.97: 375:96.055.2

Slobodan N. Ilijić, LL.M.¹

REVIEW OF THE PROCEEDINGS

HARMONIZATION OF THE SERBIAN BUSINESS LAW WITH THE EUROPEAN UNION LAW (2018) AND HARMONIZATION OF THE SERBIAN BUSINESS LAW WITH THE EUROPEAN UNION LAW (2019)

*Editor: Professor Vuk Radović, PhD**Publisher: University of Belgrade, Faculty of Law, Publishing and Information Centre**Length: 1157 pages*

The subject of this review are two Proceedings published by the Faculty of Law, University of Belgrade. Authors of studies, essays and papers in each of these two Proceedings are teachers of that faculty. Editorial work in both Proceedings was entrusted to professor Vuk Radović, PhD. Regarding the timeline, first certain studies, essays and papers from the 2018 Proceedings were shown, and then from the 2019 Proceedings. Studies, essays and papers cover insurance law and certain current topics closely related to insurance law.

1. Studies, Essays and Papers from the 2018 Proceedings

1.1. Insurance portfolio transfer is a current topic in insurance law. Two laws based on legal affairs, according to which one insurance company sold concluded insurance contracts to another insurance company, regulate it. Current laws do not envisage other forms of statutory changes of insurance companies, as a reason for transfer of insurance portfolio. Provisions of one law stipulate the transfer of insurance portfolio as an administrative law institute, while provisions of another law connect it with bankruptcy and liquidation procedures. It must be emphasized that insurance

¹ Member of Presidency of the Association of Serbian Jurists

contractual relations and the protection of insureds in the Republic of Serbia are more developed today compared to when the mentioned laws were adopted, so the need to modernize regulation of transfer of insurance portfolios appeared as a current topic of insurance contractual relations. The Proceedings contain one study about statutory changes and the protection of participants in statutory changes. That study can be objectively linked to the laws regulating the transfer of insurance portfolio. It is the study of professor Vuk Radović, entitled "Members' rights in case of statutory changes with special reference to nonconformity of the Serbian law with the EU law". It should be pointed out that the study belongs to the Serbian company law. The study does not discuss the insurance law, nor the transfer of the insurance portfolio. Four statutory changes were analysed – merger, acquisition, division and spin-off. It is emphasized that in addition to these four statutory changes, the Serbian company law does not prohibit other variants that can be classified in one of these statutory changes. The subject of the study covered the protection of members of companies involved in statutory changes, with reference to company law literature on statutory changes regarding protection of creditors and the protection of employees. Analysis in the study covered the period from the adoption of the Law on Enterprises in 1996 to the Company Law adopted in 2011. Significance of this study for insurance law may be that the legislator views the transfer of insurance portfolios in terms of various statutory changes, and that one law fully regulates the transfer of insurance portfolios. From the insurer's point of view, this study is interesting, because it points to connection of various statutory changes with the transfer of insurance portfolios.

1.2. Novak Vujičić, a lecturer at the Faculty of Law, University of Belgrade, published a paper in the Proceedings entitled "Harmonization of rules on collective exercise of copyright and related rights in the Republic of Serbia with the European Union law: at least three disputed issues". The paper belongs to the intellectual property right. It examines the extent to which the Law on Copyright and Related Rights, i.e. the Draft of Amendments to that Law from 2016, is harmonized with the Directive on collective management of copyright and related rights and multi-territorial licensing of rights in musical works for online use in the internal market from 2014. The author explores three issues. The first issue – monopolies of organizations for collective exercise of copyright and related rights in their areas, which are guaranteed by the Law on Copyright and Related Rights. The second issue – rules of the Law on Copyright and Related Rights, which oblige the right holders to assign to organizations for collective exercise of powers for all their copyrights, that is, subjects of related rights. The third issue – the exemption of artisan shops from the obligation to pay fees for public communication of musical works, interpretations and phonograms. In the analysis of the above three issues, it was established that the Draft Law on Amendments to the Law on Copyright and Related Rights from

2016 does not offer compliance with the EU law, specifically with the aforementioned Directive from 2014. The author of the paper stressed that the Law on Copyright and Related Rights (Official Gazette of the RS, No. 104/2009, 99/2011, 119/2012 and 29/2016-Decision of the CC) stated that the organization for collective exercise of copyright and related rights is a non-profit legal entity and that the Intellectual Property Office, as the competent authority, issues a work permit to that legal entity. In addition, the author emphasised that each organization is specialized in exercising certain powers (e.g. powers to broadcast) regarding certain subjects (e.g. musical works) for the Republic of Serbia. The said Directive from 2014, whose compliance with the amendment to the current law the author investigated in the paper, is also interesting in terms of insurance law. Before adoption of the said Directive from 2014, a large public discussion was held in the EU. As usual, the leading lobbyist of insurers and reinsurers in the EU, namely the Insurance Europe (CEA), participated in the discussion. Within the CEA, the subject of dispute was whether the said Directive should introduce compulsory insurance or whether it is sufficient to insure voluntarily licensed legal entities, which collectively manage copyright and related rights.

1.3. For a long time, the European Commission, as an EU body, has suggested the need to standardize conditions for insurance sale through different channels. That suggestion dated back to the 70s of the 20th century. Two generations of directives were adopted (1976 and 2002), and amendments in the third directive are the subject of a paper written by **professor Nataša Petrović Tomić, PhD**, under the title "Directive on insurance distribution and personalization of consumer counselling – with reference to the concept of adequacy assessment". It is the Directive on Insurance Distribution 2016/97 of January 20, 2016, whose deadline for implementation in national legislations of the EU member states was October 1, 2018. The first novelty in that directive was its application to all sales channels, and the second was that its goal was to establish the same level of protection for consumers, that is, insureds, policyholders and insurance users. It was stressed that the said directive was adopted in order to fight against unfair sale of insurance. That directive, the author emphasized, required all insurance distributors to act honestly, fair and professionally in accordance with the best interests of insureds, policyholders and insurance users, which was shown as a characteristic novelty of the directive. As stated in the paper, before concluding an insurance contract, an insurer's employee, a broker or a representative is obliged to identify needs and requirements of an insured or a policyholder, and then to objectively present all the components of a specific insurance contract in an understandable manner so that an insured or a policyholder could make an informed decision. Each of offered insurance contracts should be in accordance with needs and requirements of an insured or a policyholder, the author emphasized in the paper. If an insured or a policyholder seeks advice, an insurer's employee, a broker or a representative is

obliged to provide an insured or a policyholder a personalized explanation. Such personalised explanation best meets needs and requirements of an insured and a policyholder. Otherwise, when advising or counselling, it is specified in the paper, it is crucial that the insurer's employee, a broker or a representative understands why an insured or a policyholder conclude a certain type of insurance contract. The reason is related to the personal situation of an insured or a policyholder, and this was also taken as one of the characteristics of the said directive. In any case, an insurer's employee, a broker or a representative is required to provide an insured or a policyholder adequate explanation in case of a complex insurance contract. The author's two evaluations are dominant in the conclusion of the paper – the directive has transformed the existing mediation system, but it remains to be seen when and how the Serbian insurance law will face this transformation.

2. Studies, Essays and Papers from the 2019 Proceedings

2.1. Professor Marko Đurđević, PhD, chose for the essay a current topic about the Draft Civil Code of the Republic of Serbia from 2015. The subtitle was "Review of proposals of some rules on the effects of contracts". The subtitle referred to insurance contracts in the Draft Civil Code of the Republic of Serbia (hereinafter: Draft). To be fair, the essay does not mention insurance contracts, but the third chapter includes insurance contracts in the Draft. The essay consists of three chapters and a conclusion, with the third chapter being the most elaborate.

2.1.1. The first chapter – On the effects of contracts in general. The author explained that the effects of contracts mean its consequences in the sense of a contractual relationship, created by a contract as a legal act or a legal transaction. Moving from theory to the Draft, it was specified that by the decision of the Government of the RS from 2006, the members of the Commission for drafting of the Civil Code of the RS (hereinafter: the Commission) were appointed and that the Commission was assigned the task of preparing the text of the Civil Code within a year. Explaining that decision, the Government of the RS stated that the Commission should include the analysis of existing legal solutions, their modernization and upgrade, and especially their compliance, both with each other and with modern achievements of the civilization of law, case law and legal theory, both general and ours. The author of the essay emphasized what the Commission should not have done. In this regard, it was stated in the Explanation of the decision of the Government of the RS that the Commission should not be reduced to a simple acceptance of existing special laws in this area and their technical formulation in terms of the Code. The author stressed that the Commission decided to take into account solutions of ratified international conventions, other "international standards", especially those formulated in the EU law, achievements of legal science and modern development of comparative law.

2.1.2. The second chapter was entitled "Harmonization as a method and its limits". The term "harmonization" was mentioned in the Explanation of the decision of the Government of the RS. Researching the performance of the Commission regarding harmonization, the author indicated that the Commission understood harmonization as a way to find legal solutions for open issues in the application of the existing law. It was concluded that the Commission found the limits of harmonization methods in the application of law and clear and precise legal standards of the future Civil Code of the RS. **2.1.3.** The third chapter was entitled "Open issues in regulating the effects of contracts and the results of harmonization". The author reduced the list of open issues regarding the regulation of effects of contracts in the Draft to five issues. List of open issues includes (1) lack of a standard formulating the obligation of a contract; (2) incompleteness of rules on complaints due to non-fulfilment of a contract; (3) termination of a contract due to non-fulfilment; (4) termination or amendment to a contract due to changed circumstances, (5) simulation. The author researched each of these five issues separately in the essay from the point of view of the arrangement of their rules in the Draft and the case law. **2.1.4.** Conclusion started with the statement that the Commission had no ambition to create new legal norms and make an original document, a codification. That was not achievable in one year. It was stated in the conclusion that in terms of the rules governing the effects of a contract, the Commission followed the middle path between the reorganization and the legal and technical compilation of the Proceedings of regulations. It was concluded that the Commission's task referred to harmonization of the rules on the effect of contracts with modern solutions from comparative law, but this did not lead to the expected outcome.

2.2. Professor Nataša Petrović Tomić, PhD, wrote a paper "Division to fixed-sum insurance and insurance against loss" with the subtitle "Insurance law at a turning point". For some time now, the author has been advocating for the urgent adoption of the insurance contract law,² so the conclusion of the paper began with that view. In order to encourage development of insurance, it is necessary to regulate the contractual insurance law in terms of personal insurance in a way to introduce a division based on the insurer's obligation criteria. It is crucial that the legislation ceased to be an obstacle to contracting the obligation of the insurer in case of personal insurance. The author explained that not all personal insurance types are always and exclusively with fixed sums. She stated that that is only characteristic for life insurance, and the other two types of personal insurance are mixed (hybrid). Accident insurance and voluntary health insurance also cover property risks, such as medical expenses, which is why the rules applicable to insurance against loss are applied

² Professor Nataša Petrović Tomić, PhD: "Need to Improve Serbian Insurance Regulatory Framework by Adopting Insurance Contract Law", *Tokovi osiguranja* no. 2/2018, 7-18

in that part of obligation in comparative law. The focus of the paper is on personal insurance, more precisely on accident insurance and voluntary health insurance. Voluntary health insurance is not discussed in detail, so the author referred readers to her paper on voluntary health insurance written earlier.³ Furthermore, it was stressed that by adopting the division according to the type of insurer's obligation, the conditions to solve the issue of accumulation of rights in case of personal insurance will be prescribed. It was specified in the paper that now the issue of accumulation is satisfactorily regulated only in life insurance. In accident insurance, the case law tried to deal with a vaguely formulated exception to the rule that accumulation is in principle allowed in this type of insurance as well. In the continuation, it is stated that the legislator did not specify when that insurance was considered as liability insurance, so it was up to the case law to determine on a case-by-case basis whether accident insurance can be qualified as liability insurance. The author concluded that it was a difficult task for many courts. The author also stated that personal insurance was less represented – especially accident insurance and voluntary health insurance. She connected that statement with controversies following exercise of the rights from those insurances. The final sentence of the paper was – considering the usefulness of the mentioned types of coverage, as independent services or as supplementary to life insurance, amendments to the regulatory framework are urgently needed.

2.3. Professor Mirjana Radović, PhD, wrote a paper "Mandatory elements of a contract as a result of a specific way of implementing the European Union law into the Serbian law". The paper on "mandatory elements of a contract" included an introduction and a conclusion, but five chapters completely explained these elements. It started with the traditional theoretical division of contract law in the Republic of Serbia, which accepts the following elements: (1) essential elements; (2) natural elements, and (3) auxiliary elements. Positive laws in the RS, when this paper was completed, contained the legal phrase "mandatory elements of a contract". The list of positive laws included the Law on the Protection of Financial Service Users from 2011, with a significant number of "mandatory elements of a contract" in credit, leasing, credit card and cash deposit contracts. Then, the paper mentioned the Law on Payment Services from 2014 with a certain number of "mandatory elements of a contract" for credit card contract and the payment services framework contract. Furthermore, the analysis included the Law on Electronic Communications from 2010 with the corresponding number of "mandatory elements of a contract" in contracts concluded between an operator and a user of a publicly available electronic communication service. Finally, the paper also mentioned the Consumer Protection Act from 2014 with numerous "mandatory elements of a contract" in

³ Professor Nataša Petrović Tomić, PhD: „O pravnoj prirodi dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja, povodom Predloga zakona o zdravstvenom osiguranju“, *Zbornik XXIV Budvanski pravnički dani (ur. prof. dr Miodrag Orlić)*, 2019, 487-506

tourist travel contracts. The subject of the legal phrase "mandatory elements of a contract" referred to the legal enumeration of questions and data, which a certain type of contracts had to contain. In the author's opinion, "mandatory elements of a contract" in relation to the essential elements of a contract present a broader concept, which includes various components of a contract, from essential, through natural to auxiliary, and even mandatory in the true sense of the word. "Mandatory elements of a contract" present information at the time of concluding a respective contract. The paper emphasised the difference between "mandatory elements of a contract" and pre-contractual information, but also the similarities between them. It is highlighted that "mandatory elements of a contract" in the said laws present the obligation of a business entity to inform the other contractual party of certain information by including that information in the text of a concluded contract. It is specified in the paper that the EU law does not stipulate sanctions for violation of "mandatory elements of a contract" unlike the Serbian law. Administrative fines are prescribed only for "mandatory elements of a contract" in the Law on the Protection of Financial Service Users and the Law on Payment Services. For other laws mentioned in this paper, Misdemeanour Courts are competent for minor offence liability. In the conclusion, it is indicated that the "mandatory elements of a contract" of various contracts, listed in this paper, serve to regulate one party's obligation, that is, a business entity, to inform the other contracting party about certain information through their inclusion in the text of a contract. The legal phrase "mandatory elements of a contract", which is used in the EU law terminology, should be correctly marked in Serbian legislation with the phrase "information at the time of concluding a contract". In terms of insurance law, it is interesting that the National Bank of Serbia, as a supervisory authority in the insurance sector, was the proponent of the Law on the Protection of Financial Service Users and the Law on Payment Services. The so-called administrative fine is stipulated in those laws, charged by the National Bank of Serbia in favour of its revenues.

Translated by: Jelena Rajković

Mr Nikola L. Filipović¹

INOSTRANA SUDSKA PRAKSA

**PRESUDA EVROPSKOG SUDA PRAVDE U PREDMETU
JOHANNES EVERT ANTONIUS MASSAR
v.
DAS NEDERLANDSE RECHTSBIJSTAND
VERZEKERINGSMAATSCHAPPIJ NV**

1. Uvod

Pravno pitanje kojim se Evropski sud Pravde bavio u predmetu C-460/14 *Johannes Evert Antonius Massar v. DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV* (presuda od 7. 4. 2016. godine) postavljeno je vezi s pravom na slobodan izbor advokata u okviru osiguranja troškova pravne zaštite zbog odbijanja tuženog osiguravajućeg društva (DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV) da snosi troškove pravne pomoći prema advokatu kojeg je odabrao ugovarač osiguranja da ga predstavlja tokom postupka otkaza ugovora o radu od strane poslodavca.

2. EU pravni okvir

U vreme zaključenja ugovora, relevantne su bile odredbe Direktive 87/344/EEZ od 22. 7. 1987. o usklađivanju zakona i drugih propisa o osiguranju troškova pravne zaštite.

Tačka 11 Direktive 87/344 ukazuje na to da lica koja imaju ugovoreno osiguranje troškova pravne zaštite moraju imati slobodu da odaberu advokata ili drugu odgovarajuće kvalifikovanu osobu prema nacionalnom pravu prilikom bilo kakvog upita odnosno istrage (*inquiry*) iliti sudskog postupka.

Član 2 Stav 1 Direktive 87/344 definiše da se Direktiva primjenjuje na osiguranje troškova pravne zaštite. Dalje u istom članu Direktive definiše se ovo osiguranje kao osiguranje koje se sastoji od preuzimanja obaveze, po plaćanju premije, da se snose troškovi pravnog postupka i pruže ostale usluge koje su direktno povezane

¹ Savetnik za usklađenost poslovanja

s ugovorenim pokrićem, pogotovo s ciljem: [...] odbrane ili zastupanja osiguranog lica u građanskom, krivičnom, upravnom postupku ili drugim postupcima, ili u slučaju bilo kakvog zahteva podnesenog protiv osiguranog lica.

Član 4 stav 1 Direktive 87/344 propisuje da se u svakom ugovoru o osiguranju troškova pravne zaštite izričito priznaje: (*inter alia*) pravo osiguranog lica da slobodno odabere advokata ili druge adekvatno kvalifikovane osobe prema nacionalnom pravu, u svrhu odbrane, zastupanja ili služenja interesima osiguranog lica prilikom bilo kojeg upita odnosno istrage ili postupka.

2.1. Holandsko pravo

Pomenuta direktiva implementirana je u holandske nacionalne propise članom 4:67 stav 1 Zakona o finansijskom nadzoru, prema kojem osiguravač koji obavlja poslove osiguranja troškova pravne zaštite mora izričito navesti u ugovoru koji se odnosi na takvo osiguranje, da ugovarač osiguranja može slobodno izabrati advokata ili drugog zakonom ovlašćenog stručnjaka [...] za odbranu, zastupanje odnosno da služi interesima ugovarača osiguranja prilikom upita odnosno istrage ili sudskog postupka.

3. Predmet spora i pravna pitanja

Johannes Evert Antonius Massar ugovorio je osiguranje troškova pravne zaštite sa osiguravajućim društvom DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekering-smaatschappij NV.

Poslodavac gospodina Massara je 14. 1. 2014. godine, u skladu sa članom 6 Vanrednog dekreta o radnim odnosima, uputio Zavodu za upravljanje osiguranjem radnika (javnom telu nezavisnom od centralne državne uprave), zahtev za odobrenje otkaza ugovora o radu J. E. A. Massara na temelju toga što se gospodin Massar smatrao viškom.

J. E. A. Massar je 17. 1. 2014. godine od osiguravajućeg društva DAS-a zahtevao pokriće troškova pravne pomoći u vezi sa zastupanjem od strane advokata, kojeg je samostalno odabrao u navedenom postupku pred Zavodom. Osiguravajuće društvo smatralo je da se postupak pred Zavodom ne smatra ni upitom, ni istragom, ni sudskim postupkom u smislu Zakona (i Direktive) te da stoga osigurano lice nema pravo izbora advokata niti pravo da zahteva pokriće troškova zastupanja od strane odabranog advokata u takvom postupku.

J. E. A. Massar se obratio Okružnom sudu sa zahtevom da privremenom merom naloži osiguravajućem društvu da prenese ovlašćenje za zastupanje na izabranog advokata i da snosi troškove za rad izabranog advokata. Okružni sud je uputio pitanje Vrhovnom sudu da li se navedeni postupak pred Zavodom može

smatrati istragom odnosno upitom u smislu Zakona i Direktive, na osnovu čega bi osigurano lice imalo pravo da slobodno izabere advokata, a istovremeno na osnovu čega bi osiguravajuće društvo bilo u obavezi da snosi troškove zastupanja. Vrhovni sud je smatrao da postupak pred zavodom *prima facie* potpada pod pojam istrage odnosno upita koji je pokriven osiguranjem troškova pravne zaštite, ali imajući u vidu posledice tako širokog tumačenja na šeme osiguranja pravne zaštite, Vrhovni sud je rešio da uputi pitanje Evropskom sudu, koji može dati tumačenje ovog pojma iz Direktive u kontekstu ciljeva koji su se Direktivom želeli postići.

3.1. Stav Evropskog suda pravde

Pitanje koje se našlo pred sudom suštinski se ticalo tumačenja pojma upit odnosno istraga (*enquiry*) iz člana 4 stav 1 Direktive 87/344, to jest da li se postupak pred Zavodom koji treba da odobri kvalifikaciju radnika kao viška, i samim tim dopusti otkaz ugovora o radu, može smatrati takvim upitom odnosno istragom koji aktivira prava iz ugovora o osiguranju troškova pravne zaštite, to jest u širem smislu na osnovu kojih činjenica i okolnosti nacionalni sud određuje treba li pravni postupak smatrati upitom odnosno istragom u smislu člana 4 Direktive.

Sud na početku razmatranja napominje da je iz formulacije člana Direktive jasno da su upit/istraga (*enquiry*) i postupak (*proceeding*) različiti pojmovi kojima je zakonodavac hteo da obuhvati različita pravna postupanja u kojima osiguranik može imati potrebu za pravnom zaštitom, a samim tim i slobodu izbora advokata. Stoga, stav tuženog osiguravajućeg društva koje smatra da se upit/istraga odnose samo na sudske postupke, predstavlja neopravdano usko tumačenje ovog pojma koje je suprotno samom tekstu Direktive (koja razdvaja ova dva pojma).

Dalje, sud naglašava da je prilikom tumačenja odredbi prava EU, neophodno uzeti u obzir ne samo tekst člana pravnog akta, već i cilj koji se aktom želi postići i funkciju koju odredba ima u kontekstu ovog cilja. S tim u vezi, Sud naglašava da je cilj Direktive, a naročito člana 4 kojim se garantuje pravo na slobodan izbor advokata, zaštita interesa osiguranog lica. Imajući u vidu opšti karakter ovog prava, sud smatra da se ono ne može usko tumačiti.

U konkretnom slučaju, radniku nisu dostupna nikakva pravna sredstva kojima može pobijati odluku Zavoda koji poslodavcu daje odobrenje za otkaz. Radnik može u građanskom postupku tražiti naknadu štete zbog očigledno neopravdanog otkaza, ali ni u takvoj tužbi on ne može pobijati odluku Zavoda. Kako odluka Zavoda utiče na prava radnika, onda njegovi interesi (kao osiguranika) moraju biti zaštićeni u postupku pred tim organom.

Stoga sud zaključuje da se osiguraniku iz ugovora o osiguranju troškova pravne zaštite mora priznati pravo na slobodan izbor advokata u postupku pred javnim organom koji poslodavcu odobrava otpuštanje radnika. U kontekstu ekonomskog

uticaja na šeme osiguranja, Sud napominje da države članice i osiguravajuća društva mogu u određenim slučajevima postaviti ograničenja troškova koje će snositi osiguravač, ali ne mogu osiguraniku uskratiti pravo na slobodan izbor advokata.

4. Kratak osvrt na presudu

Kako to često biva u Evropskom pravu, u ovom predmetu je bilo neophodno proveriti da li specifični nacionalni pravni koncepti potpadaju pod opšte formulacije kojima se evropski zakonodavac služi u pravnim aktima kako bi obuhvatio različite pravne institute koji postoje prema različitim nacionalnim pravima. Konkretno kod osiguranja troškova pravne zaštite, može doći do razmimoilaženja u stavovima između osiguranika i osiguravajućeg društva. Dok osiguranik ima potrebu da poveri predmet advokatu u kojeg ima poverenja i za kojeg smatra da će adekvatno štititi njegove interese, osiguravajuće društvo ima interes da posluje s advokatima iz unapred uspostavljenog „panela“, sa kojima ima unapred definisane uslove saradnje. Istovremeno, do razmimoilaženja može doći u kontekstu poimanja konkretnog postupka kao postupka koji spada pod pojam osiguranog slučaja, odnosno aktivira prava iz osiguranja. U tom smislu Evropski sud je zauzeo stav da formulacije iz člana 4 Direktive navode dve vrste pravnih postupaka koji su obuhvaćeni Direktivom, s jedne strane (*proceedings*) kao sudski postupci i s druge strane (*enquiries*) kao istrage, upiti ili druge vrste postupaka koje strogo govoreći nisu sudski postupci, ali utiču na prava ili obaveze osiguranog lica, pa samim tim ono ima interes da ga i u takvom postupku zastupa advokat po slobodnom izboru. U konkretnom slučaju postupak pred Zavodom koji treba da odobri kvalifikaciju radnika kao viška spada pod takvu vrstu upita/istrage, odnosno postupka u širem smislu. Dok s jedne strane nacionalni zakoni i osiguravajuća društva ne smeju uskraćivati opšte pravo na slobodan izbor advokata, Sud je ukazao na to da slobodan izbor advokata ne isključuje mogućnost da se u određenim slučajevima postave ograničenja troškova koje će snositi osiguravajuće društvo prema slobodno izabranom advokatu.

Nikola L. Filipović, LL.M.¹

FOREIGN CASE LAW

**JUDGMENT OF THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE
IN THE CASE
JOHANNES EVERT ANTONIUS MASSAR
v.
DAS NEDERLANDSE RECHTSBIJSTAND
VERZEKERINGSMAATSCHAPPIJ NV**

1. Introduction

The legal issue dealt with by the European Court of Justice in the case no. C-460/14 *Johannes Evert Antonius Massar v. DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV* (judgement made on 7 April 2016) was placed in the context of the right to choose freely a lawyer concerning the refusal of the defendant, the insurance company (*DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV*), to bear the costs of legal assistance provided by the lawyer chosen by the insured person during a procedure that led to termination of his employment contract.

2. EU Regulatory Framework

At the time of conclusion of the contract, the provisions of the Directive 87/344/EEC of 22 July 1987 on coordination of laws and other regulations relating to legal expenses insurance were relevant.

The 11th recital of the Directive 87/344 states that the interest of persons having legal expenses insurance means that the insured person must be able to choose a lawyer or other person appropriately qualified according to national law in any inquiry or proceedings.

Article 2(1) of the Directive 87/344 is worded as follows: 'This Directive shall apply to legal expenses insurance. Such consists in undertaking, against the payment of a premium, to bear the costs of legal proceedings and to provide other services directly linked to insurance cover, in particular with a view to: [...] defending or

¹ Compliance advisor

representing the insured person in civil, criminal, administrative or other proceedings or in respect of any claim made against the insured person.’

Article 4(1) of the Directive provides: ‘Any contract of legal expenses insurance shall expressly recognise that the insured person shall be free to choose a lawyer or, if he so prefers and to the extent that national law so permits, any other appropriately qualified person according to national law in any inquiry or proceedings.’

2.1. The Netherlands Law

Article 4:67, paragraph 1, of the Law on Financial Supervision in the Netherlands is worded as follows: ‘A legal expenses insurer shall ensure that, in the contract for legal assistance cover, it is expressly provided that the insured person is free to choose a lawyer or other practitioner authorised by law [...] in order to defend, represent or serve the interests of the insured person in any inquiry or proceedings.’

3. Subject Matter of the Proceedings and Legal Issues

Johannes Evert Antonius Massar had taken out legal expenses insurance, the management of which was entrusted to *DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV*.

On 14 January 2014, Mr Massar’s employer requested, pursuant to Article 6 of the Extraordinary Decree on Labour Relations, authorisation from the Employee Insurance Agency, a public body independent of the central administration, to terminate the employment contract with Mr Massar on grounds of redundancy.

On 17 January 2014, Mr Massar requested DAS to cover the costs of legal assistance relating to his representation by an external lawyer in that procedure. DAS informed him that the procedure before the Employee Insurance Agency was not an inquiry or proceedings within the meaning of the Law on Financial Supervision (and the Directive), that the insured person accordingly had no right to choose a lawyer and that the insurer would not bear the costs associated with representation by a lawyer.

Mr Massar applied to the judge of the District Court dealing with applications for interim measures for an order that DAS should transfer the case on the procedure concerning him before the Employee Insurance Agency to an external lawyer appointed by him, and pay the lawyer’s fees and the costs associated with that procedure. The District Court referred to the Supreme Court of the Netherlands the question whether the proceedings before the Employee Insurance Agency fell within the definition of inquiry, within the meaning of Directive 87/344 and the Law on Financial Supervision on the basis of which the insured person would have the right to freely choose a lawyer, and at the same time on the basis of which the

insurance company would be obliged to bear the legal expenses. The Supreme Court of the Netherlands considers that, *prima facie*, the proceedings before the Employee Insurance Agency can be categorised as an inquiry. However, the arguments against that meaning include, inter alia, the legislative history of that directive and the consequences that such a wide interpretation of inquiry could have for legal expenses insurance schemes. The Supreme Court of the Netherlands decided to stay proceedings and refer the following questions to the Court of Justice for a preliminary ruling.

3.1. Opinion of the European Court of Justice

The question essentially concerned the interpretation of the term inquiry from Article 4 paragraph 1 of Directive 87/344, i.e. whether the proceedings before the Employee Insurance Agency, which should approve qualification of a worker as redundant, and thus allow termination of the employment contract, can be considered an inquiry that activates the rights from the legal expenses insurance. In a broader sense, based on which facts and circumstances the national court determines whether the proceedings should be considered an inquiry in terms of Article 4 of the Directive.

At the beginning of the consideration, the Court notes that it is clear from the wording of the Article of the Directive that inquiry and proceedings are different terms that the legislator intended to cover different legal procedures in which the insured may have a need for legal protection, and therefore freedom of choice of a lawyer. Therefore, the position of the defendant insurance company, which considers that the inquiry refers only to proceedings, presents an unjustified narrow interpretation of this term that is contrary to the wording of the Directive (which differentiates these two terms).

Furthermore, the court emphasizes that when interpreting provisions of the EU law, it is necessary to take into account not only the wording of the article, but also its objectives and the function that the provision has in the context of this objective. In that regard, it is to be noted that the objective pursued by Directive 87/344, in particular Article 4 thereof, concerning the free choice of a lawyer, is to protect the interests of insured persons. Having in mind the general character of this right, the court considers that it cannot be interpreted narrowly.

It is apparent from the documents in the case file submitted to the Court that there was no action available to the dismissed worker against the decision of the Employee Insurance Agency granting the employer authorisation to dismiss on grounds of redundancy. The employee can bring an action for damages for manifestly unjustified dismissal before the civil courts, the decision in such a case cannot, however, call into question the decision taken by the Agency. In those circumstances,

it is indisputable that the rights of the employee are affected by the decision of the Employee Insurance Agency and that his interests as an insured person require protection in the context of the procedure before that body.

Therefore, the Court recognises the right of an employee who holds legal expenses insurance to choose freely his lawyer that a public body authorises the employer to dismiss him. Furthermore, as regards the financial consequences for legal expenses insurance schemes, the Court noted that member states and insurance companies can in certain cases set limits on the costs to be borne by the insurer, but they cannot deny the insured the right to freely choose a lawyer.

4. Brief Overview of Judgement

As is often the case in the European law, in this case it was necessary to check whether specific national legal concepts are included in the general formulations used by the European legislator to cover various legal institutes that exist under different national laws. Specifically, regarding legal expenses insurance, there may be a difference of opinion between the insured and the insurance company. While the insured has the need to entrust the case to a lawyer whom he trusts and whom he believes will adequately protect his interests, the insurance company has an interest in doing business with lawyers from a pre-established group, with whom it has pre-defined conditions of cooperation. At the same time, disagreements can occur in understanding specific procedure as a procedure that falls under the concept of an insured case, that is, activation of insurance rights. In this sense, the European Court took the position that the wording from Article 4 of the Directive specified two types of legal procedures that are covered by the Directive, on one hand proceedings and on the other hand inquiries, or other types of procedures that strictly speaking are not proceedings, but affect the insured person's rights or obligations, and therefore the insured has an interest in being represented by a lawyer of his choice in such proceedings. In this case, the procedure before the Employee Insurance Agency, which should approve qualification of a worker as redundant, falls under this type of inquiry, that is, the procedure in a broader sense. While on one hand, national laws and insurance companies must not deny general right to freely choose a lawyer, the Court pointed out that free choice of a lawyer does not exclude the possibility of setting limits on expenses that an insurance company could bear in relation to a freely chosen lawyer in certain cases.

Translated by: Jelena Rajković

PRIKAZ INOSTRANOG ČLANKA

CENTAR ZA EDUKACIJU I ISTRAŽIVANJE U FUNKCIJI UNAPREĐENJA TRŽIŠTA OSIGURANJA

U organizaciji Udruženja društava za osiguranje Federacije Bosne i Hercegovine (UDO FBiH), u Sarajevu je 24. maja 2023. godine održan forum pod nazivom „Centar za edukaciju i istraživanje u funkciji unapređenja tržišta osiguranja“.

Na forumu su učestvovali predstavnici društava za osiguranje iz BiH, kao i menadžment agencija za nadzor osiguranja iz Federacije BiH i Republike Srpske, te Agencije za osiguranje BiH, Biroa zelene karte u BiH, Zaštitnog fonda FBiH, Ekonomskog i Pravnog fakulteta iz Sarajeva, Ekonomskog fakulteta iz Tuzle, strukovnih udruženja i UNDP-a.

Cilj foruma bilo je upoznavanje učesnika s programom Centra za edukaciju i istraživanje u osiguranju (CEIOS), koji je osnovan pri Udruženju društava za osiguranje FBiH, kao i razmena mišljenja u vezi s obrazovnim aktivnostima koje se sprovode u sektoru osiguranja. Pored toga, učesnici su imali priliku da se upoznaju i s regulatornim okvirima u oblasti edukacije u osiguranju.

Skup je u ime Udruženja društava za osiguranje FBiH otvorio Damir Hadžić, predsjednik Upravnog odbora Udruženja i član Stručnog vijeća CEIOS. Generalni sekretar Udruženja Ermin Čengić prezentovao je koncept rada Centra za edukaciju i istraživanje te izneo očekivanja da će obrazovni programi Centra doprineti većem nivou svesti i znanja zaposlenih u osiguranju i onih što žele da rade u osiguranju, zatim osiguranika i korisnika osiguranja, te svih osoba koje odlučuju o sadržaju i formama osiguranja u BiH. Direktno i indirektno ovim aktivnostima želi se doprineti i većoj finansijskoj pismenosti svih učesnika na tržištu i oko tržišta osiguranja te ekonomskom i društvenom razvoju BiH.

Direktor Agencije za nadzor osiguranja Federacije BiH Ivan Luburić govorio je o edukaciji tržišta i edukaciji potrošača usluga osiguranja, te koracima koje preduzima Agencija u cilju sticanja novih znanja i veština, kao i doprinosa poslovnoj uspešnosti učesnika na tržištu.

Zlatan Filipović, direktor „Bosna reosiguranja“ i član Stručnog veća CEIOS, prezentovao je veoma aktuelnu i značajnu temu ESG-a (Environmental, Social and

Governance) u osiguranju odnosno uticaja faktora brige o životnoj sredini, društvene odgovornosti i korporativnog upravljanja na poslovanje kroz primenu politika koje doprinose postizanju ciljeva održivog razvoja.

U toku rasprave koju je moderirao prof. dr. Željko Šain sa Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, prisutni predstavnici društava za osiguranje pokazali su interesovanje za sprovođenje edukativnih aktivnosti koje bi trebalo da podignu nivo znanja na tržištu osiguranja te da doprinesu boljem razumevanju finansijskih usluga. Značajnom je ocenjena namera organizatora, UDO FBiH, da na jednom mestu okupi predstavnike regulatornih institucija sa nivoa BiH te Federacije BiH i Republike Srpske, tržišnih aktera i akademske zajednice, s namerom proširivanja znanja i prezentovanja razvojnih ciljeva tržišta osiguranja.

Zaključeno je da je potrebna kontinuirana podrška i aktivna uključenost svih tržišnih subjekata u programe Centra za edukaciju te sinergija Agencije za nadzor osiguranja i Udruženja u sprovođenju edukativnih aktivnosti. Takođe, nužna je otvorenost nastavnih sadržaja Centra za nove i specifične teme unutar delatnosti osiguranja. Naročito je istaknut značaj razvijanja potencijala za intenzivniju saradnju sa akademskom zajednicom, u istraživačkim projektima i razvijanju finansijske pismenosti najšire zajednice i svih slojeva stanovništva.

Naglašeno je i da je potrebno razumevanje značaja edukacije u osiguranju resornih organa vlasti i institucija te njihova podrška u uključivanju tema osiguranja u nastavne planove na svim nivoima obrazovanja. Dodatno je istaknuta potreba zakonskog regulisanja obaveznosti edukacije za posrednike i zastupnike u osiguranju.

Na forumu je najavljeno da je konferencija „Dani osiguranja u BiH“, najveći godišnji skup tog tržišta osiguranja, čiji je organizator Udruženje, planirana za period od 20. do 22. septembra 2023. godine u Sarajevu.

Izvor: Centar za edukaciju i istraživanje u funkciji unapređenja tržišta osiguranja (udofbih.ba)

*Priredila: **Ana V. Vodinelić, MA***

SEZONA URAGANA NA ATLANTIKU

Sezona uragana na Atlantiku može biti kritično vreme za državu, firme i vlade na Karibima i gusto naseljenim obalskim državama u Sjedinjenim Američkim Državama. Od 1. juna do 30. novembra, zahvata područje Atlantskog basena, uključujući Atlantski okean, Karipsko more i Meksički zaliv.

Od početka veka, bilo je preko 50 velikih uragana, tropskog ciklona 3. kategorije na Safir-Simpsonovoj skali, koji su zahvatili Atlantski basen, uključujući uragan Katrina 2005.

„Lojd“ ima dugu istoriju pružanja osiguravajuće zaštite pojedincima i firmama i pomaganja zajednicama da stanu na noge što je pre moguće. Zato 365 dana godišnje klijentima pruža informacije o vrstama polisa koje vredi imati kako bi se blagovremeno osigurali od uragana.

Izvor: <https://www.lloyds.com/resources-and-services/policyholders/hurricane-information>

OSIGURAVAČ „LOJD“ PODSTIČE PROŠIRIVANJE SPEKTRA RIZIKA U OSIGURANJU

Poslednjih godina zabeležen je znatan porast katastrofa po njihovoj učestalosti i ozbiljnosti. Ukupni ekonomski gubici od tih katastrofa imaju ozbiljne posledice u ograničavanju ekonomskog i socijalnog razvoja, pokazuje istraživanje „Lojda“. U mnogim zemljama sadašnje mere ne idu dovoljno daleko da bi se ljudi i infrastruktura adekvatno zaštitili od posledica katastrofa. Veća je verovatnoća da će se tržišta u razvoju sresti s prirodnim katastrofama zbog svojih geografskih lokacija. Današnja tržišta u razvoju širom Latinske Amerike, Afrike i Azije često su nedovoljno osigurana da pokriju potencijalni gubitak jer samo u globalnoj premiji osiguranja učestvuju sa 16 odsto.

Globalni ekonomski gubici od katastrofa znatni su i u porastu. Ozbiljnost uticaja se može smanjiti ulaganjem u veću elastičnost za prihvatanje rizika. „Lojdov“ indeks rizika u gradu uzima za primer koliko bi ekonomska proizvodnja 279 gradova

godišnje gubila u proseku od 22 rizika koje je prouzrokovao čovek i prirodne pretnje. Istraživanje pokazuje da ti gradovi predstavljaju polovinu (41 odsto) svetskog BDP i da očekivani godišnji gubitak iznosi 546,50 milijardi dolara. „Lojdvov“ izveštaj o globalnom osiguranju razmatra godišnji jaz od 168 milijardi dolara između nivoa osiguranja koje je realno potreban i stvarnih troškova firmi i vlada za obnovu i oporavak od velikih katastrofa.

Istraživanje rizika od katastrofa posvećeno je razvoju inovativnih rešenja za populaciju koja trpi neke od najozbiljnijih gubitaka, koji su sada malo ili nimalo pokriveni osiguranjem.

Izvor: <https://www.lloyds.com/news-and-insights/disaster-risk-facility>

„SPEJSIKS“ I ITALIJANSKI „UNIPOL“ UDRUŽUJU SNAGE DA POMOGNU ITALIJANIMA POGOĐENIM POPLAVAMA

„SpejsIKS“ Elona Maska i „Unipol Grupa“ složili su se da udruže snage kako bi pomogli ljudima pogođenim poplavama u severnoj Italiji da se povežu na internet, olakšavajući tako operacije spasavanja, saopštio je 20. maja italijanski osiguravač.

Olujne kiše opustošile su istočnu stranu italijanske regije Emilija-Romanja, usmrтивši 14 ljudi, prouzrokovavši štetu od milijardu evra i naročito teško pogodivši poljoprivredu.

Oko 36.000 ljudi bilo je prisiljeno da napusti svoje domove, a mnogi od onih što su ostali u poplavljenim područjima ostali su bez struje. Napore spasavanja otežava stalno loše vreme i prekidi telefonskih linija

Prema sporazumu, „Unipol“ je preuzeo „SpejsIKS“-ove satelitske internetske terminale „Starlink“ i staviće ih na raspolaganje spasiocima, bolnicama i javnosti. „SpejsIKS“ pozicionira svoje satelite da bi dao prednost regiji Emilija-Romanja i pružio poboljšanu pokrivenost.

„SpejsIKS“, „Starlink“ i „Tesla“ srećni su što mogu biti od koristi na bilo koji način kako bi pomogli Italiji i ljudima pogođenim poplavama, izjavio je Mask.

Izvor: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22193>

DA LI JE OPRAVDANO DA RATNE OPERACIJE NE BUDU DEO POKRIĆA U OSIGURANJU

Najava demontaže mine iz riječke luke i, povezano s tim, evakuacija gotovo polovine staroga grada, nije uznemirila samo stručnjake uposlene oko sigurne

demontaže mine, i stanare odnosno vlasnike stanova, kuća i poslovnih prostora u moguće ugroženom području, već i osiguravače, koji po prirodi posla žive s neizvesnošću i rizikom. Naime, postavilo se pitanje: šta je s osiguranjem ako nešto pođe po zlu? Da li bi osiguravači platili eventualne štete ili ne bi?

Neki ljudi su se odmah opredelili: eksplozija mine je ratni rizik. Polaganje mine ili njeno bacanje iz aviona, broda i slično, nesumnjivo je ratna operacija. A prema Zakonu o obveznim odnosima, „osiguravač nije dužan nadoknaditi **štete** prouzrokovane ratnim operacijama..., osim ako je drugačije ugovoreno“ (čl. 925, st. 1 ZOO).

Dakle, štete nastale kao posledica ratnih operacija relativno su isključene iz osiguranja. Isključenje iz osiguravajućeg pokrića šteta koje su posledica ratnih rizika pravda se činjenicom da je osiguravačima gotovo nemoguće kalkulirati premiju s obzirom na nemogućnost predviđanja šteta koje ratne operacije mogu proizvesti. ZOO dozvoljava da ugovorne strane uključe u pokriće i ratni rizik, a to gotovo niko ne čini. Uslovi osiguranja isključuju iz pokrića štete koje su posledice ratnih operacija u svim vrstama osiguranja, a i kod tzv. požarnih osiguranja zgrada, stanova, poslovnih prostora i sl. ZOO ne definiše ratni rizik, ratne operacije, ne određuje vremenski raspon koji mora proteći od pojave ratne operacije da bi se takav rizik smatrao osiguranim. To znači da su i eksplozije mina postavljenih davno, pre gotovo osamdeset godina – još uvek ratni rizik. Prema tome – isključen iz osiguranja.

Drugi postavljaju pitanje opravdanosti isključivanja iz osiguranja šteta koje su posledice ratnih operacija od pre mnogo godina, a sličan problem je i kod eksplozija mina zaostalih iz 90-ih. Po njima, protok vremena briše događaju svojstvo ratnog rizika, a te štete bi trebalo da budu uključene u osiguranje, jer se, u skladu sa statističkim podacima, za takve slučajeve odgovarajuća premija osiguranja može lako utvrditi.

Treba konstatovati da su oni, koji eksploziju mine postavljene pre toliko godina smatraju ratnim rizikom isključenim iz osiguravajućeg pokrića, brojniji.

Iz ta dva suprotna mišljenja proizlazi neizvesnost i nesigurnost za osiguranike, koji su uredno osigurali svoje stanove, zgrade, poslovne prostore. Ipak, s obzirom na opasnost mina zaostalih iz prošlih ratova još postoji (kažu da ih u riječkoj luci, ali i na kopnu, po gradu, ima još), bilo bi dobro da osiguravači zauzmu jedinstven stav: da li su štete od tih eksplozivnih naprava pokrivena ili nisu.

Izvor: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22090>

ODRŽIVOST U FOKUSU DELATNOSTI OSIGURANJA

Klimatske promene danas predstavljaju jedan od najvećih globalnih izazova s kojima se čovečanstvo suočava. Svake godine svedočimo sve većim i sve ozbiljnijim posledicama klimatskih promena koje uzrokuju značajne materijalne gubitke.

Povećanje temperature, ekstremni vremenski uslovi i porast nivoa mora samo su neke od posledica koje jasno pokazuju kako se klima menja brže nego ikad pre. Prema procenama, u poslednje četiri decenije prirodne katastrofe uzrokovale su više od 150 milijardi evra materijalnih gubitaka na području Evrope. Te promene ne samo da utiču na prirodu, već imaju i značajan uticaj na poslovanje brojnih delatnosti među kojima je i delatnost osiguranja, koja nastoji da poveća svest o ovoj problematici pridržavajući se najviših standarda u pogledu zaštite okoline, društvene odgovornosti i upravljanja, ističe se u saopštenju Hrvatskog ureda za osiguranje (HUO).

Društva za osiguranje svesna su širokog spektra uticaja svog poslovanja na zajednicu te su još snažnije fokusirana na koncept održivog poslovanja. Naime, osiguravači su kroz svoje poslovne strategije već razvili niz pristupa održivosti, a prilikom donošenja investicionih odluka uzimaju u obzir ekološke, društvene i upravljačke faktore kako bi ostvarili ciljeve održivog razvoja upravo kako bi doprineli očuvanju planeta za buduće generacije. Osim toga, kao najveći evropski institucionalni investitor, upravo su osiguravači ti koji mogu dati veliki doprinos, ali i pomoći u finansiranju napuštanja izvora čija eksploatacija otpušta ugljen-dioksid na neutralna, resursno korisnija i održivija sredstva.

U bliskoj budućnosti očekuje se da će rizici i troškovi povezani s klimatskim promenama rasti, te hrvatski osiguravači u potpunosti podržavaju napore Evropske unije na području održivosti i zaštite životne sredine i svesni su sveg potencijala i uloge u procesu zelene tranzicije. Svakako valja podsetiti i na to kako je značajan udeo ekonomskih gubitaka od prirodnih katastrofa u Evropi neosiguran te su stoga odgovarajuća prevencija i korišćenje osiguranja kako bi se obezbedilo svrsishodno osiguravajuće pokriće u holističkom pristupu upravljanju rizicima neizostavni elementi za održavanje stabilnosti i bezbednosti u društvu.

Bez odgovarajuće prevencije i osiguranja, prirodne katastrofe mogu uzrokovati ogromne gubitke koji mogu dugoročno negativno uticati na ekonomski rast i razvoj države. Zato je nužno da države, organizacije i pojedinci vode računa o upravljanju rizicima, a to ne uključuje samo reaktivne mere nakon katastrofe, već i proaktivne mere prevencije, kao i korišćenje usluga osiguranja kako bi se minimizirali gubici u slučaju nepredviđenih događaja koje će sa sobom neminovno doneti klimatske promene.

Izvor: <https://osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22143>

IRSKA MOŽDA IMA I NAJVIŠI NIVO NEOSIGURANIH VOZILA U EVROPSKOJ UNIJI

Prema novom izveštaju Udruženja osiguravača motornih vozila Irske (MIBI), ta zemlja ima drugu po veličini stopu neosiguranih vozila u EU. Broj neosiguranih

vozila u Irskoj tri puta je veći od broja neosiguranih vozila u Ujedinjenom Kraljevstvu i četiri puta veći od proseka EU/EEA.

MIBI je nedavno objavilo istraživanje koje je pokazalo da je jedno od 12 privatnih vozila na irskim putevima neosigurano. U 2022. u ovoj zemlji bilo je ukupno nešto manje od 188.000 privatnih vozila koja su vožena bez osiguranja. To je povećanje od 13.626 neosiguranih vozila u odnosu na brojke iz 2021.

MIBI je takođe sproveo analizu o nivou neosigurane vožnje u EU, EEA, kao i u UK i Švajcarskoj. Najnoviji evropski podaci koji potiču iz 2021, pokazuju da je u Irskoj zabeleženo 7,8 posto neosiguranih vozila dok je Grčka bila na prvoj poziciji te liste vreme bila je druga sa 8,2 posto.

Međutim, ažurirane brojke za Irsku pokazuju da je u 2022. nivo neosigurane vožnje dosegnuo 8,3 posto, što Irsku stavlja na najviši nivo neosigurane vožnje u EU ako bi druge zemlje zadržale ili smanjile broj neosiguranih vozila u tom periodu.

U Ujedinjenom Kraljevstvu broj neosiguranih vozila je 2,5 posto, u Francuskoj 2 posto, Hrvatskoj 1,4 posto, Rumuniji 1,2 posto, Islandu i Švedskoj 0,7 posto, Poljskoj 0,3 posto, dok Nemačka i Finska nisu imale neosigurana vozila.

Od 29 zemalja EU i EEA (kao i UK i Švajcarske) u kojima su podaci bili dostupni, prosečni nivo neosiguranih vozila bio je 1,8 posto. To znači da je Irska imala 4,3 puta veći prosečni nivo neosiguranih vozila u EU/EEA 2021.

Prema irskom zakonu, kazne za vozila bez valjanog osiguranja uključuju zaplenu vozila na licu mesta, kao i druge kazne poput automatskog prijavljivanja sudu, pet kaznenih bodova i znatnu novčanu kaznu.

Izvor: MIBI, <https://mibi.ie/mibi-news/ireland-may-have-highest-level-of-uninsured-in-eu.2139.html>

DODATNI POREZ ZA VOZAČE ELEKTRIČNIH AUTOMOBILA U TEKSASU

Američka savezna država Teksas je u procesu pronalaženja načina za određivanje takse za korišćenje puteva za vozače električnih vozila. Teksas koristi najpošteniji mogući sistem, koji oporezuje svaki galon prodatog goriva, po principu koliko vozite – toliko poreza platite. Taj se novac zatim koristi za održavanje postojeće infrastrukture i izgradnju novih puteva, piše sajt KarBiznis. Ali taj sistem sada ima svojevrsnu rupu, a to je da vlasnici električnih vozila ne plaćaju taksu za korišćenje puteva iako koriste svu infrastrukturu, te kako piše *Hjuston Kronikl*, država planira da uvede godišnju registracionu taksu od 200 dolara za vlasnike električnih automobila, što treba da nadoknadi manjak koji se procenjuje na 93,4 miliona dolara.

Teksas trenutno uzima 20 centi od svakog galona goriva. Što više benzina vozilo troši, veći porez vozač plaća. To je korektno, pogotovo ako se uzme u obzir da su najveći potrošači benzina najčešće teška vozila koja najviše i oštećuju puteve. Tako na primer, vlasnik pikapa „ford F-150 raptor“, koji prelazi oko 25.000 kilometara godišnje, plati taksu od oko 200 dolara. S druge strane, vlasnik štedljivije „toyote korole“ plati otprilike 85 dolara za sličnu kilometražu. Kako je težina važna, tako bi bilo korektno da i vlasnici električnih automobila plaćaju prema težini vozila.

Teksas nije prva država koja traži načine kako da primora vlasnike električnih vozila da plaćaju taksu za održavanje putne infrastrukture. Čak i Kalifornija, koja je najviše okrenuta prema električnim vozilima, vlasnicima tih automobila naplaćuje naknadu za poboljšanje puteva. Počelo je sa 100 dolara godišnje, a sada to iznosi 108 dolara jer je cena prilagođena indeksu potrošačkih cena. Savezna država Arkanzas je još stroža, naplaćujući 200 dolara za potpuno električna vozila, 100 dolara za plug-in hibride i 50 dolara za obične hibride. Treba imati na umu da vlasnici plug-in hibrida i hibrida plaćaju i standardni porez na gorivo.

Naravno, nisu svi zadovoljni, ali sve se svodi na fer igru. Ako koristite put, morate platiti, ali izračunati taj iznos je problem. Savezna država Vašington takođe istražuje načine oporezivanja vozača električnih vozila i predlaže naknadu na temelju kilometraže. Ljudi su se već pobunili jer smatraju da bi praćenje kilometraže izazvalo narušavanje privatnosti.

Izvor: <https://osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22152>

NOVA SAOBRAĆAJNA PRAVILA, ŠTA SE SVE MENJA ZA VOZAČE

Evropska komisija je u okviru zakonodavnog paketa o drumskoj bezbednosti predložila uvođenje jedinstvene digitalne vozačke dozvole u EU i nova pravila za lakšu naplatu saobraćajnih kazni za prekršaje počinjene u nekoj drugoj zemlji članici, kao i za oduzimanje vozačkih dozvola.

Evropa bi trebalo da ima prvu digitalnu vozačku dozvolu u svetu zbog procesa digitalizacije, ali i jedinstvene baze podataka koja bi pomogla policiji.

– Vaše vozačke dozvole bile bi na vašim telefonima ili na drugim digitalnim uređajima, iako ćete moći da zatražite i papirnu vozačku dozvolu ako je preferirate – rekla je Adina Valean, poverenica za saobraćaj Evropske komisije.

Mlade generacije mogle bi na probni rok nakon položenog vozačkog ispita. Uvelo bi se i pravilo nulte tolerancije na alkohol, jer iako se u Hrvatskoj statistika popravila, u Evropi vozači mlađi od 30 godina još učestvuju u dva od pet smrtonosnih sudara.

– Ništa naročito se neće promeniti, pogotovo kod mladih vozača. Neće smeti da voze pod uticajem alkohola i moraće da se pridržavaju propisane brzine kao i dosad – rekao je Krunoslav Antić, instruktor vožnje A i B kategorije.

Po novom predlogu Zakona menjaće se pravila o kaznama. Policija EU mogla bi da vidi baze podataka o vozačima u bilo kojoj članici. Dosad su sve policije u Evropskoj uniji mogle da vide ako ste kažnjeni zbog prebrze vožnje ili vožnje pod uticajem alkohola, a Evropska komisija sada to planira i da proširi. Tako bi svaki policajac uz prethodno navedene prekršaje mogao videti i ako napravite jedan od ovih: neodržavanje dovoljnog odstojanja između vozila, opasno preticanje, opasno parkiranje, prelazak preko jedne ili više punih linija, vožnja u pogrešnom smeru, nepoštovanje pravila o oslobađanju koridora.

Promene stižu i za oduzimanje vozačke dozvole. Ako bilo gde u Evropi napravite teški saobraćajni prekršaj, mogli biste ostati bez vozačke, a onda je ne biste mogli izvaditi ni kod kuće ni u bilo kojoj državi članici.

– Na primer, kad Nemačka policija utvrdi određeni prekršaj i počinioca, a ta osoba nije dostupna, korišće određene podatke putem saradnje s policijom naše države i na takav način uz ovlašćenje koristiti podatke i preduzeti određene mere odnosno sankcije i, ako je potrebno, oduzeti vozačku dozvolu – rekao je Sinan Alispahić, pomoćnik glavnog advokata Hrvatskog auto-kluba (HAK).

Stručnjaci su složni: na implementaciju nećemo dugo čekati. Evropa je pred sebe stavila veliki zadatak da do 2025, na putevima više nema poginulih.

Izvor: <https://osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22077>

NEBEZBEDNO PUTUJE 40 ODSO DECE U AUTOMOBILIMA

Oko 40 posto dece u automobilima putuje nebezbedno, rezultat je istraživanja osiguravača u Mađarskoj, ali tendencije pokazuju da ni stanje na hrvatskim putevima nije bolje. Iz Ministarstva unutarnjih poslova godinama upozoravaju da najveći broj dece strada upravo u trenucima kad bi trebalo da budu najsigurniji, dok su sa svojim roditeljima. Razlog je – nevezivanje sigurnosnih pojaseva. Taj je problem lako rešiv jednostavnim vezivanjem deteta pojasom automobila, po potrebi uz postolje ili dečje sedište, zavisno od uzrasta deteta.

Preliminarni podaci MUP-a Hrvatske za 2022. pokazuju da je lane u saobraćaju smrtno stradalo osmoro dece, 121 dete je teško povređeno, a 676 dece je zadobilo lakše povrede. Od dece poginule u 2023, jedno dete je nastradalo vozeći bicikl, troje dece pešaka su pokosila vozila, dok je četvoro dece poginulo kao putnici u vozilima.

Izvor: <https://osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22103>

RAST TRŽIŠTA OSIGURANJA U BIH

Tržište osiguranja u BiH nastavilo je rast i u 2023. godini, a vodeće „Adriatik osiguranje“ dobilo je u novom subjektu „ASA Central osiguranju“ konkurenta na poziciji tržišnog lidera, izveštava *Indikator.ba*.

Prema podacima Agencije za nadzor osiguranja Federacije BiH, ukupna zaračunata bruto premija u prva dva meseca 2023. iznosila je 102,9 miliona konvertibilnih maraka (KM) i veća je za sedam posto nego u istom periodu godinu ranije.

To se može smatrati dobrim početkom 2023. s obzirom na makroekonomsko usporavanje i činjenicu da je u 2022. rast tržišta bio 7,8 posto.

S ukupno ostvarenih oko 80 miliona bruto premije, rast u segmentu neživotnih osiguranja je 7,7 posto. Nisu ga toliko podstakle dominantne premije osiguranja od odgovornosti za motorna vozila, gde je rast iznosio 4,8 posto, koliko drugi segmenti, a pre ostalih zdravstveno osiguranje (rast 25,8 posto), osiguranje robe u prevozu (rast 17,6 posto), osiguranje za upotrebu plovila (rast 19,4 posto), ostala osiguranja imovine (rast 11,4 posto).

Rast premija životnih osiguranja iznosio je 4,8 posto, a na kraju februara bruto premija u ovom segmentu iznosile je ukupno 22,9 miliona KM.

Vodeći osiguravač je još uvek „Adriatik osiguranje“ sa 13,76 miliona KM zaračunate premije u januaru i februaru, a sledi ga „Unika osiguranje“ sa 13,36 miliona KM. Na trećem mestu je „ASA Central osiguranje“ sa 13,33 miliona KM fakturisane premije. Budući da je „ASA Central osiguranje“ tek u februaru počelo rad kao spomeni subjekt nastao od „ASA osiguranja“ i „Central osiguranja“, u narednom periodu treba očekivati probijanje ovog osiguravača na vodeće mesto. Naime, to društvo stvorenom sinergijom nadmašuje ostale konkurente. Prošlogodišnja premija „ASA osiguranja“ i „Central osiguranja“ iznosila je 98,8 miliona KM, što je za čak 18,4 miliona KM više od premije vodećeg „Adriatik osiguranja“. Zato je realno očekivati njegovu pozicioniranje na mesto tržišnog lidera.

Izvor: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22092>

PREOKRET ZA SAMO 24 SATA: OSIGURAVAČ „ALIJANC“ I „MINHEN RE“ NEĆE OBNAVLJATI OSIGURANJE SEVERNOG TOKA 1

Nemački osiguravači „Alijanc“ i „Minhen Re“ ipak ne nameravaju da krajem 2023. godine obnove polise za gasovod Severni tok 1, kojim je ruski gas stizao

u Evropu. „Alijanc“ navodi da je deo konzorcijuma koji je pokrивao četiri manjinska deoničara gasovoda.

Gasovod je vlasništvo konzorcijuma sa centrom u Švajcarskoj, čiji su članovi ruski „Gasprom“ sa 51 posto, te nemačke firme „Vintershol Dea“ i EON, francuski „Endži“ i holandski „Gasunie“. Polisa će isteći krajem 2023. i trenutno nije na rasporedu za obnovu, a „Alijanc“ ne namerava da je obnovi.

Polisa je reosigurana pre ruske invazije na Ukrajinu, na period od dve godine, te važe ugovorne obaveze prema osiguranicima, u skladu sa svim sankcijama. Pojedini ugovori poverljive su, naglasila je nemačka firma. Izvori su za Rojters izjavili da su „Alijanc“ i „Minhen Re“ i neki britanski osiguravači produžili osiguranje za oštećeni gasovod Severni tok 1.

Upućeni izvori u sektoru procenjuju da su neki „Lojдови“ osiguravači raskinuli ugovore o osiguranju, a trebalo je da budu produženi krajem prošle godine. Tri udruženja osiguravača koja su pokrivala gasovod verovatno nisu obnovila polisu, rekla su tri izvora. Severni tok 1 oštećen je u junu 2022. u eksplozijama, a uprkos sumnji na sabotazu rezultati istrage nisu poznati.

Izvor: <https://www.osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22120>

VOZAČIMA NAJZNAČAJNIJA INFORMACIJA O SLOBODNOM MESTU NA PARKINGU

Informacija o dostupnom parkirališnom mestu u blizini njihovog odredišta trenutno je usluga koju najviše traže vozači u toku vožnje, pokazalo je najnovije istraživanje koje su sproveli firma „TehInsights“ i vodeći osiguravači. Izveštaj je obuhvatio 4.990 vozača u SAD, UK, Nemačkoj, Francuskoj, Italiji i Kini.

Vozači u zapadnoj Evropi i Kini sve su zabrinutiji hoće li pronaći mesto za parkiranje na odredištu. Osim toga, oni s većim vozilima radije unapred rezervišu parking mesta. Rezultati istraživanja pokazuju sve veća očekivanja vozača da parkiranje bude integrisano u navigaciju u vozilima.

Funkcionalnosti u toku vožnje, kao što je procena dostupnosti parkirališnih mesta u blizini odredišta, saobraćajna upozorenja i mogućnost plaćanja parkiranja, točenja goriva i plaćanja putarine iz automobila nalaze se među najtraženijim uslugama na globalnom nivou. Informacije o parkiranju rangirane su kao najvrednija potreba na putevima za kineske vozače, a evropski vozači svrstali su to kao svoj drugi prioritet, posle saobraćajnih obaveštenja.

– Putevi su sve prometniji, a životi vozača sve užurbaniji, pa nismo iznenađeni da vidimo potražnju za povezanim potrebama koje vožnju čine sigurnijom.

Te potrebe će nastaviti da rastu – rekao je Dankan Lajns iz „Parkopedije“, vodećeg pružaoca usluga koje koriste proizvođači motornih vozila.

Izvor: <https://osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22123>

„AKSA OSIGURANJU“ NAMETNUTI KAPITALNI ZAHTEVI ZBOG NEDOSTATAKA U IT

Sektor zdravstvenog osiguranja nemačke podružnice „Aksa osiguranja“ mora održavati veće rezerve kapitala zbog ozbiljnih nedostataka u IT. Nemačko savezno telo za finansijski nadzor (Bafin) po prvi put do sada uvelo je kapitalni dodatak na obim solventnog kapitala zbog „nedostataka u IT organizaciji poslovanja“.

Dodatak će se primenjivati dok „Aksa“ ne reši IT nedostatke. Bafin je za to odredio rok. Regulatori nisu rekli koliko će biti visoka doplata.

Najviši nadzornik osiguranja Frank Grund rekao je prošle nedelje da je regulator nametnuo takve kapitalne dodatke za nekoliko kompanija u osiguravajućoj delatnosti. Nadzorno telo takođe zahteva od lidera u delatnosti osiguranja „Alijanc“ veće rezerve kapitala zbog nedostataka u IT.

Izvor: <https://osiguranje.hr/ClanakDetalji.aspx?22190>

Prevela i priredila: **Ana V. Vodinelić, MA**

ODGOVORNOST GARANTNOG FONDA ZA ŠETU PROUZROKOVANU UPOTREBOM NEPOZNATOG MOTORNOG VOZILA

Odgovornost Garantnog fonda za štetu prouzrokovanu upotrebom nepoznatog motornog vozila postoji u situaciji kada okolnost da je vozilo ostalo nepoznato nije posledica činjenja ili nečinjenja oštećenog lica, već okolnosti koje su izvan njega.

Iz obrazloženja:

Odredbom člana 74 stav 1 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju („Sl. glasnik RS“, br. 51/09... 7/13) propisano je da se Garantni fond osniva radi ekonomske zaštite putnika u javnom prevozu i trećih oštećenih lica, u slučajevima kada je šteta pričinjena upotrebom neosiguranog ili nepoznatog prevoznog sredstva, kao i za štetu za čiju je naknadu odgovorno društvo za osiguranje nad kojim je pokrenut stečajni postupak. Prema članu 76 stav 1 tačka 2 istog zakona sredstva Garantnog fonda koriste se za isplatu osigurane sume, odnosno naknadu štete oštećenim licima, prouzrokovane upotrebom nepoznatog motornog vozila, vazduhoplova i čamaca. Članom 94 stav 1 istog zakona propisano je da oštećeno lice zahtev za naknadu štete pričinjene u slučajevima iz člana 74 stav 1 ovog zakona podnosi Garantnom fondu.

Odgovornost tuženog za štetu prouzrokovanu upotrebom nepoznatog motornog vozila može nastati kada vozač motornog vozila koji je prouzrokovao štetu pobegne sa mesta nezgode, kad oštećeno lice dobije netačne podatke o vozilu i identitetu lica koje je upravljalo vozilom ili u situaciji kad oštećeno lice nije u mogućnosti da uzme podatke o licu koje je upravljalo motornim vozilom, kao i o motornom vozilu. Dakle, radi se o situacijama kada okolnost da je vozilo ostalo nepoznato nije posledica činjenja ili nečinjenja oštećenog lica, već okolnosti koje su izvan njega.

U konkretnom slučaju, vozač je nakon kontakta vozila kojim je upravljao sa tužiljom zaustavio vozilo i izašao iz njega, upitao tužilju da li joj treba pomoć, pomogao joj da ustane i da se pomeri nekoliko metara pored staze, nakon čega se vratio u vozilo i napustio lice mesta.

U tom kratkom vremenskom rasponu od nastanka nezgode do momenta kada je vozač automobila napustio mesto nezgode, a imajući u vidu da je kritičnom prilikom bila magla, da se vozilo zaustavilo udaljenije od uličnog osvetljenja, da se tužilja našla u iznenadnoj situaciji te da je osećala bolove i strah, pravilan je zaključak prvostepenog suda da tužbeni zahtev ima osnova u odredbama Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju, jer tužilja zbog uzbuđenja i stresne reakcije, a u sklopu karakteristika svoje ličnosti, nije imala objektivnih i subjektivnih mogućnosti da uoči i zapamti registarske tablice vozila, niti da se upusti u konverzaciju s vozačem u smislu da od njega uzme lične podatke ili registarske oznake vozila. Stoga se ne može prihvatiti stanovište drugostepenog suda da je tužilja, i pored okolnosti što je bila jako uplašena, imala mogućnost da uzme podatke o vozaču, odnosno da izvrši identifikaciju vozila uzimanjem podataka o registraciji, s obzirom na lake telesne povrede koje je zadobila, te da se ne radi o nepoznatom vozilu u objektivnom smislu, već o subjektivnom propustu tužilje da vozilo identifikuje.

Prvostepeni sud pravilno je primenio materijalno pravo u pogledu pasivne legitimacije tuženog u ovom sporu, a prilikom odlučivanja o zahtevu za naknadu štete, ocenom svih okolnosti konkretnog slučaja relevantnih za dosuđivanje visine naknade štete, ocenom svih okolnosti konkretnog slučaja relevantnih za dosuđivanje visine naknade štete za pretrpljeni fizički bol i strah, kao što su njihov intenzitet i dužina trajanja, kao i da ne postoje okolnosti koje bi se tužilji mogle pripisati u doprinos nastanku štete, pravilno primenio odredbu člana 200 ZOO i ocenio da tužilji pripada pravična novčana naknada za ove vidove štete u iznosima na koje je stavom prvim izreke obavezao tuženog, kao i da joj pripada pravo na naknadu za sastav odštetnog zahteva od strane punomoćnika advokata, sve sa zakonskom zateznom kamatom od dana presuđenja pa do isplate, u smislu člana 277 u vezi sa članom 324 ZOO.

Iz navedenih razloga Vrhovni kasacioni sud je, primenom člana 416 stav 1 ZPP, preinačio drugostepenu presudu tako što je odbio kao neosnovanu žalbu tuženog i potvrdio prvostepenu presudu u usvajajućem delu odluke o glavnoj stvari i troškovima parničnog postupka i odlučio je kao u stavu drugom izreke.

(Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Rev. 3677/21 od 18. II 2022)

Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 51-52.

GUBITAK PRAVA IZ OSIGURANJA MOTORNIH VOZILA

Posedovanje probne vozačke dozvole B kategorije od strane vozača koji je izazvao saobraćajnu nezgodu upravljajući osiguranim vozilom ne predstavlja zakonom propisani uslov za gubitak prava iz osiguranja motornih vozila.

Iz obrazloženja:

Odredbom člana 29 stav 1 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju propisano je da osigurano lice gubi prava iz osiguranja u sledećim slučajevima: 1) ako vozač nije koristio motorno vozilo u skladu s njegovom namenom, 2) ako vozač nije imao vozačku dozvolu za upravljanje motornim vozilom određene kategorije, osim ako je vozilom upravljalo lice koje je kandidat za vozača za vreme obuke uz poštovanje propisa kojima je ta obuka regulisana, 3) ako je vozaču oduzeta vozačka dozvola ili je isključen iz saobraćaja ili mu je izrečena zaštitna mera zabrane upravljanja vozilom, odnosno zaštitna mera zabrane upotrebe inostrane vozačke dozvole na teritoriji Republike Srbije, 4) ako je vozač upravljao motornim vozilom pod uticajem alkohola iznad dozvoljene granice, opojnih droga, odnosno zabranjenih lekova ili drugih psihoaktivnih supstanci, 5) ako je vozač štetu prouzrokovao namerno, 6) ako je šteta nastala zbog toga što je motorno vozilo bilo tehnički neispravno, a ta je okolnost vozaču bila poznata, 7) ako je vozač posle saobraćajne nezgode napustio mesto događaja a da nije dao svoje lične podatke i podatke o osiguranju.

Pravilno je prvostepeni sud zaključio da posedovanje probne dozvole B kategorije od strane vozača koji je izazvao saobraćajnu nezgodu upravljajući osiguranim vozilom ne predstavlja zakonom propisani uslov za gubitak prava iz osiguranja te da u konkretnom slučaju, iz navedenog razloga, nema mesta primeni odredbe člana 29 stav 3 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju kojom je propisano da će društvo za osiguranje koje nadoknadi štetu oštećenom licu stupiti u prava oštećenog lica prema licu koje je odgovorno za štetu za iznos isplaćene naknade, kamate od isplate naknade i troškova postupka.

Vozačka dozvola je javna isprava nadležnog organa kojom se nekom licu daje pravo da u saobraćaju na putu upravlja vozilom određene kategorije na određeno vreme, shodno članu 7 stav 1 tačka 96 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima. Uslov za gubitak prava iz osiguranja jeste neposedovanje takve javne isprave. U konkretnom slučaju, tuženom je, kao licu koje je ispunilo sve uslove za upravljanje vozilom B kategorije, a nije navršilo 18 godina, već 17, izdata probna vozačka dozvola kao javna isprava, te se ne može reći da je u konkretnom slučaju nastupio uslov iz člana 29 stav 1 tačka 2 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju.

Odredbom člana 29 stav 1 citiranog Zakona taksativno je navedeno sedam jedinstvenih ili međusobno povezanih konkretnih događaja čijim nastupanjem osigurano lice gubi pravo na naknadu iz osiguranja, a ni upravljanje vozilom od strane vozača koji poseduje probnu vozačku dozvolu uz nepoštovanje propisa o načinu vožnje s takvom dozvolom nije jedan od njih, pa tužilac u žalbi stoga neosnovano ukazuje na to da je prvostepeni sud trebalo da prilikom odlučivanja ima u vidu činjenicu da je tuženi u momentu saobraćajne nezgode postupao suprotno odredbama člana 182 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima jer nije smeo da započne

i upravlja vozilom bez nadzora lica u vozilu koje ima vozačku dozvolu B kategorije u trajanju od najmanje pet godina i da je time izgubio prava iz osiguranja. Prvostepeni sud je, suprotno žalbenim navodima, cenio ovu okolnost i pravilno našao da je ona bez uticaja na drugačije odlučivanje u ovoj pravnoj stvari, imajući u vidu da to nije propisano kao uslov za gubitak prava iz osiguranja.

(Presuda Apelacionog suda u Nišu, Gž. 474/21 od 31. VIII 2021)

Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 50

ODGOVORNOST ZA ŠTETU PRIČINJENU OD STRANE DIVLJAČI NA AUTO-PUTU

Za štetu pričinjenu trećem licu od strane divljači na trasi auto-puta odgovoran je upravljač auto-puta, a okolnost da je upravljač auto-puta konkretne poslove održavanja zaštitne ograde na auto-putu preneo trećem licu ne može biti od uticaja na njegovu odgovornost, već samo eventualno na regres isplaćene štete prema neposrednom izvođaču.

Iz obrazloženja:

Članom 15 stav 2 Zakona o javnim putevima propisano je da upravljač javnog puta odgovara za štetu korisnicima javnog puta zbog propuštanja blagovremenog obavljanja pojedinih radova na redovnom održavanju javnog puta propisanih ovim zakonom, odnosno zbog izvođenja tih radova suprotno propisanim tehničkim uslovima i načinu njihovog izvođenja. Delatnost upravljanja državnim putevima poverena je tuženom (član 8 Zakona o javnim putevima), a članom 7 istog zakona propisano je šta se smatra upravljanjem javnim putevima. U tu delatnost spada i održavanje i zaštita javnog puta.

Saobraćajna nezgoda u kojoj je na divlju svinju naletelo vozilo tužioca dogodila se na prostoru gde nije smela da se nađe naznačena životinja. Radi se o auto-putu, a ovaj mora biti ograđen kako bi se sprečio ulazak životinja, sve u cilju bezbednosti obavljanja saobraćaja. Divlja životinja je, po prirodi stvari, prešla auto-put na nekom delu koji nije bio dobro zaštićen za ulazak na prostor koji pripada zaštitnom pojasu auto-puta. To ukazuje na okolnost da tuženi nije preduzeo sve mere da obezbedi nesmetano i bezbedno odvijanje saobraćaja na auto-putu, u skladu s propisanim tehničkim uslovima.

Visina štete je pravilno utvrđena iz nalaza i mišljenja sudskog veštaka mašinske struke i pravilno je iz nalaza i mišljenja sudskog veštaka saobraćajne struke

prvostepeni sud zaključio da se naletanje vozila na divlju životinju na auto-putu nije moglo predvideti, ni izbeći ili otkloniti, čime bi se tuženi eventualno, u smislu člana 177 Zakona o obligacionim odnosima, mogao osloboditi odgovornosti. Tuženi je bio u obavezi da preduzme sve potrebne radove na redovnom održavanju auto-puta kako bi sprečio mogućnost da se divlja životinja nađe u zaštitnom pojasu auto-puta, da ne bi došlo do nastanka štete naletanjem vozila na životinju. U tom smislu tuženi snosi teret dokazivanja činjenice da je preduzeo sve mere da spreči kretanje životinja po kolovozu i zaštićenom prostoru auto-puta, što u toku postupka nije dokazao.

Neosnovano se od strane tuženog osporava i stav prvostepenog suda o postojanju pasivne legitimacije tuženog za predmetnu štetu, te da je pasivno legitimisano L. U. „D.“ odnosno preduzeće „Srbija auto-put“ d.o.o. Beograd, kome su povereni poslovi redovnog održavanja predmetne deonice auto-puta.

Ovo stoga što se predmetna saobraćajna nezgoda desila na trasi auto-puta na kome je shodno članu 8 Zakona o javnim putevima upravljanje povereno ovde tuženom, u koje spada i održavanje zaštitne ograde, pa okolnost da li je tuženi konkretne poslove održavanja zaštitne ograde preneo trećem licu ne mogu biti od uticaja na odgovornost tuženog, već samo eventualno na regres isplaćene štete prema neposrednom izvođaču. U konkretnom slučaju štetni događaj nije se desio u lovištu, u smislu člana 4 stav 1 tačka 16 Zakona o divljači i lovstvu, pa u smislu čl. 88 i 89 istog zakona upravljač puta može ostvariti pravo na štetu, odnosno regres isplaćene naknade štete, pod uslovima iz tog zakona.

(Presuda Apelacionog suda u Nišu, Gž. 815/22 od 29. III 2020)

Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 51

OBLIK VINOSTI OKRIVLJENOG LICA

U izreci i u obrazloženju presude mora se označiti i obrazložiti oblik vinosti okrivljenog lica, jer je krivica bitno obeležje prekršaja.

Iz obrazloženja:

Protiv presude Prekršajnog apelacionog suda u Beogradu, Odeljenja u Nišu II – 211 Prž br. 5468/2021 od 30. 6. 2021. godine, republički javni tužilac podigao je zahtev za zaštitu zakonitosti zbog bitne povrede odredaba prekršajnog postupka u smislu člana 264 stav 2 tačka 3 Zakona o prekršajima. U zahtevu ukazuje na to da pobijana presuda ni u izreci ni u obrazloženju nema razloga o obliku vinosti, odnosno krivice okrivljenog odgovornog lica u pravnom licu. Ističe da je krivica uslov da bi jedno lice bilo odgovorno za prekršaj, a krivica se mora utvrditi u toku postupka. Ovo stoga što od stepena krivice zavisi odluka o odgovornosti okrivljenog i visina

kazne koja će biti izrečena za slučaj da se utvrdi da je odgovorno za učinjeni prekršaj. Predlaže da sud zahtev uvaži, ukine pobijanu presudu Prekršajnog apelacionog suda u stavu prvom izreke i spise predmeta vrati istom sudu na ponovno odlučivanje.

Vrhovni kasacioni sud nalazi da se osnovano zahtevom za zaštitu zakonitosti ukazuje na to da je presuda Prekršajnog apelacionog suda – Odeljenja u Nišu doneta uz bitnu povredu odredaba prekršajnog postupka iz člana 264 stav 2 tačka 3 Zakona o prekršajima.

Odredbom člana 18 stav 1 Zakona o prekršajima propisano je da fizičko lice odgovara za prekršaj koji mu se može pripisati u krivicu zato što je bilo uračunljivo i učinilo prekršaj sa umišljajem ili iz nehata, a bilo je svesno ili je bilo dužno i moglo biti svesno da je takav postupak zabranjen. Stavom 2 istog člana propisano je da se, ako ovim zakonom nije drugačije određeno, odredba iz stava 1 ovog člana primenjuje i na preduzetnika, odgovorna lica u pravnom licu, državnom organu, organu teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave ili kod preduzetnika.

Kako u pobijanoj presudi Prekršajnog apelacionog suda – Odeljenja u Nišu ni u izreci a ni u obrazloženju nije označen oblik vinosti okrivljenog odgovornog lica u pravnom licu A. A, to je sud učinio bitnu povredu iz člana 264 stav 2 tačka 3 zakona o prekršajima, jer pobijana presuda nema razloge o odlučnoj činjenici – obliku vinosti okrivljenog iako je krivica bitno obeležje prekršaja.

(Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Przz. 16/21 od 27. XII 2021)

Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 42

PARNIČNI POSTUPAK – PREDLOG ZA PONAVLJANJE POSTUPAKA

U postupku povodom predloga za ponavljanje postupaka stranka nema postulacionu sposobnost, pa predlog u njeno ime mora podneti punomoćnik – advokat.

Iz obrazloženja:

Ožalbenim prvostepenim rešenjem odbačen je predlog tuženog za ponavljanje postupka od 26. 10. 2019. godine, kao nedozvoljen.

Protiv prvostepenog rešenja tuženi je blagovremeno izjavio žalbu, pobijajući ga u celosti zbog bitnih povreda odredaba parničnog postupka, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja i pogrešne primene materijalnog prava.

Ispitujući pravilnost prvostepenog rešenja u granicama zakonskih ovlašćenja iz člana 386 u vezi sa članom 402 ZPP, Viši sud je našao da žalba tuženog nije osnovana.

Ožalbeno rešenje nije zahvaćeno bitnim povredama postupka na koje sud pazi po službenoj dužnosti, niti se žalbom osnovano ukazuje na kakve druge povrede postupka, a na koje ovaj sud, kao drugostepeni, ne pazi po službenoj dužnosti.

Iz stanja u spisima predmeta proizlazi da je tužilac protiv tuženog podneo tužbu s predlogom za izdavanje platnog naloga kojom je tražio da se tuženi obaveže da tužiocu plati iznos od 264.600,00 dinara, sa kamatom po Zakonu o zateznoj kamati od 26. 6. 2009. godine do isplate, u roku od osam dana, kao i da tuženi naknadi troškove postupaka; da je Prvi osnovni sud u Beogradu doneo rešenje kojim je usvojio predloženi platni nalog i odredio da je tuženi dužan da tužiocu naknadi troškove u iznosu od 6.000,00 dinara; da je predmetni platni nalog postao pravosnažan dana 3. 11. 2017. godine; da je tuženi dana 29. 10. 2019. godine podneo prvostepenom sudu predlog za ponavljanje postupka te da je prvostepeni sud, odlučujući o predlogu tuženog za ponavljanje postupka, doneo ožalbeno rešenje.

Ožalbeno rešenje nije dovedeno u sumnju niti jednim žalbenim navodom tužioca. Predlog za ponavljanje postupka jeste vanredni pravni lek koji stranke izjavljuju protiv pravosnažne sudske odluke kojom je okončan postupak. Ukoliko je isti podnet neposredno od strane stranke (koja sama nije advokat), a ne preko punomoćnika, advokata te stranke, to je pomenuti predlog podnet od strane neovlašćenog lica, iz razloga što je odredbom člana 85 stav 6 ZPP propisano da stranku mora da zastupa advokat u postupku po vanrednim pravnim lekovima, izuzev ako je sama (stranka) advokat. Obaveza angažovanja punomoćnika iz reda advokata u postupku po vanrednim pravnim lekovima, pa i u postupku po predlogu za ponavljanje postupka, jeste imperativna, bez obzira na to da li je odluka protiv koje se izjavljuje ovaj pravni lek doneta u formi presude ili rešenja i istom se stranci koja sama nije advokat oduzima postulaciona sposobnost. Kako je u konkretnom predmetu predlog za ponavljanje postupka podneo lično tuženi, jer u spisima predmeta nema dokaza da je tuženi ovlastio advokata da ga zastupa u ovoj parnici, kao ni punomoćja da ga zastupa u postupku po podnetom predlogu za ponavljanje postupka, to je prvostepeni sud pravilno postupio kada je doneo ožalbeno rešenje, usled čega ovo mora biti potvrđeno.

Pravilno prvostepeni sud zaključuje da se predlog za ponavljanje postupka podnet od strane tuženog lično smatra kao predlog podnet od strane neovlašćenog lica, koje nema postulacionu sposobnost za preduzimanje takve radnje u postupku i da se predlog za ponavljanje postupka podnet od strane takvog lica ne može naknadno osnažiti i poslati dozvoljen naknadnim dostavljanjem punomoćja od strane advokata, niti u konkretnom slučaju ima mesta primeni odredbe člana 101 stav 1 ZPP, budući da nije reč o nerazumljivom i nepotpunom podnesku, već o podnesku podnetom od strane neovlašćenog lica.

(Rešenje Višeg suda u Beogradu, Gž 6601/22 od 30. 11 2022)

Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 62

ODLUČIVANJE O ŽALBI

Kada je protiv iste presude žalbu izjavio i okrivljeni i branilac okrivljenog, o obe žalbe mora se odlučiti istovremeno jednom odlukom.

Iz obrazloženja:

Iz spisa predmeta proizlazi da prvostepena presuda nije dostavljena okrivljenom A. A, ali da je okrivljeni izjavio žalbu protiv prvostepene presude preporučenom pošiljkom, koju je prvostepeni prekršajni sud primio 17. 9. 2020. godine, te da je protiv iste presude žalbu izjavio i branilac okrivljenog – advokat, koja je takođe dostavljena prvostepenom sudu 17. 9. 2020. godine, nakon čega je prvostepeni prekršajni sud ove žalbe uz dopis dostavio Prekršajnom apelacionom sudu na odlučivanje.

Prekršajni apelacioni sud u Beogradu, kao drugostepeni, o žalbi okrivljenog A. A. uopšte nije odlučivao, već je svojom presudom 7-Prž br. 19156/20 od 29. 9. 2020. godine, doneo odluku samo o žalbi branioca okrivljenog, odbijajući ovu žalbu kao neosnovanu, te potvrđujući prvostepenu presudu.

Odredbom člana 259 stav 1 Zakona o prekršajima propisano je da žalbu mogu izjaviti okrivljeni, branilac i podnosilac zahteva.

Odredbom člana 270 Zakona o prekršajima propisano je da drugostepeni prekršajni sud, rešavajući po žalbi na presudu ili rešenje, žalbu može da odbaci, da je odbije kao neosnovanu i potvrdi prvostepenu odluku, ili da žalbu usvoji a prvostepenu odluku preinači ili ukine.

Odredbom člana 99 Zakona o prekršajima propisano je da se na prekršajni postupak shodno primenjuju odredbe Zakonika o krivičnom postupku, ako ovim ili drugim zakonom nije drugačije određeno.

Odredbom člana 455 stav 3 Zakonika o krivičnom postupku propisano je da drugostepeni sud o svim žalbama protiv iste presude odlučuje po pravilu jednom odlukom.

Kako je u konkretnom slučaju okrivljeni blagovremeno podneo žalbu protiv prvostepene presude, na šta je imao pravo shodno članu 259 stav 1 Zakona o prekršajima, imajući u vidu da drugostepeni sud, koji je u smislu člana 99 Zakona o prekršajima trebalo da postupi u skladu s odredbom člana 455 stav 3 ZKP, nije o toj žalbi odlučio jednom odlukom, kojom je odlučio o žalbi branioca okrivljenog, to je po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda drugostepenom presudom učinjena bitna povreda odredaba prekršajnog postupka iz člana 264 stav 2 tačka 4 Zakona o prekršajima u vezi sa članom 259 stav 1, čl. 270 i 99 Zakona o prekršajima u vezi sa članom 455 stav 3 ZKP, a kako se to osnovano ukazuje u zahtevu za zaštitu zakonitosti republičkog javnog tužioca.

*(Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz Pr. 1/21 od 27. I 2021
Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 42*

NOVČANO OBEŠTEĆENJE ZBOG POVREDE PRAVA NA SUĐENJE U RAZUMNOM ROKU

Kada je parnični postupak prekinut zbog smrti stranke a ročište za nastavak postupka zakazano posle više od pet godina nakon podnošenja predloga za nastavak postupka, ostvareni su uslovi da se tužiocu dosudi naknada zbog povrede prava na suđenje u razumnom roku.

Iz obrazloženja:

Prvostepeni sud je pravilno primenio odredbu člana 23 zakona o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku, jer je utvrđeno da parnični postupak u predmetu toga suda nije složen. Iz spisa proizlazi da je nakon donetog rešenja o prekidu parničnog postupka blagovremeno podnet predlog za nastavak postupka. Ročište povodom podnetog predloga zakazano je po proteku vremenskog raspona od pet godina i osam meseci, što ukazuje da trajanje parničnog postupka u ovom predmetu predstavlja neprimereno dug rok i da je propust na strani suda koji nije postupao s potrebnom hitnošću i nije delotvorno preduzimao radnje na koje je po zakonu bio obavezan, kako bi se postupak okončao u razumnom roku.

*(Presuda Višeg suda u Čačku, Gžr. br. 368/21 od 21. IV 2022)
Izvor: Izbor sudske prakse br. 12/2022, str. 62.*

ZASTARELOST POTRAŽIVANJA UTVRĐENOG ODLUKOM SUDA

Zastarelost potraživanja utvrđenog odlukom suda ne može se računati od trenutka pravnosnažnosti odluke suda, već od trenutka njene izvršnosti.

Iz obrazloženja:

Odredbama Zakona o obligacionim odnosima (*Sl. list SFRJ*, br. 29/78, 39/85, 45/89 – Odluka USJ i 57/89, *Sl. list SRJ* broj 31/93, *Sl. list SCG*, broj 1/03 – Ustavna povelja i *Sl. glasnik RS* broj 18/20) propisano je: da zastarelost počinje teći prvog dana posle dana kada je poverilac imao pravo da zahteva ispunjenje obaveze, ako zakonom za pojedine slučajeve nije što drugo propisano (član 361 stav 1); da

sva potraživanja koja su utvrđena pravnosnažnom sudskom odlukom ili odlukom drugog nadležnog organa, ili poravnanjem pred sudom ili drugim nadležnim organom, zastarevaju za deset godina, pa i ona za koja zakon inače predviđa kraći rok zastarelosti (član 379 stav 1).

Odbredbama Zakona o izvršenju i obezbeđenju (*Sl. glasnik RS*, br. 106/15 i 106/16 – autentično tumačenje, 113/17 – autentično tumačenje i 54/19) propisano je: da je izvršna isprava izvršna sudska odluka i sudsko poravnanje koji glase na davanje, činjenje, nečinjenje ili trpljenje (član 41 stav 1 tačka 1); da se potvrdom o izvršnosti utvrđuje da je odluka postala izvršna (član 44 stav 1); da se rešenje o izvršenju može doneti kad je samo deo sudske ili upravne odluke ili poravnanja ili javnobeležničke isprave postao izvršan, u odnosu na taj deo (član 47 stav 3); da se uz predlog za izvršenje prilaže izvršna isprava u originalu, overenoj kopiji ili prepisu, i druga isprava određena ovim zakonom, s tim što izvršna isprava mora da sadrži potvrdu o izvršnosti (čl. 59 stav 2).

U konkretnom slučaju, podnosilac ustavne žalbe je, u svojstvu izvršnog poverioca, podneo predlog za izvršenje 20. februara 2019. godine Prvom osnovnom sudu u Beogradu, na osnovu izvršne isprave – presude Prvog opštinskog suda u Beogradu P. 8481/07 od 21. marta 2008. godine, koja je postala pravnosnažna 18. septembra 2008. godine, a izvršna 24. februara 2009. godine. Ustavni sud ukazuje na to da je nesporno da sva potraživanja utvrđena pravnosnažnom sudskom odlukom, kao što je to slučaj u konkretnoj situaciji, zastarevaju za deset godina (član 379 stav 1 Zakona obligacionim odnosima), kao i da zastarelost počinje teći prvog dana posle dana kada je poverilac imao pravo da zahteva ispunjenje obaveze (član 361 stav 1 Zakona o obligacionim odnosima). Međutim, pitanje kada je podnosilac ustavne žalbe, kao izvršni poverilac, imao pravo da zahteva ispunjenje obaveze iz navedene izvršne isprave, odnosno da podnese predlog za izvršenje, određeno je izvršnim zakonom, i to Zakonom o izvršenju i obezbeđenju iz 2015. godine, koji se primenjivao u konkretnom slučaju. Ustavni sud ukazuje na to da Zakon o izvršenju i obezbeđenju iz 2015. godine propisuje izvršnost sudske odluke, kao zakonski uslov za podnošenje predloga za izvršenje, i to nizom zakonskih odredaba: izvršna isprava je izvršna sudska odluka (član 41 stav 1 tačka 1), rešenje o izvršenju može se doneti kad je samo deo sudske odluke postao izvršan, u odnosu na taj deo (član 47 stav 3) i izvršna isprava mora da sadrži potvrdu o izvršnosti (član 59 stav 2).

Ustavni sud ocenjuje da je utvrđenjem zastarelosti potraživanja podnosioca ustavne žalbe od trenutka pravnosnažnosti presude Prvog opštinskog suda u Beogradu P. 8481/07 od 21. III 2008. godine, a ne od trenutka njene izvršnosti, proizvoljno primenjeno merodavno pravo na štetu podnosioca (videti odluku Ustavnog suda Už – 6992/2016 od 7. II 2019. godine). Ustavni sud je stoga utvrdio da je podnosiocu ustavne žalbe rešenjem Višeg suda u Beogradu Gž 1391/19 od

16. V 2019. godine povređeno pravo na pravično suđenje, zajamčeno odredbom člana 32 stav 1 Ustava, te je ustavnu žalbu usvojio, saglasno odredbi člana 89 stav 1 Zakona o Ustavnom sudu.

*(Odluka Ustavnog suda Srbije, UŽ. 11943/19 od 16. VI 2022)
Izvor: Izbor sudske prakse br. 4/2023, str. 26.*

GUBITAK PRAVA IZ OSIGURANJA OD ODGOVORNOSTI U SAOBRAĆAJU

Kada imalac probne vozačke dozvole, upravljajući motornim vozilom u periodu kada nije smeo da ga koristi (u periodu od 23.00 do 5.00 časova) prouzrokuje saobraćajni udes, gubi prava iz osiguranja od odgovornosti u saobraćaju.

Iz obrazloženja:

Na osnovu pravilno i potpuno utvrđenih činjenica, pravilnom primenom materijalnog prava, i to odredaba čl. 174, 176, 178, 939 i 940 ZOO, odredaba čl. 28, 29 stav 1 tačka 2 i 30 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju, kao i člana 182 stav 4 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima (verzija člana prema *Sl. glasniku RS*, br. 41/2009), prvostepeni sud je doneo zakonitu odluku da su tuženi u konkretnom slučaju dužni da tužiocu isplate iznos do visine isplaćene naknade štete, koju je tuženi B. B. prouzrokovao upravljajući motornim vozilom tuženog V. V. u periodu kada kao imalac probne vozačke dozvole nije smeo da upravlja motornim vozilom (u kom slučaju osigurano lice gubi prava iz osiguranja od odgovornosti u saobraćaju, shodno odredbi člana 29 stav 1 tačka 2 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju).

Naime, suprotno navodima žalbe, prema tada važećoj odredbi člana 182 stav 4 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima, vozač koji ima probnu vozačku dozvolu ne sme da upravlja motornim vozilom u periodu od 23.00 do 5.00 časova, pa se u tom smislu faktički upodobljava za navedeni period licu koje nema vozačku dozvolu za upravljanje motornim vozilom određene kategorije, budući da mu je (poput lica koje nema vozačku dozvolu) zabranjeno da upravlja motornim vozilom u navedenom periodu. Iz navedenih razloga, prvostepeni sud pravilno smatra da je u konkretnoj situaciji došlo do gubitka prava iz osiguranja shodno odredbi člana 29 stav 1 tačka 2 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju. Dakle, lice s probnom vozačkom dozvolom ima dozvolu da upravlja motornim vozilom u meri u kojoj je to

u skladu sa zakonom. Stvarne sposobnosti i veštine tuženog ovde nisu od značaja budući da se radi o imperativnim zakonskim odredbama. Tako proizlazi da prema tada važećim odredbama člana 182 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima, tuženi B. B. nije imao dozvolu da upravlja vozilom u periodu od 23.00 do 5.00 sati. Stoga je tuženom (kao licu sa probnom vozačkom dozvolom) i mera bezbednosti zabrane upravljanja vozilom B kategorije izrečena u tom smislu. Odnosno zabranjeno mu je da upravlja motornim vozilom B kategorije u periodu od 5.00 sati do 23.00 sata (u trajanju od 10 meseci računajući od pravosnažnosti presude, s tim da se vreme provedeno u zatvoru ne uračunava u vreme trajanja mere) jer je to pravo koje je na osnovu probne dozvole imao.

Pravilno prvostepeni sud nalazi da je došlo do gubitka prava iz osiguranja, te da je regresno potraživanje tužioca osnovano prema tuženom V. V. (vlasniku vozila kojim je izazvan udes), pozivom na odredbu člana 176 stav 1 ZOO, jer je opasnu stvar (motorno vozilo) poverio svom sinu, tuženom B. B, dok je tuženi B. B. dužan da tužiočevo potraživanje namiri zato što je skrivio predmetnu saobraćajnu nezgodu, shodno članu 178 stav 1 ZOO, te čl. 28 i 30 Zakona o obaveznom osiguranju u saobraćaju.

(Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Gž. 729/21 od 1. IV 2021)

Izvor: Izbor sudske prakse br. 1/2023, str. 54–55.

Izbor: Ljiljana Lazarević Davidović, dipl. pravnik

GARANCIJSKO OSIGURANJE MAŠINA

Garancijsko osiguranje mašina (engl. *machinery guarantee insurance*, nem. *Machinen-Garantievversicherung*) – podvrsta tehničkih osiguranja. Njime se proizvođač odnosno isporučilac obezbeđuje prema kupcu od grešaka na mašinama, mašinskim uređajima i aparatima, gvozdanim sklopovima s mehaničkim ili mašinskim uređajem ili bez njega. Ovaj oblik garancijskog osiguranja razvio se iz osiguranja mašina. Predstavlja poseban vid osiguranja od odgovornosti. Pokriva štete koje su nastupile na osiguranim stvarima njihovim uništenjem ili oštećenjem zbog greške u načinu sastavljanja, propusta u livenju ili u montaži ako je osiguranik dužan nadoknaditi tu štetu na osnovu ugovora o prodaji i isporuci ili na osnovu zakonskih propisa, odnosno trgovačkih običaja u prometu robe. Iz navedenog proističe da jedino proizvođači imaju interesa da zakluče taj oblik osiguranja. Naknada štete se ograničava na zamenu ili popravku oštećenog dela ili postrojenja. Troškove za otklanjanje same greške (kao što su, recimo, troškovi povlačenja proizvoda) osiguravač ne priznaje. Razumljivo je da se ne nadoknađuju ni štete prouzrokovane trajnim uticajem pogona mašine, erozije, rđe i drugim uzrocima kao što su, recimo, nedovoljna nega ili nestručno rukovanje.

Izvor: Nebojša Žarković, *Pojmovnik osiguranja*, Novi Sad, 2013, str. 38.

VEZIVANJE STRANAKA

Vezivanje stranaka (engl. *customer loyalty, customer retention*, nem. *Kundenbindung*) – Dugoročno privlačenje stranaka nekom društvu za osiguranje. Time se postiže nekoliko ciljeva: niži troškovi pribave, manji postotak otpadanja osiguranja, postojaniji skup osiguranja, uspješnije negovanje portfelja, povećanje broja ugovora o osiguranju po stranci, povoljnija stopa šteta, duže prosečno trajanje ugovora o osiguranju. Kod vezivanja stranaka se ne radi o ugovornom obavezivanju, kao što su recimo višegodišnji ugovori, već o osećajnom i svojevremenom odnosu. Na trajno privlačenje, naravno, mogu uticati i pravno utemeljene prepreke odlasku osiguranika,

na primer gubitak popusta za odanost ili popusta zbog nepostojanja šteta. Podrazumeva se da će osiguravajuće društvo pribegavati toj meri osobito kod osiguranika s kojima se poslovanje smatra izuzetno unosnim. Od presudnog značaja za vezivanje stranaka je umešno upravljanje odnosima sa strankama.

Izvor: Nebojša Žarković, *Pojmovnik osiguranja*, Novi Sad, 2013, str. 23.

DELJIVOST PREMIJE

Deljivost premije (engl. *divisibility of premium*, nem. *Teilbarkeit des Beitrags, Teilbarkeit der Prmie*) – polazeći od srazmere između rizika i premije osiguranja, nameće se pitanje osiguravačevog prava na premiju ako po otpočinjanju razdoblja osiguranja rizik prestane da postoji pre isteka ugovorenog vremena usled nastanka posebnih, nepredviđenih okolnosti. Opšte pravilo glasi da je premija, u načelu, deljiva. To znači da se tada osiguraniku vraća premija srazmerna vremenu kao deo koji odgovara preostalom razdoblju osiguranja. Na taj način se isključuje mogućnost da osiguravač neopravdano koristi premiju za vreme kada ne nosi rizik. U mnogim zakonodavstvima, pa i našem, prihvaćeno je načelo deljivosti premije. U nas je ono potvrđeno i opštim uslovima osiguranja. Deljivost premije treba razlikovati od mogućnosti njenog plaćanja u delovima – obročna premija. Suprotan pojam je nedeljivost premije, kao načelo prema kome se osiguravaču plaća premija za izvesno razdoblje, čak i onda kada on nosi rizik samo u jednom delu toga razdoblja.

Izvor: Nebojša Žarković, *Pojmovnik osiguranja*, Novi Sad, 2013, str. 57.

DODATNA PREMIJA

Dodatna premija / doplatna premija / dopunska premija / doplatak na premiju (engl. *additional premium, extra premium, premium loading*, nem. *Beitragszuschlag, Pr mienzuschlag, Zuschlagsprmie*) – na osnovnu premiju često se zaračunavaju različiti doplaci, obično zbog povećanog rizika, ali i iz nekih drugih razloga: nepovoljan objektivni rizik (na primer, ukoliko se u pogonu pokrivenom osiguranjem od požara koriste eksplozivne materije); povećan subjektivni rizik (recimo, u osiguranju od auto-odgovornosti razvrstavanje taksista ili vozača početnika u viši razred opasnosti); proširenje obima pokrića uključivanjem dopunskih rizika; povećani osiguravačevi opšti troškovi i gubitak, kamate zbog plaćanja premije u delovima a ne odjednom za godinu dana unapred (doplatak za obročno plaćanje); povećanje

Pitanja i odgovori

premije kod malih svota osiguranja, jer su cenovnici premija rađeni za veće svote i tako dalje. Značaj dodatne premije je u tome što omogućava pravilnije određivanje pojedinačne premije, čime se obezbeđuje pravednija razdeoba tereta šteta.

Izvor: Nebojša Žarković, *Pojmovnik osiguranja*, Novi Sad, 2013, str. 65.

Odabrani članci

Marco Adamo: Parametric insurance: Alternative risk solutions in a changing world. – Parametarsko osiguranje: alternativna rešenja rizika u svetu koji se menja. Svet je svedok talasa kratkoročnih i dugoročnih trendova koji su predodređeni da drastično oblikuju budućnost našeg društva i naše planete.

Energetska transformacija, optimizacija lanaca snabdevanja, digitalizacija i zahtevi povezani sa ESG-om glavni su primeri kako okruženje koje se brzo menja postavlja širok raspon izazova za uključene. Dok prepreke stvaraju prilike i, posledično, ulaganja, i javni i privatni sektor suočeni su s izrazitom neizvesnošću, s jedne strane, i potrebom za delovanjem, s druge strane. U svetlu toga, finansijski sektor mora igrati aktivnu ulogu podržavanjem inovacija, omogućavanjem novih tehnologija i pružanjem podrške koja zahteva tako složeno dinamično okruženje. Parametarsko osiguranje (osiguranje zasnovano na indeksu) menja pristup prenosa rizika. Iskorišćavanjem unapred definisanog indeksa i unapred dogovorene strukture isplate, parametarsko osiguravajuće pokriće obezbeđuje transparentnost i brzinu plaćanja, rešavajući pitanja neizvesnosti i likvidnosti. Međutim, da li se to može primeniti i na ove nove rizike povezane s energetsom transformacijom, prekidima u lancu snabdevanja, digitalizacijom ili zahtevima povezanim sa ESG-om? Do sada, gde je bilo podataka, postojala je mogućnost parametarskog osiguranja, ali šta se događa kada nema dostupnih istorijskih podataka? Nove tehnologije i inovacije, po definiciji, dolaze s nedostatkom istorijskih podataka. U tim slučajevima nema osnove za pristupe koji gledaju unatrag, a koji kombinuju izloženost s iskustvom. Stoga netradicionalne perspektive okrenute budućnosti postaju sve potrebnije. U ovom krajoliku, potpuna usklađenost između delatnosti osiguranja i korporacija ključna je za razvoj predloga koji odgovaraju svrsi.

(Swiss Re, februar 2022,

<https://corporatesolutions.swissre.com/insights/knowledge/parametric-insurance-alternative-risk-solutions.html>)

Will the cost-of-living crisis lead to more fraud? – Hoće li kriza troškova života dovesti do novih prevara? Uz eskalaciju krize troškova života za mnoga domaćinstva, sektor osiguranja priprema se za talas lažnih zahteva iz oportunističkih i organizovanih izvora, izveštava Eleanore Robinson.

Nedavno istraživanje koje je uradio *Insurance Post* pokazalo je da 98,1% ispitanika veruje da će trenutna ekonomska situacija u 2022. uticati na organizovane

i oportunističke količine prevara. Istraživanje je takođe pokazalo da je 79% ispitanika primetilo porast oportunističkih prevara u pogledu šteta, svrstavajući ih u jednu od najizazovnijih vrsta prevara. Primetan je porast prevara u osiguranju u periodu ekonomske krize. Važno je razviti različite strategije, uključujući korišćenje različitih tehnologija za borbu protiv organizovane prevare naspram oportunističke prevare, jer se njihovo ponašanje uveliko razlikuje, objašnjava Adele Sumner, nadležna za strategije za borbu protiv prevara i finansijskog kriminala u RSA. Takođe, ona dodaje da organizovani prevaranti nikada neće stati, ne smeta im kome će naštetiti svojim postupcima, pa ih treba tretirati sasvim drugačije od oportunističkog prevaranta. Šef istraživanja u kompaniji „Woodgate & Clark, Marie Quinn“ kaže da postoji percepcija da je prevara isključivo područje „kriminalaca“. Iako je to nesumnjivo tačno u organizovanim prevarama u osiguranju, oportunističke prevare su vrlo različite, često ih počinu oni koji se smatraju pomagačima zakona. Šef tehnologije prevara i obaveštajnih podataka u „Sedwicku“ Laura Horrocks kaže da mnoga tehnološka rešenja koja imamo promatraju obrasce ponašanja i iskustva.

Dostupnost podataka olakšalo bi otkrivanje ove vrste prevare. Međutim, istraživanje je pokazalo da je 47,2% ispitanika istaklo point-of-quote ponudu kao najmanje uspešno područje u smislu podataka i tehnologije koji se koriste za borbu protiv prevara. Još jedno područje koje zabrinjava u vezi s prevarama u osiguranju jeste uticaj društvenih medija – odmah nakon trenutne ekonomske nesigurnosti. Anketa je pokazala da je 43,3% ispitanika zabrinuto zbog mogućih promena na tim platformama. Edukacija klijenata o uticaju koji prevara može imati, pogotovo na troškove premija osiguranja za osiguravanike, takođe je ključna kada se od klijenata traži da daju svoje podatke.

(*Insurance Post*, oktobar 2022, str. 49)

Shay Alon: 3 life insurance underwriting predictions for 2023. – Tri predviđanja životnih osiguranja za 2023. Dok delatnost osiguranja nastavlja da se kreće tempom promena, složenosti i neizvesnosti, potrošači i dalje reaguju, očekujući da se kompanije bolje prilagode na njihove potrebe. Ovogodišnja anderajting predviđanja nude smernice kako osiguravači mogu brže odgovoriti.

1. Razvoj kognitivnih tehnologija pomoći će osiguravačima da zgrabe priliku iz diskretnijih tržišnih segmenata:

Tehnološki napredak u veštačkoj inteligenciji i analizi podataka pomaže osiguravačima u daljem usavršavanju tržišnih segmenata. Kako ovi diskretniji segmenti rastu, tako raste i prilika za osiguravače da se bave novim uslugama koje nude kroz širi raspon digitalnih distribucijskih kanala.

2. Iskustvo kupaca nastaviće da motiviše inovacije u pogledu anderajtinga:

Dok se naša delatnost prebacuje sa naknade štete na zaštitu proizvoda, digitalne tehnologije biće ključne za pružanje različitih iskustava koja koriste te

platforme i eko-sisteme kako bi iskoristili priliku iz inovacija novih usluga. Verujemo da će inovacije usluga i anderajtinga omogućiti značajan izvor prihoda u narednih nekoliko godina.

3. Operativni modeli koji će pomoći da se ublaži nedostatak veština u anderajtingu:

Digitalne tehnologije poput veštačke inteligencije i automatizacije neće zameniti poslove preuzimača rizika. Naprotiv, te tehnologije postaće još potrebnije jer se osiguravači suočavaju s kontinuiranim nedostatkom kvalifikovane radne snage. Veštačka inteligencija i automatizacija pružaju delotvoran način unosa podataka i čine ih korisnim osiguravačima. To osiguravačima omogućava da rade ono što znaju najbolje – da procenjuju i da određuju cene rizika dok donose pravovremene i delotvorne odluke.

(Accenture, januar 2023,

<https://insuranceblog.accenture.com/3-life-insurance-predictions-2023>)

Cyber insurance: Risks and trends 2023 – Sajber osiguranje: Rizici i trendovi 2023. Tržište sajber osiguranja prošle godine doseglo je rekordne razmere. Istovremeno su se povećali kibernetički napadi i količina ugrožene digitalne imovine. Ransomver (ucenjivački softver) i napadi na lance snabdevanja dominirali su prostorom sajber rizika u poslednjih 12 meseci.

Budući kibernetički napadi biće sve više ubrzani ključnim tehnološkim trendovima kao što je veštačka inteligencija poput ChatGPT-a, takozvani metaverzum i rastući svetovi IT-a, interneta stvari (IoT) i operativne tehnologije (OT). Sve te konvergentne tehnologije nude velike mogućnosti za društvo, preduzeća i vlade, iako će nove površine napada, ranjivosti i sistemski rizici nastaviti da se pojavljuju u isto vreme. Ljudski faktor ostaće prepreka kibernetičkoj sigurnosti. Kao rezultat toga, fišing, društveni inženjering i kompromis poslovne e-pošte (BEC) verovatno će nastaviti da budu uspešni smerovi napada.

Uz sve veću sofisticiranost kibernetičkih kriminalnih aktivnosti, organizacije širom sveta suočene su s većom izloženošću geopolitičkim sukobima nego ikad, koji već počinju da imaju nezapamćen uticaj na kibernetičku sigurnost. Svest, razumevanje i priprema ključni su u ovom kontekstu, kao što je već pokazalo naše Globalno istraživanje o kibernetičkom riziku i osiguranju 2022, kao i Izgledi kibernetičkih pretnji 2022. Upravljanje kibernetičkim rizikom ključno je u digitalnom svetu. Budući da je sajber osiguranje bitan deo toga, potražnja i dalje snažno raste. Olakšavanje održivog sajber tržišta osiguranja ostaje ključni zadatak delatnosti osiguranja.

Zaštita našeg digitalnog sveta ključna je za društvo i privredu. Delatnost osiguranja prihvatila je ključnu ulogu sajber osiguranja u tom kontekstu od samog početka, a još intenzivnije kako linija poslovanja nastavlja da sazreva. Zainteresovane

Bibliografija

strane moraju biti spremne na izazove koje će doneti neizbežno intenziviranje digitalnih zavisnosti i, naročito, ulagati u kibernetičku otpornost. „Munich Re“ nastavlja da deluje kao ključni, dugoročni partner u ovom zajedničkom naporu, konstatuje Thomas Blunck, „München Re CEO reosiguranje“.

(Munich Re, april 2023,
<https://www.munichre.com/topics-online/en/digitalisation/cyber/cyber-insurance-risks-and-trends-2023.html>)

Prevela i priredila: **Tijana V. Đekić, dipl. filolog**

PROF. DR JASNA PAK (1947–2023)

DUH I INTELEKT KOJI ODOLEVAJU PROLAZNOSTI

Nepredvidiva i nezaustavljiva smrt 15. aprila 2023. otrgla je iz fizičkog sveta prof. dr Jasnu Pak. Kad umre takav čovek, kao da nestane cela galaksija.

Jasna Pak je rođena 24. avgusta 1947. u BiH. Završila je Pravni fakultet u Beogradu, na kome je magistrirala na temu *Osiguranje nuklearnih rizika*, a zatim odbranila doktorsku tezu *Osiguranje od odgovornosti za štete od proizvoda sa nedostatkom*. Radila je na poslovima istraživanja uporednog prava osiguranja u Zajednici osiguranja „Dunav“ i poslovima međunarodne karte osiguranja pri Udruženju osiguravajućih organizacija SFRJ. U svojstvu rukovodioca Biroa za međunarodnu kartu osiguranja, predstavljala je jugoslovenski biro u Savetu biroa sa sedištem u Londonu. Bila je član Stručnog odbora Jugoslovenskog nuklearnog pula, član Upravnog odbora Udruženja pravnika Srbije, član Upravnog odbora Udruženja za pravo osiguranja, Sekcije međunarodnog udruženja za pravo osiguranja AIDA, član redakcije časopisa *Yugoslav Law* i član Izdavačkog saveta časopisa *Tokovi osiguranja*. Kao dugogodišnji glavni i odgovorni urednik *Revije za pravo osiguranja* (prethodila je časopisu *Evropska revija za pravo osiguranja*), uzdigla je njegov kvalitet i značaj.

U vreme kada je, 1995. godine, birana za naučnog saradnika Instituta za uporedno pravo, bila je već nadaleko poznata ne samo kao vrhunski praktičar nego i kao autor brojnih naučnih članaka. I u ovom slučaju potvrdila se umna misao Leopolda Infelda da „drvo nauke raste iz tla našeg iskustva“. Uspesna u praktičnom radu na poslovima osiguranja, Jasna je, sa još većom snagom, upornošću i strpljenjem nastavila rad u nauci

i nastavi. Na Fakultetu za trgovinu i bankarstvo Univerziteta BK izabrana je za docenta na predmetu Osiguranje, a zatim za profesora na Univerzitetu Singidunum, gde je, na više fakulteta, predavala Osnove osiguranja i Pravo osiguranja. Koautor je više monografija i autor više udžbenika i priručnika te preko pedeset naučnih i stručnih članaka u časopisima od međunarodnog i nacionalnog značaja. Naročito je istraživala probleme prava osiguranja kojima domaća praksa i teorija nije posvećivala potrebnu pažnju. To su prvenstveno problemi osiguranja rizika od korišćenja nuklearnih postrojenja, korisnika od radioizotopa, odgovornosti za štete od proizvoda sa nedostatkom, od profesionalne odgovornosti, od katastrofalnih rizika, osiguranje pravne zaštite, kredita i jemstva, zatim pitanja zastupanja i posredovanja u osiguranju, osnivanja i nadzora društava za osiguranje, naknade štete u saobraćaju od nepoznatih i neosiguranih vozila i drugo. U više časopisa prevodila je, objašnjavala i detaljno izlagala direktive koje regulišu oblast osiguranja čija se pravila postepeno ugrađuju u naš pravni sistem. U knjizi *Pravo osiguranja* dala je ogroman doprinos upoznavanju i izučavanju ne samo važećeg prava osiguranja nego i komunitarnog prava osiguranja Evropske unije. Plod dugogodišnje saradnje sa dr Jasnom Pak, koja je započeta od njenog izbora za naučnog saradnika na Institutu za uporedno pravo i nije se prekidala ni posle njenog penzionisanja, jeste i knjiga *Priručnik za osiguranje i pravo osiguranja* iz 2020. godine. Ukazala mi je poverenje i čast da sa njom budem koautor te monografije.

Plenila je slušaocima nadahnutim, jasnim i inspirativnim predavanjima na fakultetima, naučnim skupovima, kongresima pravnika, savetovanjima i seminarima. Znala je da najsloženije pravne probleme izloži i objasni jednostavno i skladno. Imala je strpljenja i vremena da sasluša i odgovori na svako pitanje. Posle predavanja, primala je opravdane i iskrene čestitke zahvalnih slušalaca.

Posle penzionisanja nastavila je da piše i predaje. Stoici su isticali da mudrac oseća prirodnu potrebu da napiše dela koja će pomoći drugima. Kao da se ove zvezde vodilje držala i Jasna Pak. Njeno poslednje nedovršeno delo u koautorstvu sa sinom Andrejem jeste *Komentar propisa o ugovoru o osiguranju*. Na Andreju je teret da ga dovrši.

Pre jednog meseca držala je svoje poslednje predavanje u organizaciji Privredne komore Srbije pripremajući kandidate za polaganje ispita za sticanje zvanja ovlašćenog zastupnika odnosno posrednika. Kao i uvek, govorila je nadahnuto, te slušaoci koji su je pratili nisu primetili da ima bolove.

Pored poslova koje joj je nametala struka i nauka, Jasna je bila dobra supruga, požrtvovana majka i retko dobar čovek i drug. Za kćerku Stanislavu, sina Andreja, unuke, brojne rođake, prijatelje, koleginice i kolege ovo je nenadoknativ gubitak.

Ali Jasna nastavlja svoj život u duhovnom svetu. Ostala je trajno u srcima i sećanjima svih koji su je voleli, poštovali i sledili. Njen duh i dalje živi i u knjigama, člancima i drugim radovima koje je strpljivo, temeljno i znalački pisala i objavljivala.

Bila je velika čast poznavati profesorku Jasnu Pak i sa njom sarađivati.

U Beogradu 24. aprila 2023.

Prof. dr Ilija Babić
i Redakcija časopisa Tokovi osiguranja

PROFESSOR JASNA PAK, PHD (1947–2023)

SPIRIT AND INTELLECT THAT RESIST TRANSIENCE

On April 15, 2023, an unpredictable and unstoppable death took professor Jasna Pak, PhD from us. When such a person dies, it feels as if the entire galaxy disappears.

Jasna Pak was born on August 24, 1947 in Bosnia and Herzegovina. She graduated from the Faculty of Law of the University of Belgrade, where she obtained a master's degree on the topic *Nuclear Risk Insurance*, and then defended her doctoral thesis on the topic *Product Liability Insurance*. She researched comparative law in insurance at the Dunav Insurance Association and international certificate of MTPL insurance at the Association of Insurance Companies of the SFRY. As the manager of the Bureau for the International Certificate of MTPL Insurance, she represented the Yugoslav Bureau in the Council of Bureau based in London. She was a member of the Expert Board of the Yugoslav Nuclear Pool, a member of the Board of Directors of the Association of Lawyers of Serbia, a member of the Board of Directors of the Association for Insurance Law, a member of the Section of the International Association for Insurance Law (AIDA), a member of the Editorial Board of the journal *Yugoslav Law* and a member of the Publishing Board of the journal *Tokovi osiguranja*. As a long-time editor-in-chief of the *Insurance Law Review* (it preceded the journal *European Insurance Law Review*), she raised its quality and importance.

When she was elected in 1995 a research fellow of the Institute for Comparative Law, she was already widely known not only as an expert but also as the author

IN MEMORIAM

of numerous scientific papers. In this case, Leopold Infeld's thought that "the tree of science grows from the soil of our experience" was confirmed. Jasna was successful in practical work in insurance, and with even greater strength, persistence and patience, continued her work in science and teaching. At the Faculty of Trade and Banking of the BK University, she was chosen as an assistant professor in the department Insurance, and then as a professor at Singidunum University, where she taught Insurance Basics and Insurance Law at several faculties. She was a co-author of several monographs and the author of several textbooks and handbooks, as well as over fifty scientific and professional papers in international and national journals. In particular, she researched the problems of insurance law, which were not properly addressed by domestic practice and theory. These are primarily issues of insurance against risks from use of nuclear facilities, insurance of users against radioisotopes, product liability insurance, professional liability insurance, catastrophic risk insurance, insurance of legal protection, loans and guarantees, then issues of representation and brokerage in insurance, establishment and supervision of insurance companies, indemnity in traffic accidents in case of unknown and uninsured vehicles and more. She translated, explained and presented in detail, in several journals, the directives regulating the insurance sector whose rules are gradually being incorporated into our legal system.

In the book *Insurance Law*, she made a huge contribution to the knowledge and study of not only valid insurance law, but also the community insurance law of the European Union.

Result of a long-term cooperation with Jasna Pak, which began when she was elected a research associate at the Institute of Comparative Law and did not stop even after her retirement, is the book *Handbook for Insurance and Insurance Law* from 2020. She trusted me and gave me the honour to be a co-author of that monograph.

She captivated listeners with clear and inspiring lectures at faculties, scientific meetings, and congresses of lawyers, conferences and seminars. She knew how to present and explain the most complex legal problems in a simple and harmonious way. She had patience and time to listen and answer every question. After lectures, she received sincere congratulations from grateful listeners.

She stayed active in retirement – she continued to write and teach. The Stoics emphasized that a wise man feels a natural need to write works that will help others. It was as if Jasna Pak also held on to this idea. Her last unfinished work, co-authored with her son Andrej, is *Commentary on Insurance Contract Regulations*. It is up to Andrej to finish it. One month ago, she held her last lecture organized by the Chamber of Commerce and Industry of Serbia, preparing candidates for the exam to obtain the title of the authorized agent or broker. As always, she spoke with inspiration. Listeners who followed her did not notice that she was in pain.

In addition to the work imposed on her by her profession and science, Jasna was a good wife, a selfless mother, a good person and a friend. For daughter

IN MEMORIAM

Stanislava, son Andrej, grandchildren, numerous relatives, friends, colleagues, this is an irreparable loss.

However, Jasna continues her life in the spiritual world. She remains forever in the hearts and memories of all who loved, respected and followed her. Her spirit still lives on in books, articles and other papers that she patiently, thoroughly and expertly wrote and published.

It was a great honour to have known professor Jasna Pak and have worked with her.

In Belgrade, 24 April 2023

**Professor Ilija Babić, PhD
and Editorial board of the journal
*Tokovi osiguranja***

POLITIKA ČASOPISA I UPUTSTVO ZA AUTORE

Časopis **Tokovi osiguranja** objavljuje originalne, prethodno neobjavljene radove: originalne naučne radove, pregledne radove, saopštenja, te prikaze knjiga, savetovanja, propisa Evropske unije, inostrane sudske prakse itd. Časopis **Tokovi osiguranja** dostupan je u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u njemu mogu se besplatno preuzeti sa sajta (<http://tokoviosiguranja.edu.rs/>) i distribuirati u edukativne svrhe.

U časopisu **Tokovi osiguranja** objavljuju se radovi iz sledećih oblasti: ekonomije, prava, aktuarske matematike, medicine, tehnike, zaštite životne sredine, protivpožarne zaštite – ako se bave i materijom osiguranja. Radovi mogu biti napisani na srpskom i engleskom jeziku.

Časopis izlazi kvartalno (četiri puta godišnje).

Glavni urednik časopisa **Tokovi osiguranja** donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Urednik se prilikom donošenja odluke rukovodi uređivačkom politikom, vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije te da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Autori snose svu odgovornost za sadržaj podnesenih rukopisa.

Autori garantuju da su kao autori navedena samo ona lica koja su znatno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno da su sva lica što su znatno doprinela sadržaju rukopisa navedena kao autori.

Nakon prijema, rukopisi prolaze kroz preliminarnu proveru u redakciji kako bi se utvrdilo da li ispunjavaju osnovne kriterijume i standarde. Pored toga, proverava se da li su rad ili njegovi delovi plagirani. Plagiranje, to jest preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i njihovo predstavljanje kao svojih predstavlja grubo kršenje naučne etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je kažnjivo po zakonu.

Autori će o prijemu rukopisa biti obavešteni elektronskom poštom. Samo oni rukopisi koji su u skladu s datim uputstvima biće poslani na recenziju. U suprotnom, rukopis će, s primedbama i komentarima, biti vraćen autorima.

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti, i da u dogovoru sa autorima poboljša kvalitet rukopisa. Identitet autora i recenzenata ostaje nepoznat drugoj strani, a anonimnost garantuje urednik. Recenzenti moraju da raspolazu

relevantnim znanjima u vezi s oblašću kojom se rukopis bavi. Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima.

Autori zadržavaju autorska prava nad objavljenim člancima, a izdavaču daju neekskluzivno pravo da članak objavi, da u slučaju daljeg korišćenja članka bude naveden kao njegov prvi izdavač, kao i da distribuira članak u svim oblicima i medijima.

Redakcija časopisa zadržava pravo da članak prilagodi jedinstvenim standardima uređivanja i pravopisnim i gramatičkim pravilima srpskog odnosno engleskog jezika.

Sa detaljima Politike časopisa **Tokovi osiguranja** i uputstvom za autore možete se upoznati na sajtu <http://tokoviosiguranja.edu.rs/>

Molimo autore da rukopise šalju na imejl adresu redakcija@dunav.com ili na kompakt-disku, na adresu Redakcije časopisa:

Kompanija „Dunav osiguranje“ a. d. o, za Redakciju časopisa **Tokovi osiguranja, Beograd, Makedonska 4.**

POLICY AND AUTHORS GUIDELINES

The journal **Insurance Trends** publishes original papers that have not been published previously: scientific articles, review papers, announcements and the reviews of books, conferences, EU regulations, foreign court practices, etc. Insurance Trends is an Open Access journal. Articles published in the Journal can be downloaded free of charge from the website of the Journal (<http://tokoviosiguranja.edu.rs/>) and distributed for educational purposes.

The papers published in **Insurance Trends** cover the topics in one of the following areas: economy, law, actuarial mathematics, medicine, engineering, environmental protection, fire protection – provided they deal with the topic of insurance, as well. Contributions to journal may be submitted in Serbian and English language.

The Journal is issued quarterly.

The editor is responsible for a final decision which articles submitted to **Insurance Trends** will be published. The editor is guided by the policies of the journal's Editorial Board and obeys the actual legal requirements governing the libel, copyright infringement and plagiarism.

Authors warrant that their manuscript is their original work, that it has not been published before and is not under consideration for publication elsewhere. Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions.

Authors must make sure that only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

After submission, manuscripts are pre-evaluated at the Editorial Office in order to check whether they meet the basic publishing requirements and quality standards. They are manuscripts and parts thereof are also screened for plagiarism. Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression and presents them as one's own, is a clear violation of scientific ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright, punishable by law.

Authors will be notified by email upon receiving their submission. Only those contributions which conform to the presented guidelines can be accepted for peer-review. Otherwise, the manuscripts shall be returned to the authors with observations and comments.

The contributions are subject to a peer review. The purpose of peer review is to assist the Editor in making a decision whether to accept or deny the contribution and to assist the author in improving the paper. Identity of an author and the

reviewer remains unknown to the other party, and the Editor guarantee such anonymity. The reviewers must have knowledge of the subject area of the manuscript. Any manuscripts received for review must be treated as confidential documents.

Authors retain copyright of the published papers and grant to the publisher the non-exclusive right to publish the article, to be cited as its original publisher in case of reuse, and to distribute it in all forms and media.

The Editorial Board reserves the right to adopt the article to unified standards of publishment and the spelling and grammar rules of the Serbian and/or English language.

The details of the *Insurance Trends* Policy and the Authors' Guidelines are available on the website at <http://tokoviosiguranja.edu.rs/>

Please, email the manuscripts to redakcija@dunav.com or send the copy of the manuscript on a compact disc to the address of the Editorial Board: Dunav Insurance Company a.d.o., on behalf of the Editorial Board of the *Insurance Trends*, Belgrade, Makedonska 4.

LISTA RECENZENATA

- Babić dr Ilija**, Fakultet za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu
Balaban dr Mladenka, Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije
Čolović dr Vladimir, Institut za uporedno pravo u Beogradu
Ivančević dr Katarina, Univerzitet „Union“ u Beogradu, Pravni fakultet
Jovanović dr Slobodan, Visoka škola za poslovnu ekonomiju u Beogradu, predsednik Udruženja za pravo osiguranja Srbije
Kilibarda dr Milorad, Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet
Kočović dr Jelena, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet
Koprivica dr Marija, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet
Lazarević dr Anđela, Univerzitet u Nišu, Mašinski fakultet
Nenadić dr Bosa, sudija Ustavnog suda Republike Srbije od 2007. do 2016. godine
Pak dr Jasna, Univerzitet „Singidunum“ u Beogradu
Radenković dr Božidar, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka
Radojković dr Ivan, Univerzitet u Nišu, Mašinski fakultet
Radović dr Gordana, direktor „Dnevnik-Poljoprivrednika“ AD Novi Sad
Ralević dr Nebojša, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka
Slavnić dr Jovan, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, počasni predsednik Udruženja za pravo osiguranja Srbije
Žarković dr Nebojša, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

REFEREES

- Babić Ilija, PhD**, Faculty of European Legal and Political Studies in Novi Sad
- Balaban Mladenka, PhD**, Belgrade Banking Academy, Faculty of Banking, Insurance and Finance
- Čolović Vladimir, PhD**, Institute of Comparative Law, Belgrade
- Ivančević dr Katarina**, University „Union“, Belgrade, Faculty of Law
- Jovanović Slobodan, PhD**, The Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, Belgrade, President of the Association for Insurance Law of Serbia
- Kilibarda Milorad, PhD**, University of Belgrade, Faculty of Transport and Traffic Engineering
- Kočović Jelena, PhD**, University of Belgrade, Faculty of Economics
- Koprivica Marija, PhD**, University of Belgrade, Faculty of Economics
- Lazarević dr Anđela**, University of Niš, Faculty of Mechanical Engineering
- Nenadić Bosa, PhD**, Judge of Constitutional Court of the Republic of Serbia from 2007 to 2016
- Pak Jasna, PhD**, Singidunum University, Belgrade
- Radenković Božidar, PhD**, University of Belgrade, Faculty of Organizational Sciences
- Radojković dr Ivan**, University of Niš, Faculty of Mechanical Engineering
- Radović Gordana, PhD**, Director of „Dnevnik-Poljoprivrednika“ AD Novi Sad
- Ralević Nebojša, PhD**, University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences
- Slavnić Jovan, PhD**, University of Novi Sad, Faculty of Economics, Honorary President of the Insurance Law Association of Serbia
- Žarković Nebojša, PhD**, University Business Academy in Novi Sad

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

368

TOKOVI osiguranja : časopis za teoriju i praksu osiguranja = Insurance trends : journal of Insurance theory and practice / glavni i odgovorni urednik Dragica Janković. – God. 16, br. 1 (okt. 2002)– . – Београд : Компанија „Дунав осигурање“ : Институт за упоредно право, 2002– (Београд : Службени гласник). – 24 cm

Тромесечно. – Текст на срп. и енгл. језику. – Је наставак:
Осигурање у теорији и пракси = ISSN 0353-7242
ISSN 1451-3757 = Tokovi osiguranja
COBISS.SR-ID 112095244

**DUNAV
OSIGURANJE**